

Управління культури, національностей, релігій та туризму
Хмельницької облдержадміністрації

Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека

Хмельницька обласна рада організації ветеранів України

Міська організація Національної спілки краєзнавців України

*До 75-річчя визволення Хмельниччини
від гітлерівських загарбників*

**Вічна слава загиблим,
вічна шана живим**

*Матеріали наукового круглого столу
(3 квітня 2019 року)*

Хмельницький
2019

УДК 94(477.43)-047.272«1939/1945»(081/082)
В 54

Вічна слава загиблим, вічна шана живим : матеріали наук. круглого столу (3 квітня 2019 року) / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. ОУНБ; Хмельниц. обл. рада орг. ветеранів України; Міська орг. НСК України. – Хмельницький, 2019. – 114 с. : фото, іл.

До видання увійшли тези доповідей та повідомлень учасників наукового круглого столу до 75-ї річниці визволення Хмельницької області від гітлерівських загарбників.

Друкується за рішенням редакційно-видавничої ради Хмельницької ОУНБ, протокол № 3 від 9.08.2019 р.

Відповідальна за випуск : *Чабан К.А.*

Укладачі : *Маковська В.В., Шмаль Т.А.*

© Автори статей, 2019
© Хмельниц. ОУНБ, 2019

Передмова

Починаючи з січня і по квітень 2019 року на Хмельниччині відзначають 75 років історичного визволення землі від гітлерівських загарбників.

Хмельницька земля поклала на вівтар звільнення від нацизму понад 250 тисяч найкращих синів і дочок, а для 30-ти тисяч воїнів, представників різних народів, наша земля стала місцем вічного спочинку. Нацисти розстріляли та закатували 478 тисяч військовополонених і мирних жителів, 117 тисяч юнаків і дівчат були насильно вивезені до німецького рейху у фашистське рабство.

Минають десятиліття... народжуються і виростають нові покоління українців. В пам'яті народу назавжди залишаться спогади про тих, хто боровся і поліг за визволення рідної землі.

З метою відзначення 75-річчя визволення Хмельниччини від гітлерівських загарбників, вшанування пам'яті полеглих, в обласній універсальній науковій бібліотеці відбулося засідання наукового круглого столу «Вічна слава загиблим, вічна шана живим».

Основні напрями роботи наукового засідання:

1. Історіографія та джерела з вивчення подій Другої світової війни у бібліотечних, архівних та музейних фондах.
2. Розвиток регіону у довоєнний період.
3. Хмельниччина у роки Другої світової війни.
4. Розвиток підпільного та партизанського руху на Хмельниччині.
5. Духовно-релігійне життя подолян у роки Другої світової війни.
6. Героїзм подолян на фронті і в тилу.
7. Подоляни-гастарбайтери: роки нацистської неволі.
8. Особливості визволення території області від гітлерівських загарбників.
9. Наслідки нацистської окупації на Хмельниччині та відродження визволених територій.
10. Військово-патріотичне виховання молоді.
11. Проведення Всеукраїнської естафети пам'яті на

теренах області.

12. Друга світова війна у художніх та мистецьких творах подільських авторів.

Тексти поданих до бібліотеки матеріалів розміщено відповідно до програми роботи наукового круглого столу та публікуються в авторській редакції.

Програма наукового круглого столу:

1. Звільнення Проскурова: березень 1944 року.

Єсюнін С.М.,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Хмельницького обласного краєзнавчого музею

2. Розвиток підпільного та партизанського руху на Хмельниччині.

Хауляк М.У.,
донька партизана, дитина війни, ветеран праці,
с. Воробіївка Дунаєвецького району

3. Партизанський рух і радянське підпілля на Летичівщині.

Борисов В.В.,
бібліограф Летичівської публічної бібліотеки

4. Підпілля та партизанський рух на Славутчині в боротьбі у визволенні України.

Ковальчук С.Ф.,
краєзнавець, дитина війни, м. Славута

5. Духовно-релігійне життя подолян в роки Другої світової війни.

Блажевич Ю.І.,
кандидат історичних наук, голова Хмельницького міського
відділення НСК України

6. Життя православної церкви на Поділлі в умовах німецької окупації та в повоєнні роки.

Причишин-Кліновський С.М.,
кандидат богослов'я, протоієрей, старший викладач кафедри
українського православ'я і теології
Хмельницького інституту МАУП

7. У них не було дитинства, у них була війна.

Степанець Г.І.,
відмінник освіти, член обласної ради
організації ветеранів, м. Хмельницький

8. Фронтовики розповідають.

Добрянський П.А.,
відмінник освіти, почесний громадянин
Ярмолинецького району, член НСЖ України

9. Останній подвиг Віктора Масловського.

Бернадін А.О.,
керівник прес-центру ради ветеранів
міста Кам'янець-Подільський, член НСЖ України

10. Подільська медицина під час фашистської окупації.

Шейн О.М.,
головний бібліограф відділу краєзнавства
Хмельницької ОУНБ

11. Операція «Цитадель», або як український сокіл розсекретив одну із найбільших військових операцій Другої світової війни.

Рогаль Л.І.,
голова ради ветеранів міста Кам'янець-Подільський

12. “Просвіта” в роки окупації.

Діденко З.О.,
голова Хмельницького міського Товариства
української мови ім. Т. Шевченка “Просвіта”

13. Давидковецький виступ.

Цимбалюк М.П.,
письменник, краєзнавець, член НСП та НСЖ України

14. Березень нашого визволення.

Варгатий О.А.,
бібліотекар Деражнянської міської бібліотеки

15. Післявоєнне відродження Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки.

Баворовська О.О.,
заступник директора з внутрішньобібліотечної
роботи Хмельницької ОУНБ

16. Тих днів не змовкне слава.

Троян Р.Ф.,
член НСЖ України, обласної ради
ветеранів Хмельницької області

17. «А слава незгасна, а пам'ять нетлінна».

Проектор В.М., директор,
Кухтюк Г.П., вчитель
СЗОШ № 19 І-ІІІ ст. ім. академіка
Михайла Павловського, м. Хмельницький

18. Пам'ять завжди жива.

Шкробот П.М.,
член НСЖ України, Почесний ветеран України,
лауреат обласної премії ім. Євгена Назаренка

19. Долі людей: лист-спогад Густава Крафта.

Маковська В.В.,
заступник директора з наукової роботи та
інформатизації Хмельницької ОУНБ

**20. З історії створення пам'ятника танкістам, які звільняли
Проскурів в 1944 році.**

Западенко Л.Г.,
історик, краєзнавець

**21. Події Другої світової війни на сторінках видань
Державного історико-культурного заповідника “Межибіж”.**

Візнюк В.Г.,
провідний науковий співробітник ДІКЗ “Межибіж”

**22. Колекція видань С.К. Гуменюка як джерело дослідження
подій німецько-радянської війни 1941-1945 рр. на Поділлі.**

Шелегеда В.М.,
завідуюча відділом зберігання та реставрації
бібліотечного фонду Хмельницької ОУНБ

*Хауляк М. У.,
донька партизана, дитина війни, ветеран праці,
с. Воробіївка Дунаєвецького району*

Розвиток підпільного та партизанського руху на Хмельниччині

З кожним роком події Другої світової війни відходять у історію. Історія – це пам'ять людей, яка передається з покоління в покоління. З боєм передалась нам пам'ять наших батьків, які пройшли горнило війни. Пам'ять відновлює лихоліття, які пережило покоління наших батьків, дідів. Нам, дітям тієї війни, чие босоноге дитинство прожите в постійних нестатках, ніколи її не забути.

До 18 липня 1941 р. Хмельниччина, тобто тодішня Кам'янець-Подільська область була окупована німецькими фашистами. Гітлерівці забирали у селян хліб, худобу, птицю, грабували майно. Закривали неповні, середні і вищі школи, медичні і культурно-освітні заклади. Окупанти здійснювали розроблену ними програму винищення радянських людей.

Дії німецьких загарбників викликали масовий рух спротиву в Україні. У відповідь на нацистську політику серед народних мас наростала хвиля протесту. В усіх населених пунктах люди збирались на мітинги, збори, на яких звучали заклики згуртуватись для відсічі ворогу. Ніхто не хотів віддавати на поталу ворогам свою рідну, родючу, квітучу, з багатими надрами землю, свої здобутки.

У липні 1941 р. на території області почали діяти підпільний обком та дев'ять підпільних райкомів партії.

Колишній секретар Дунаєвецького району партії К. Николок у вересні 1941 р. створив у Михайлівському районі підпільний комітет, який поширював свій вплив на підпільні групи Віньковецького, Новоушицького і Староушицького районів. Колишній секретар Чернівецького району Чернівецької області М. А. Храновський об'єднав восени 1941 р. у місті Проскурів дев'ять підпільних організацій. У 1942 це вже був окружний комітет з 29-и підпільних груп. У липні 1941 р.

комуніст І. Й. Цимбалюк і комсомолец В. М. Гудований створили підпільну молодіжну організацію у Вінківцях. Виникали підпільні організації і в селах району. У вересні 1941 р. директор Кутковецької середньої школи Й. І. Протоцький з товаришами створив у Чемерівцях підпільну групу, яка згодом переросла у партизанський загін ім. Чапаєва. В жовтні 1941 р. О. Павлюк об'єднав підпільні групи Кам'янця-Подільського у міську підпільну організацію, яка активно діяла, встановивши тісний зв'язок з підпіллям ряду сіл Кам'янця-Подільського, Сатанівського, Смотрицького, Миньковецького, Орининського і Староушицького районів.

На південному заході Поділля – в Чемеровецькому, Смотрицькому, Городоцькому, Сатанівському районах «зона... діяльності була бідна лісами. Це багато в чому визначало форми і методи боротьби. Партизани жили у своїх селах, виходили на бойові операції здебільшого вночі, а дехто, виконуючи особливі доручення командування загону, працював в німецьких управах. Це було поєднання партизанської і підпільної боротьби з ворогом».

Тоді конспірація була сувора,
Сусід про сусіда нічого не знав,
бо вдень партизан на виду, на роботі,
вночі – під укiс ешелони пускав.
Ці хлопці були не старі, бородаті,
Як ми уявляєм, не в лісі жили,
а всі молоді, енергійні й завзяті,
і після диверсій додому ішли.

Чемеровецька група патріотів реорганізувалась у партизанський загін у грудні 1941 року. Тоді ж, на загальних зборах у лісі села Івахнівці, загону присвоїли ім'я Василя Івановича Чапаєва. Командиром партизанського загону було обрано Михайла Тимофійовича Тоскалюка, комісаром – Йосипа Йосиповича Сирваровського, начальником штабу – Володимира Григоровича Кравцова, секретарем партбюро – Протоцького Йосипа Івановича.

На початку своєї діяльності загін друкував і розповсюджував листівки серед населення, інформуючи про дійсний стан подій на фронті та закликаючи виступати на захист

свої Батьківщини. Потім, озброївшись у сутичках з ворогом, народні месники здійснили багато диверсій, перешкоджаючи фашистам у вивезенні продовольства в Німеччину та знищуючи живу силу ворога. В багатьох селах цих районів – в Хропотовій, Ямпільчику, Закупному, Кутківцях, Вівсі, Дубівці, Яромирці діяли надійні, відповідальні люди. Багато диверсій було здійснено в селі Закупне, адже там пролягає залізнична колія. Залізнична станція знаходиться біля складів «Заготзерна», звідки окупанти відправляли вирощений українцями хліб в Германію.

«Маленька підпільна партійно-комсомольська група, яка на кінець 1941 р. налічувала лише 14 чоловік, згодом виросла у бойовий озброєний загін зі ста п'ятдесяти чоловік, що протягом тридцяти місяців систематично здійснював диверсії на комунікаціях ворога, нищив його живу силу, зривав військові й господарські заходи німецького командування».

Ось перелік діяльності загону ім. Чапаєва:

березень 1942 р. – розшито колію на перегоні Вікторія-Лісоводи. Поїзд пішов під укіс;

березень 1942 р. – висаджено в повітря залізничний міст між станцією Закупне та Вільхівцями;

квітень 1942 р. – зірвано колію на перегоні Гусятин-Вільхівці, поїзд пішов під укіс;

травень 1942 р. – розшито колію на перегоні Городок-Лісоводи. Під укіс пішло 6 вагонів з цукром і хлібом;

серпень 1942 р. – вибухом саморобної міни зірвано колію на перегоні Закупне – Вільхівці. Потяг з продовольством пішов під укіс;

жовтень 1942 р. – розшито колію і пущено під укіс потяг біля ст. Закупне;

грудень 1942 р. – біля станції Балин пущено під укіс ешелон з живою силою ворога;

червень 1943 р. – виведено з ладу електростанцію Закупненського кар'єроуправління «Сахкамін», де в жахливих умовах працювали на німців радянські військовополонені;

серпень 1943 р. – рейди по селах Голенищево, Лисогірка, Вівся, Яромирка. Знищено документи сільських управ, зерно роздано народу;

листопад 1943 р. – операція в селі Ямпільчик.
Обеззброєння фольксдойчів, роздача селянам награбованого;

січень 1944 р. – Операція «Карамель» на станції Лісоводи.

Спалено 400 тонн цукру, захоплено 5 гвинтівок і 12 гранат;

березень 1944 р. – знищено 3 вагони з боєприпасами на станції Закупне;

березень 1944 р. – пущено під укіс ешелон з тридцяти двох вагонів біля с. Кутківці з награбованим майном;

23 березня 1944 р. – в німецькій автоколоні «Штралле» виведено з ладу три десятки автомашин.

Ці диверсії виконували партизани загону ім. Чапаєва Чемеровець, Бережанки, Закупного, Івахновець, Кутковець, а саме: Тоскалюк М. Т., Кравцов В. Г., Сирваровський Й. Й., Протоцький Й. І., Масловський В. А., Синишин В. Д., Когут О. П., Повар В. Д., Мельник І. І., Гаврисінський П., Морозович П., Дунда І., Соцький І., Соцький М., Сироїжко А. Г., Гуменюк У. О., Ковалишин В., Струс І., Чухрій А., Чухрій Г., Полудняк О., Решетник, Білоокій, Гай, Котик, Бабій, Просінкевич Б., Кушнір, Труш І., Горошко В., Берладін В., Цвігун А. та ін. І це ще не повний перелік сміливих дій народних месників.

За період своєї бойової діяльності загін... в селах Ляцкорунь, Почапенці, Кугаївці, Бережанка, Юрківці, Демківці, Івахнівці, Хропотова, Андріївка, Криків і в ряді інших знищив 19 сепараторних пунктів разом з усім майном, документами і один маслозавод в с. Кугаївці.

У 14 селах знищені справи і документи сільських управ, телефонні апарати. Зруйновано 11 заготівельних пунктів, а завезені товари роздавалися населенню чи йшли на потреби партизанського загону. Протягом 1942-1943рр. з німецьких продовольчих складів партизани роздали населенню понад 180 тонн хліба.

При загоні діяла партійна організація, секретарем якої був Протоцький Й.І.

«Значну політичну роботу проводила парторганізація і політсклад партизанського руху серед населення через своїх агітаторів і друковану пропаганду(розповсюдження листівок).

Так, наприклад, під час єврейських погромів були

випущені листівки із закликом до населення протидіяти гітлерівцям у звірячій розправі з єврейським населенням. В інших листівках закликали населення саботувати заходи німецької адміністрації по вивезенню молоді до Німеччини, збору теплого одягу для німецької армії і т.д.».

Листівки розповсюджувались не тільки в Чемеровецькому і прилеглих районах, а й в інших районах області.

Друкарська машинка, яка була вилучена в управі с. Яромирка партизанами під час рейду, знаходиться в Кам'янець-Подільському історико-краєзнавчому музеї.

Партизани загону ім. Чапаєва в боротьбі проти німецьких окупантів опирались на допомогу населення, залучали кращих, відданих Батьківщині, радянських людей до виконання різних завдань, іноді зв'язаних з великим ризиком.

В березні 1944 р., коли частини І Українського фронту почали визволяти Кам'янець-Подільську область, в партизанському загоні ім. Чапаєва вже було 150 чоловік. В боях з ворогом було захоплено 58 гвинтівок, 30 автоматів, 4 кулемети, 75 гранат, 12720 патронів.

Партизанська боротьба на Поділлі набула широких масштабів і народні месники Славутського і Шепетівського районів знищували ворожі ешелони з живою силою й технікою ворогів, що транспортувалися залізницею.

Партизани загону ім. Михайлова, якими командував А. З. Одуха з 1941 по 1944 р. пустили під укіс двадцять два ворожі військові ешелони, вивели з ладу понад двісті паровозів, знищили 37 танків, шістнадцять літаків та понад дев'ятсот гітлерівців.

На Поділлі діяло 5 партизанських з'єднань, 34 загони, понад 140 підпільних і диверсійних груп, які налічували понад одинадцять тисяч чоловік.

Народні месники здійснили понад 1272 бойових і диверсійних операцій, знищили 613 ворожих ешелонів, 128 танків і бронемашин, 638 автомашин, висадили в повітря 216 залізничних мостів.

Для посилення боротьби з німецькими фашистами були створені Шепетівський КП(б)У, Славутський, Ізяславський, Полонський, Ляховецький і Плужнянський підпільні райкоми

КП(б)У.

Тисячі учасників підпілля і партизанського руху на території області проявляли безприкладну відвагу і мужність.

За масштабами і наслідками бойових операцій Поділля наближалось до таких областей масового партизанського руху як Чернігівська, Житомирська та Київська області.

Велику допомогу військам І-го Українського фронту надали підпільні організації та партизанські загони, які діяли в південно-східних районах області, а також загони імені Чапаєва та імені Боженка, що діяли на південному заході області – Черновецькому, Орининському та Смотрицькому районах.

Багатьох партизан і підпільників нагороджено урядовими нагородами: орденом Леніна, орденом Червоного Прапора, орденом Вітчизняної війни І і ІІ ступеня, орденом Червоної Зірки, орденом Слави.

Сім партизанів отримали найвищу нагороду – звання Героя Радянського Союзу: організатор і керівник Славутської міжрайонної підпільної комуністичної організації Михайлов Ф. М., командир партизанського з'єднання імені Михайлова Ф. М. – Одуха А. З., командир диверсійного батальйону М. І. Петров, командир партизанського загону м. Шепетівки І. О. Музальов, мінер-підричник партизанського загону ім. Михайлова – О. Г. Іванов.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, присвоєно звання Героя Радянського Союзу юному піонеріві-партизану Валентину Олександровичу Котику з м. Шепетівки, посмертно.

Підпільна робота, здійснення диверсій – це завжди ризик, гра з вогнем. І багато партизан загинули. Біля села Антоніни Красилівського району у Братській могилі, у лісі, на місці бою спочивають керівники підпільної організації Антон Кудельський, Олексій Деревчук та їхні побратими.

У Шепетівській в'язниці піддався жорстоким тортурам Михайлов Федір Михайлович, який прийняв смерть достойно, як справжній патріот. Прах покійного Михайлова Ф. М. покоїться у Братській могилі у м. Славута.

Траплялись випадки, коли із завдання партизани не повертались. Нічної пори потрапили в засідку, коли їхали на

завдання, Віктор Масловський та Блажкевич. Віктора впізнав німецький запроданець. Активний і безстрашний партизан був підданий жорстоким катуванням та нікого не видав. До війни Віктор Масловський працював вчителем. В селі Кугаївці, звідки він родом, біля школи стоїть пам'ятник Віктору Андрійовичу. Це робота скульптора В. Г. Мастипаки, земляка героя.

Після визволення області І-им Українським фронтом від німецько-фашистських загарбників, партизани влились в ряди Червоної Армії і пішли визволяти від окупантів радянських людей та інші країни Заходу.

Ось як описано це про Чемеровецьких партизан:

Вони пройшли з прапором по Чемерівцях,

Йшли строем із піснею у військкомат,

відкрито і гордо. Та як було прикро,

тоді, коли зброю здавали на склад.

Хоч знали, що є дисципліна військова,

що в кожного буде ще зброя своя,

та як не хотілося їм розлучатись

з тією, що взята в жорстоких боях.

Засмучені були обличчя у друзів,

коли власну зброю здавали на склад.

Багато хто з них, перш, ніж здати гвинтівку,

Її цілував, або гладив приклад.

Пройшовши медичну комісію зразу,

всі в діючу армію вже через день

вступили й пішли визволяти на Захід

від клятих фашистів радянських людей.

Література :

1. Курська дуга на Поділлі. Проскурівсько-Чернівецька операція. 1944 р. Документи і матеріали. – Хмельницький, 2009.

2. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.) : зб. док. і матер. – Львів : Каменяр, 1969 – 415 с.

3. Протоцький Й. І. Друзі мої партизани / Й. І. Протоцький. – Київ : Політвидав України, 1973 – 141 с.

4. Партизанський рух на Хмельниччині [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ounb.km.ua/vistavki/km_partizan/index.php.

*Борисов В. В.,
бібліограф Летичівської
публічної бібліотеки*

Партизанський рух і радянське підпілля на Летичівщині

Важливим чинником героїчного протистояння населення окупованих гітлерівською Німеччиною територій були радянський партизанський рух і підпілля. Ця епопея мала як героїчну, так і трагічну сторони. На тернистому шляху реформування й розвитку боротьби в окупованих районах СРСР, у тому числі й в Україні, своє життя віддали десятки тисяч партизанів і підпільників. Слід додати, що прихильники партизансько-підпільної війни з ворогом позбувались свого життя ще задовго до початку бойових дій між Радянським Союзом та нацистською Німеччиною 22 червня 1941 року.

Адже відомо, що в передвоєнних планах радянського керівництва питання підпільно-партизанської війни «з-за рогу» на території СРСР не розглядалося взагалі. Адже радянська офіційна оборонна доктрина передбачала, що в разі агресії у відповідь буде завдано нищівного удару й завершено розгром ворога на його території. Тому з початком радянсько-німецької війни виявилось, що кадрів для партизанської, підпільної та диверсійної роботи в тилу ворога не було, як і заздалегідь підготовлених баз. А ті, що були, виявились зовсім не готовими до серйозної професійної діяльності. Як так сталося? Адже ні для кого не є і не було секретом, що Радянський Союз у 30-х роках минулого століття форсованими темпами готувався до майбутньої світової війни. Диверсійних справ майстер, інженер-полковник І. Старінов у своїх мемуарах «Міни чекають свого часу» («Записки диверсанта»), характеризуючи передвоєнну ситуацію в СРСР, писав: «В Україні в той час (середина 30-х років ХХ століття) ми не створювали багаточисельних партизанських формувань, а готували невеликі загони, організаторські та диверсійні групи. Для них закладали в схованки мінно-підривні засоби, зброю, боєприпаси. Це були

тисячі гвинтівок і карабінів, сотні кулеметів, десятки тонн вибухівки, десятки тисяч патронів, сотні ручних гранат... Крім основних підрозділів, для боротьби в тилу ворога в містах і селах було навчено й сформовано підпільні диверсійні групи. Тільки у прикордонній смузі Південно-Західної залізниці було підготовлено 60 таких груп, загальною чисельністю 1400 чоловік. На спецнавчаннях відпрацьовувались операції із десантування людей і вантажів, тактичні дії на «окупованій» ворогом території, застосування спеціальних засобів боротьби... У Ленінградському, Білоруському та Українському партизанських військових округах було зроблено все для того, щоб у разі агресії розгорнути повномасштабну диверсійно-партизанську війну в тилу ворога».

Але... у другій половині 30-х років роботу щодо підготовки партизансько-диверсійних кадрів було припинено. Радянська військова доктрина, творцями головних постулатів якої були Й. Сталін і «первый красный маршал» К. Ворошилов проголосила, що майбутню війну Збройні сили СРСР будуть вести «на территории страны, которая первая подымет против нас меч». Це положення перекочувало і в Польовий статут Червоної Армії 1939 року: «На военное нападение врага СССР ответит сокрушительным ударом всей мощи своих Вооруженных сил... Если враг навяжет нам войну, Красная Армия будет самой нападающей из всех когда либо нападавших армий».

Наведені догми втовкмачувалися в голови не тільки кадровому складу військових радянських підрозділів РСЧА, а й всьому населенню країни в грізний передвоєнний період. Партизанські формування, яких лише в Білорусії налічувалось шість загальною чисельністю більше 3-х тисяч чоловік, було ліквідовано – зброю, боеприпаси, одяг, продовольство забрано з усіх потаємних сховок і складів. З особливим «сталінським рвением» було винищено прихильників підпільно-партизанської роботи. Вже згадуваний нами І. Старінов, повернувшись з Іспанії, де він надавав «інтернаціональну допомогу» іспанському народу у 1936-1938 роках, жахнувся: «На Батьківщині я побачив страшну картину: всі мої колишні працівники були знищені як вороги народу... Заздалегідь

підготовлені партизанські бази були ліквідовані, кадри – репресовані. З тисяч навчених командирів та інших фахівців врятувалися одиниці, переважно ті, хто на той час воював у Іспанії».

Слова «партизан», «партизанський» напередодні війни стали синонімами слова «зрада».

«Якби навіть 20 червня 1941 року, - зазначав згодом начальник Українського штабу партизанського руху Т. Строкач у своїх спогадах, - хтось заікнувся про те, що підпільну боротьбу в разі нападу гітлерівської Німеччини на СРСР доведеться вести в Україні, Білорусії, Прибалтійських республіках, під Смоленськом, його обізвали б панікером... Наш народ був морально не підготовлений до... поразок на фронті, до... зтяжної війни, до... нелегкої підпільно-підривної роботи в тилу ворога...».

Тільки 29 червня 1941 року вийшла директива Ради Народних Комісарів СРСР і ЦК ВКП(б) (Центрального Комітету Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків) з рекомендаціями радянським і партійним органам про створення в районах, окупованих ворогом, партизанських і підпільних груп. 18 липня 1941 року з'явився на світ документ-постанова ЦК ВКП(б) «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ». Але час і здобутки напрацювань 30-х років були безповоротно втрачені.

Проте, не зважаючи на несприятливі умови в 1941-1942 роках, на території України розгортали свою роботу підпільні обкоми та райкоми ВКП(б) і ЛКСМУ, створювались партизанські загони й диверсійні групи. Радянські історики з праці в працю переносили цифри щодо створення на окупованих територіях 23 підпільних обкомів, 4316 підпільних організацій і груп. У підпіллі залишилося 26 тисяч комуністів. По лінії НКВС для боротьби в тилу ворога було залишено 883 партизанські та 1700 диверсійних груп чисельністю близько 35 тисяч осіб.

На теренах тодішньої Кам'янець-Подільської області було створено підпільний обласний комітет КП(б)У (Комуністичної партії (більшовиків) України) на чолі з першим секретарем М. Л. Лавровим, другим секретарем Ф. Л. Маркеловим та

секретарем І. Н. Холодюком. Також було організовано 9 підпільних райкомів КП(б)У: Вовковинецький, Деражнянський, Сатанівський, Дунаєвецький, Остропільський, Волочиський, Меджибізький, Чорноострівський та Проскурівський. Усього на підпільну керівну роботу було залишено 21 особу. В Кам'янець-Подільській області було створено 93 партизанських групи і загони чисельністю 805 осіб. З них: 115 комуністів, 230 комсомольців. На підпільну роботу було залишено 95 осіб. Це дало можливість створити підпільні організації у 37 районах області. Але далеко не всі вони приступили до роботи. Недосвідченість, ненавченість новоспечених партизан і підпільників-диверсантів, відсутність налагодженого зв'язку, збройних і продовольчих баз негативно позначилося на роботі підпільних структур. Слід визнати і той факт, що багато хто з керівного та рядового складу руху опору, залишених для боротьби з ворогом, переходили на його бік, здавали явки, бази, лінії зв'язку, паролі, товаришів по боротьбі.

Сам М. Лавров був викритий німцями, поступив на службу в гестапо і зрадив частину підпільників, в основному керівного активу – до 30 чоловік. Маркелов ніякої роботи не проводив. З приходом Червоної Армії пішов на фронт і там загинув. А Холодюка виключили з лав ВКП(б) за бездіяльність. 10 секретарів підпільних райкомів зникли безвісти... Після повернення в край Червоної Армії військовий трибунал засудив Лаврова до вищої міри покарання – розстрілу як зрадника.

Зі шкільних років старшому поколінню добре відомий роман О. Фадєєва «Молода гвардія» у його другій редакції про діяльність однойменної підпільної організації в Краснодарі. Перша редакція роману була розкритикована Й. Сталіним, тому що в ній не показана «роль партії більшовиків в організації підпільної роботи молоді». Так, у Луганську напередодні окупації були створені підпільні обком (керівник М. П. Панічкін) та райком КП(б)У (керівники Г. І. Тупиченко, А. Г. Лифиненко). Але горе-керівники, замість того, щоб організувати підпілля, опинилися аж в Орджонікідзе, а найбільш «відповідальне» ядро з М. Панічкіним – у Баку. При цьому вони привласнили гроші і коштовності, виділені для організації підпілля. Більше того, під час «драпу» через Дон,

загубили списки членів партійно-комсомольського підпілля, списки зв'язкових, паролі, явки, чисті бланки партквитків, списки комуністів області. Гестапо взяло їх усіх ще «тепленькими». Після повернення Червоної Армії «керівники й організатори» понесли суто символічне покарання – їх перевели на господарську роботу.

Станом на 1 березня 1942 року в Україні, за даними ЦК КП(б)У діяли лише 22 загони, що налічували близько 3-х тисяч чоловік. Решта була розгромлена або самоліквідувалася – люди просто розійшлися по домівках.

Двічі Герой Радянського Союзу, партизанський командир О. Федоров згодом писав: «Більшість населення невдоволена приходом німців... Деяка частина налаштована проти Радянської влади і Червоної Армії. Були випадки, коли німців зустрічали хлібом-сіллю, квітами... Ще одна загадка: розкуркулені, священники та інші особи нерідко виявлялися патріотами... і в той же час, здавалося, наші люди, комуністи, ставали наволоччю». Так, відома партизанка-диверсантка – Герой Радянського Союзу Зоя Космодем'янська була онукою замордованого чекістами священника і донькою розкуркуленого і засланою до Сибіру селянина.

Яскравою ілюстрацією, підтвердженням вище сказаного може стати і такий факт. Перед приходом німців у Летичівський край підпільна група була створена в с. Шрубків. Наприкінці вересня 1941 року члени групи були готові до виходу в ліс і виконання бойових завдань. Але водій Меджибізького райвідділу міліції О. Погрібняк, який разом з начальником цієї структури Г. Чорним завозив зброю і продукти харчування до таємних схованок, виявився зрадником і виказав фашистам місце розташування партизанської бази й самих підпільників.

2 жовтня 1941 року керівника групи Г. А. Нестеренка, членів групи, підпільників С. В. Нестеренка та Д. В. Логвина німці заарештували. Після жорстоких катувань і допитів у Меджибізькій фортеці 5 жовтня їх усіх розстріляли.

До речі, за даними дослідника з Санкт-Петербурга О. Гогуна, кожен четвертий співробітник німецької окупаційної адміністрації та поліції до червня 1941 року працював або в НКВС або в керівних партійних чи радянських органах. А в

дослідженні І. Дерейка «Місцеві формування німецької армії та поліції у райхскомісаріаті «Україна» (1941-1944)» взагалі стверджується, що таких було більше половини.

Окупанти мали в своєму розпорядженні спеціальні охоронні дивізії, поліцію безпеки і СД, польову жандармерію, спеціальні формування, утворені із колишніх військово-службовців Червоної Армії. Окупаційне угруповання на території СРСР, захопленій гітлерівцями, становило 943 тисячі чоловік, в т. ч. німці, румуни, хорвати, словаки, мадяри та фіни становили 285 тисяч осіб, або 30 %. Так звані східні формування (колишні бійці РСЧА) – біля 420 тисяч чоловік, або 45 %, місцева поліція та загони самооборони – 238 тисяч чоловік, або 25 %. Взагалі-то німців на окупованих територіях було максимум 10-15 %.

На теренах Кам'янець-Подільської області особливо активну антипартизанську боротьбу вели власовські та козачі частини. Бо вже в 1942 році, початок травня, з військовополонених Славутського «Грос-лазарету» був сформований Козачий корпус, який тільки на початку своєї «діяльності» нараховував 5826 осіб. Були сформовані 2-й лейб-козачий полк, 3-й Донський полк, 4-й і 5-й Кубанський та 6-7-й зведені козачі полки. 6 серпня 1942 року козачі частини перевели з Славуті до Шепетівки для охорони залізничного вузла.

До вересня 1943 року на території Кам'янець-Подільської області було сформовано 30 різних козачих формувань, в т. ч. 15 полків. Спалені за зв'язок з партизанами подільські села, сотні знищених сіл у Білорусії, Україні, в Російській Федерації, як правило, справа рук карателів, які були громадянами СРСР. Правда, командували ними німці, або ж офіцери-білоемігранти, чи місцеві «фольксдойче». Так, на півдні України особливою жорстокістю відзначився 238-й батальйон під командуванням майора вермахту В. Колчака – сина адмірала А. Колчака, якого «оплакали» російські кіношники у фільмі «Адмірал».

У Кам'янець-Подільській області повністю було знищено 33 села – 6736 будинків. А всього спалено 321 українське село з 49274 мешканцями. Правда у книзі історика О. Гогуна «Командосс Сталина» наводяться такі цифри: Кам'янець-

Подільська область – спалено 28 сіл з 1297 жителями, яких було вбито або спалено живцем; по Україні – 335 сіл з 47967 жителями.

Проте, як би там не складались обставини, вже перші дії партизанів України викликали занепокоєння гітлерівців. У наказі від 14 вересня 1941 року командуючий оперативним тилом групи армій «Південь» генерал Роквес зазначав, що «в партизанах ми зустрічаємо дуже діяльного, скритого, рухливого і рішучого противника, який відмінно вміє використовувати місцевість, проводити свої операції переважно вночі... та в більшості випадків користується підтримкою населення».

Наказ штабу Верховного командування Вермахту від 16.09.1941 року про «Призупинення комуністичного повстанського руху», що стосувався всієї території СРСР, показав, що партизанський рух уже визнавався серйозною загрозою «для німецького керування війною» і фельдмаршал В. Кейтель від імені А. Гітлера зажадав від підлеглих «скрізь вдаватися до найсуворіших заходів для придушення в найкоротші терміни цього руху».

Командуючий 6-ї армії, яка діяла в Україні, фельдмаршал В. фон Рейхенау видав зловісний наказ «Про поведінку військ на Сході» (10.10.1941 р.), де наголошувалось: «У разі застосування зброї в тилу армії з боку окремих партизанів, вживати щодо них рішучих і жорстоких заходів».

Відомий партизанський командир П. Вершигора писав про ті часи: «То були важкі дні. Німець був сильний не тільки своєю технікою, військовим престижем, але сильний ще нашим незнанням, нашою ненавченістю». А генерал О. Сабуров згадував: «Відсутність партизанської тактики... обмежувала дії партизанів... бойові операції були малоєфективними та невдалими».

Десятки підпільних груп, партизанських загонів організовувалися стихійно, з патріотів, які не скорилися окупантам, волею обставин опинились у глибокому тилу, виявили бажання не сидіти, склавши руки, а продовжувати боротьбу з ненависним ворогом. Саме так виникло радянське підпілля в селищі Меджибіж, яке поширювало свою роботу на села Лисанівці та Паньківці, які входили до тодішнього

Меджибзького району.

Створення першої підпільної групи припадає на жовтень 1941 року. Спочатку її очолив лікар місцевої поліклініки І. Шашко, а з липня 1942 року – кадровий військовий, оточенець, капітан Червоної Армії М. Задрій із с. Пархомівці. До складу підпільної групи входили директор машинно-тракторної станції В. Максименко, вчитель С. Вовк, колишній завідувач райнаросвіти Ф. Нігрей, бухгалтер лікарні О. Теслюк. Група зростала чисельно і згодом налічувала 17 осіб.

Проводила антифашистську роботу і підпільна група І. Голови, куди входили І. Кушнір, Г. Тилиш, Г. Круть, В. Стецюк, В. Лазаренко, Ф. Жуков, М. Лушак, А. Щетинський, М. Логвин, Ф. Петренко, Т. Чернолуцька. В Ярославці діяла група патріотів, до якої входили Кирило та Юхим Нетяги, І. Лисак, П. Рудь, П. Тараненко та інші.

Підпільні групи згодом були підпорядковані новоствореному обласному Проскурівському підпільно-партизанському комітету, який очолив С. Олексенко – депутат Верховної Ради СРСР.

У підпільників групи І. Голови був детекторний радіоприймач. Вони слухали зведення Радінформбюро, виготовляли і розповсюджували листівки, вели антифашистську агітацію, виводили з ладу лінії зв'язку, в селі Ставниця знищили склад з паливом, псували техніку і сільськогосподарський реманент. Так, у селах Митківці і Радівці за наказом членів групи зерно, що мало бути вивезене до Німеччини, старости цих сіл роздали селянам.

Група І. Голови мала на своєму озброєнні 3 обрізи, 2 гвинтівки, 8 гранат, наган. За фальшивими довідками, одержаними від підпільного обкому, вдалося звільнити від каторжних робіт у Німеччині майже 60 осіб.

Підпільні групи Меджибожа та Ярославки підтримували зв'язок з обласним Проскурівським підпільним комітетом в основному через зв'язкових - учителя Ярославської школи Карла Кошарського та Петра Золотова. Вони координували їх дії, передавали меджибзьким товаришам листівки, виготовлені друкарським способом.

Активність підпільників не залишилась поза увагою

окупантів. Тим більше, що несподівано в меджибізькій групі М. Замрія виникла складна ситуація. Як повідомив своїх товаришів І. Шашко, один із підпільників, начальник місцевої районної поліції П. Бойко, надивившись, як німецькі жандарми на допитах катують тих, хто був не згоден із «новими арійськими порядками», вирішив відмежуватися від подальшої співпраці з підпільниками. А на початку березня 1943 року патріоти саме з його допомогою мали роззброїти 63 поліцаї меджибізького куща з метою захоплення зброї.

П. Бойко сказав І. Шашку, що вирішив ліквідувати командира підпільної групи Микиту Замрія, від якого безпосередньо отримував листівки, розповсюджував їх перед носом у жандармів, а також ставив за мету знищити представника обласного підпілля Леоніда (підпільне псевдо К. Кошарського). І. Шашко вмовив Бойка не поспішати, щоб німці не запідозрили його в нещирості і не заарештували його самого. Тепер підпільникам потрібно було ліквідувати самого Бойка. Цю акцію намітили на квітень 1943 року. До її виконання залучили Карла Кошарського та Віру Стецюк із групи Івана Голови. Вирішено було заманити Бойка 18 квітня на квартиру Віри Антонівни, переговорити з ним і в разі підтвердження слів І. Шашка знищити. Але в плани підпільників вмішались непередбачувані обставини. К. Кошарський отримав наказ зайнятися питанням відправки людей у партизанський загін, що діяв на Славутчині.

Слідом за неприємностями, пов'язаними з поведінкою П. Бойка, німці роззброїли роту угорців, що була розквартирована в Меджибожі і яку К. Кошарський з М. Замрієм та В. Стецюк готували до партизанської боротьби. Угорців розіслали по різних фронтових частинах.

Уже після приходу на Поділля весною 1944 року Червоної Армії, мати Карла Кошарського, Марія Миколаївна, передала його друзям-підпільникам щоденник свого сина. Людиною кришталевої душі, високої моралі, безмежно відданим своєму народові, постає герой-підпільник із його сторінок, ніби залишаючи свідчення сурового часу в настанову своїм учням.

До уваги кілька записів із щоденника: «23 червня 1942 року. Сьогодні 4 роки з дня арешту мого батька (батька

К. Кошарського, учасника громадянської війни, товариша тодішнього наркома оборони К. Ворошилова, було репресовано НКВД у 1938 році). За ці 4 роки я багато пережив і передумав. І ось сьогодні згадую все минуле. Можу лише з задоволенням сказати, що це ніякою мірою не вплинуло... на мою віру у справу робітничого класу...».

Запис без зазначення дати: «Наша робота з угорцями йде добре. У цьому мені допомагає комсомолка, дружина офіцера Червоної Армії В. Стецюк. Ми з нею, а також мої знайомі по Проскурову Л. Габор та І. Кулаї (солдати-угорці) створили міцну підпільну організацію. Майже 45 осіб уже схилились на наш бік і готові за сигналом арештувати офіцерів і роззброїти солдатів, які не забажають іти в партизанський загін...».

Чим усе це закінчилося, ми вже знаємо. До речі, в деяких джерелах саме П. Бойка звинувачують у зраді меджибзьких підпільників, зокрема, батька і сина Замріїв. Більше того, весною 1943 року розпочались арешти членів Проскурівського підпілля. Про це повідомив друзям із Ярославки та Меджибожа Карл Кошарський. Було розгромлено підпільну організацію на Красилівському цукровому заводі, більше 50 чоловік заарештувало гестапо. А влітку прийшла черга і до меджибзьких підпільників. Одним із перших був заарештований гестапівцями саме начальник місцевої поліції П. Бойко, а також І. Кокора, О. Теслюк, С. Вовк, В. Максименко, батько керівника групи М. Замрія - Я. Замрій. За червень 1943 року фашистам вдалося схопити в свої лабеті десятки осіб із радянського підпілля в Проскурові, Меджибожі, Ярославці. Із ярославської групи Івана Голови під час перестрілки з німцями загинули Круть і Петренко. Тільки з цього села німці заарештували 13 осіб, багатьох оштрафували і побили поліцаїв.

Мужньо тримався на допитах Я. Замрій. Витримавши всі тортури, він нікого не видав і був розстріляний окупантами. Героїчно поведився на допитах і экс-начальник меджибзьких поліцаїв П. Бойко. На очних ставках він «не впізнав» жодного з меджибзьких підпільників, «забув» усі явки та паролі. Побачивши, що від нього нічого не доб'ються, гестапівці розстріляли його з пістолета у потилицю. Так загинув старший лейтенант Червоної Армії Павло Бойко, який жодним чином, ні

словом, ні ділом не був причетний до провалу Меджибізького підпілля.

Ім'я справжнього зрадника згодом стало відоме. Заарештований І. Кокора після двомісячних допитів і знущань, все ж знайшов у собі сили видряпати на дні посудини, в якій отримував передачу, слова: «Нас зрадив Савіцький». Цей німецький холуй працював директором Меджибізького плодоконсервного заводу. Перед приходом Червоної Армії втік з окупантами до Німеччини разом із сім'єю.

До речі, мужню поведінку Павла Бойка в його останні дні і години життя описує у своїй книзі «Непобедимый» про Карла Кошарського безпосередній учасник і свідок тих подій Юхим Нетяга.

Після арешту К. Кошарського його також доправили в Старокостянтинівське гестапо. Карлу вибили око, відірвали вухо, повиривали нігті, палили паяльною лампою волосся і ноги. На розстріл Карла Кошарського привезли на машині, самотійно він уже не міг пересуватися. Гестапівці кинули героя на землю. Двоє товаришів по нещастю підняли свого друга на його прохання: «Підійміть... Хочу померти, стоячи!». Автоматна черга, випущена з гестапівського автомата, кинула його знову додолу. Так загинув учитель Ярославської школи, зв'язковий Проскурівського підпілля Карл Кошарський. А бетонна стіна тюремної камери Старокостянтинівського гестапо зберегла написані кров'ю його слова: «Прощайте, товариші! Я вмираю чесно, нікого не зрадив, нікого не видав. Бийте фашистів! Кошарський».

В Україні особливо вдало діяли загони С. Ковпака, М. Воронцова, О. Сабурова, О. Федорова, які базувалися на території Чернігівщини та Сумщини. Весною-влітку 1943 року з'єднання О. Сабурова, С. Ковпака, О. Федорова, М. Шумова та Я. Мельника отримали завдання з Українського штабу партизанського руху здійснити рейди з Лівобережжя України на правий берег Дніпра. При цьому керівництво УШПР явно переоцінило силу партизанських формувань, ставило нереальні завдання і недооцінювало здатність гітлерівців захистити свій тил. Через це партизани понесли невиправдані величезні втрати. Саме з цієї причини було змушене повернутися з Карпат

з'єднання С. Ковпака, партизани Я. Мельника не зуміли закріпитися на теренах Вінниччини.

З'єднанню Я. Мельника чітко й зрозуміло було поставлено завдання – взяти під контроль місцевість біля ставки Гітлера «Вервольф», що розташовувалася під Вінницею, куди сходились лінії керування німецьких армійських груп «Південь» і «Центр». Для виконання наказу до з'єднання полковника НКВС Я. Мельника ввійшло три загони – «Червоний», «За Родину» та ім. Сталіна – загальною чисельністю 668 чоловік. Свій шлях дізнання з'єднання розпочало 19.06.1943 року з Білорусії. Мельник вів щоденник, ось деякі записи:

«11 юлія. Противник узнал наше место расположения... и перебросил в с. Ничпалы 170 чел. немцев и казаков. Бой шел три часа. Немцы потеряли 50 чел, 12 мы пленили. Трофеи: ручной пулемет, автомат, 6 винтовок, пистолет... Максименко доложил 10.07.43 на перегоне Славута-Шепетовка пустили под откос воинский эшелон...

17 юлія. Взяти штурмом Стару Синяву... Взяти в плен бургомистр (немец), районный комиссар по сельхоззаготовкам и полицай. Уничтожены районная контора, сахзавод и 10 автомашин....

21 юлія. Бурченко ведет себя в нашем соединении, как гость. Ничего не делает, а хочет руководить и влиять на ход событий... Все твердит, чтобы мы шли в хмельникский лес, а все подходы заблокированы».

Атаки на Стару Синяву та форсування Південного Бугу були останніми вдалими діями з'єднання Я. Мельника. В кінці липня воно було оточене й блоковане на Чемеровеччині. Загинуло більше 350 чоловік. Голодні, поранені, без боеприпасів розрізнені групи партизан пройшли Сатанівським, Волочиським, Проскурівським, Красилівським, Теофіпольським, Білогірським та Ізяславським районами і 4 серпня вийшли біля с. Михайлівка на людей із з'єднання А. Одухи, загін якого збирав залишки як з'єднання Я. Мельника, так і С. Ковпака після рейду на Карпати. Похід «мельниківців» на Кам'яниччину завершився 6.08.1943 року.

Як уже було сказано, в липні 1943 року один із загонів з'єднання полковника Я. Мельника зайшов у Стару Синяву.

Партизани захопили цукроварню, роздали людям цукор, штурмували приміщення місцевої поліції, захопили в полон і розстріляли місцевого бургомістра. (До речі, українця, аж ніяк не німця. – Авт.)

Переслідувані загонами німецьких жандармів і власовців, партизани вирушили до Сьомаків. Тут вони вирішили відпочити, поповнити запаси фуражу та харчів. Над селом пролетів німецький літак-розвідник. Зрозумівши, що їх виявили, партизани відступили, пішли в бік Меджибожа. 18 липня в Сьомаки прибули карателі зі Старокостянтинова – нелюди з 101 батальйону батальйон-фюрера, экс-майора РСЧА Гладюка. За кілька годин були знищені 184 жителі, спалені 164 хати.

За деякими даними, бійню припинив комендант Старої Синяви. За його ж наказом, на наступний день із навколишніх сіл в Сьомаки були направлені люди з підводами, які збирали трупи по селі і звозили на кладовище. Ховали цілими родинами.

Всього на території тодішньої Кам'янець-Подільської області фашистські карателі за зв'язок з партизанами знищили 27 сіл – 27 подільських Хатиней і Кортелісів: 2 – у Білогірському районі, 12 – в Ізяславському, 5 – у Полонському, 6 – у Славутському, по одному – в Теофіпольському та Старосинявському районах.

Екзекуція над жителями білоруської Хатині розпочалася після того як група народних месників, посидівши за чаркою з місцевими мешканцями, вийшла на шосе Логойськ – Плещеніци, пошкодила лінію зв'язку і стала чекати зв'язківців. Натомість дочекалися легковика у супроводі вантажної машини. Обстрілявши техніку, партизани вбили улюбленця Гітлера і німецького народу, чемпіона Берлінської Олімпіади 1936 року з штовхання ядра Ханса Вельке. Офіцерські погони він отримав з рук фюрера. За наказом Гітлера Хатинь було стерто з лиця землі силами 118 карального загону, сформованого в Києві з росіян, українців, білорусів.

У Волинському селі Кортеліси экс-оборонці Брестської фортеці, від'ївши на селянських харчах, віддячили місцевим досить своєрідно – вбили на території села представників окупаційної влади. Результат – 29 листопада 1942 року згоріло 715 хат і загинули у вогні 2892 жителі села.

Село Корюківка на Чернігівщині 27 лютого 1943 року атакували партизани з'єднання О. Федорова. На 28 лютого німці намітили страту заручників, серед яких були й діти одного з партизанських командирів – Федора Ступака. Керував партизанами М. Попудренко, О. Федоров був у Москві на нараді командирів партизанських з'єднань. Партизани захопили Корюківку, вбили кількох гітлерівців і поліцаїв, визволили заручників. 1, 2 і 9 березня карателі із зондеркоманди 4а знищили 6700 осіб і спалили 1290 будинків. Партизани, які стояли неподалік у лісі, не захистили населення Корюківки... Їм було наказано вищим командуванням берегти сили для рейду на Правобережну Україну.

Трагедія Корюківки – наймасштабніша в роки Другої світової війни: в десятки разів – за кількістю вбитих людей і перевищує білоруську Хатинь, чеське Лідеце, французький Орадур.

Ця подія стала вічною раною до кінця життя Ф. Ступака. Так говорять і пишуть ті, хто його знав особисто.

Поблизу с. Волосівці на Лeticівщині наприкінці 1943 – початок 1944 рр. діяв невеликий партизанський загін. Через свого зв'язкового – місцевого мешканця Т. Голянтуса – партизани підтримували зв'язок з місцевим населенням, щоб забезпечити себе продуктами. Теща М. Голянтуса Ярина Лагодняк випікала лісовим мешканцям хліб. Восени 1943 року вони прийшли за продуктами і саме в цей час, як на біду, в селі з'явилися гітлерівці. Скоріш за все, це були власовці. Один з них зайшов до хати Лагодняк і його партизани прикінчили. Самі швиденько забралися з хати і втекли в ліс. Гітлерівці розшукали свого вбитого товариша й господиню дому Я. Лагодняк повісили на груші, що росла на подвір'ї, а село вирішили покарати – населення розстріляти, хати спалити. Коли всі вже приготувалися до смерті, до карателів під'їхав на коні німецький офіцер, обвішаний бойовими нагородами. Він переговорив з ними й людей відпустили. Як виявилось згодом, в с. Шрубків була німецька комендатура, очолювана комендантом Добриком. Їздовим у нього був О. Ткачук, який у злощасний для Волосовець день поїхав у це село по соломі. Побачивши, що гітлерівці приготували для його жителів, він швиденько

направився у Шрубків і розповів про все Добрику (той не погано володів російською мовою) і комендант врятував українських селян від смерті.

Про своє перебування на Поділлі згадує комісар партизанського з'єднання Я. Мельника Д. Бурченко в мемуарах «Рейд к Южному Бугу» (Київ, Полииздат, 1988 г. ст. 100-103-104). Він, зокрема, пише, що «в г. Острополь командование подвело итоги восьмидневного маневрирования отрядов вокруг Шепетовки. Отсюда передали радиogramму в ЦК КПУ(б) т. Коротченко Д. С. и в УШПР т. Строкачу Т. А.: «15 июля на нас наступали более 200 карателей. Отряд Григорьяна-Сашко отбил наступление.

Противник бежал, убито свыше 50 фашистов, пленен гебитскомиссар г. Грицев. Противник усиленно преследует нас, вчера бомбили и обстреливали 7 самолетов. 16-го достигли леса в трех километрах западнее Острополя. Отряд «За Родину» занял станцию Адамполь, подрывники пустили под откос эшелон противника с боеприпасами и вооружением. Отряд «Червоный» на шоссе Староконстантинов – Старая Синява сжег 5 военных автомашин с продовольствием, обмундированием. Мельник – Бурченко».

Описує автор події в Старій Синяві і в Сьомаках: «Застигнутые врасплох гитлеровцы прятались в одном нижнем белье по улицам местечка, беспорядочно стреляя, куда попало, и тут же падая под огнем наших автоматчиков и пулеметчиков. К рассвету бой кончился. 30 гитлеровцев валялись на улицах мертвыми, бургомистр и четыре полицейских были захвачены живыми. Сахарный завод, выпускавший продукцию, партизаны взорвали. В трофеях оказалось более 10 тонн сахара, 18 строевых лошадей, большой склад кожи, много патронов и мин...

Шедший в арьергарде отряд, в с. Щербани был вынужден принять бой... Затем он с другими отрядами занял оборону в с. Семаках. Здесь на наши позиции посыпались бомбы, пламя пожаров охватило село.

Девять часов продолжалось сражение, но все атаки карателей были отбиты. Потеряв около 250 солдат и офицеров, а также самолет, сбитый партизанами, гитлеровцы после нашего

ухода в яростной злобе учинили зверську расправу над жителями с. Щербани и Семаки».

В с. Щербані було спалено 8 хат, загинули сім'ї Якобчуків, Сологубів, Петро та Олег Собки, Дмитро Крик.

Хочеться лишень додати, що мемуари – мемуарами, спогади – спогадами. Але... щось ніхто зі старожилів Адамполя не зміг пригадати захват партизанами ст. Адампіль, пушеного під укіс ворожого ешелону... Та й 250 убитих карателів і збитий літак... Хто їх рахував?.. Та й цукровий завод партизани не знищили. Його зруйнували на початку третього тисячоліття вже «свої окупанти» – порізали обладнання на металолом і продали... Підприємство, що мало більш, ніж півторастолітню історію, припинило своє існування.

Є в книзі Бурченка і такий епізод. Партизанка Галя Дурановська при відступі зі Старої Синяви бігала від хати до хати і розклеювала листівки. Раптом гримнув постріл, куля просвистіла над головою. На порозі будинку стояв німецький офіцер і цілюся в партизанку. «Однако выстрелить он не успел. Внезапно появившаяся за его спиной женщина со всего размаха ударила фашиста по голове дымящимся утюгом. Немец даже не охнул...». Коментарі, як кажуть, зайві. Коли вже навіть прості жінки знищили гітлерівців «утюгом по голові», то чого відступали аж до Москви і воювали з ними чотири роки?

І на закінчення... Епіграфом до свого, вже згаданого, щоденника К. Кошарський взяв слова свого улюбленого письменника М. Островського: «Найдорожче в людини – це життя. Воно дається один раз і прожити його треба так, щоб не було нестерпно боляче за безцільно прожиті роки, щоб не пік сором за підленьке, дріб'язкове минуле, щоб помираючи, міг сказати: все життя і всі сили були віддані найпрекраснішому в світі – боротьбі за визволення людства». Ці слова слугували девізом у боротьбі проти фашистів не тільки для 24-літнього вчителя Ярославської школи Карла Кошарського, а й його друзів-підпільників – І. Кокори, П. Бойка, В. Стецюк, М. Замрія, С. Вовка, В. Максименка, О. Теслиюка, К. Нетяги, Ю. Нетяги, Я. Замрія і десятків інших, чий імена записані золотими літерами в історію боротьби Проскурівського підпілля проти фашистських загарбників.

Література :

1. Безсмертя. Книга Пам'яті України. – Київ : Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України». – 944 с.
2. Книга Пам'яті України. Хмельницька область. Т. 6. – Хмельницький : Поділля. – 720 с.
3. Книга скорботи України. Хмельницька область. Т. 1. – Хмельницький : Поділля, 2003. – 792 с.
4. Лето 1941. Украина : документы и материалы. Хроника событий. – Киев : Изд-во «Украины», 1941. – 512 с.
5. Лисенко О. Є. та ін. Україна в Другій світовій війні : погляд у XXI століття. Т. 1. – Київ : Наукова думка, 2010. – 736 с.
6. Лисенко О. Є. та ін. Україна в Другій світовій війні : погляд у XXI століття. Т. 2. – Київ : Наукова думка, 2010. – 944 с.
7. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944 : Документи і матеріали / упоряд. М. Вавринчук, ред. Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – 576 с.
8. Подвиг їх безсмертний... – Хмельницький, 2010. – 72 с.
9. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.) : зб. док. і матер. / упоряд. : Абрамова В. Г., Вітряна В. Г., Гарнага І. В., Кириченко І. І., Фірштейн М. М. – Львів, 1969. – 416 с.
10. Поділля у Великій Вітчизняній війні. – Львів : Каменярь, 1960. – 416 с.
11. Подоляни в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) : зб. док., матер. і світлин / упоряд. : Байдич В. Г., Завальнюк О. М., Олійник Ю. В. та ін. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. – 492 с.
12. Проскурівсько-Чернівецька операція – видатна подія Другої світової війни : зб. док. і матер. / упоряд. : Вавринчук В. Л. та ін. – Хмельницький, 2009. – 385 с.
13. Слободянюк П. та ін. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941-1945 рр.) – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2007. – 312 с.
14. Тронько П., Губко О. Розповідь про безсмертний подвиг. – Київ : Радянська школа, 1978. – 320 с.

*Ковальчук С. Ф.,
красзнавець, дитина війни, м. Славута*

Підпілля та партизанський рух на Славутчині в боротьбі у визволенні України

Славутська земля пишається внеском своїх земляків у перемогу над нацизмом у роки Другої світової війни не лише на фронтах, але й у ворожому тилу. Тут, у лісах Славутчини, Шепетівщини та Ізяславщини, в роки окупації вже в кінці 1941 р. піднялися на нерівну боротьбу з ворогом народні месники – підпільники та партизани.

Партизанський рух на Славутчині мав свої характерні особливості як за виникненням, так і за напрямками діяльності. Якщо інші партизанські з'єднання на Україні формувалися спеціально закинутими на окуповану територію групами диверсантів, то славутський партизанський загін виник виключно стихійно, за велінням сердець і совісті, без будь-якого зовнішнього впливу чи допомоги [3, с. 3].

Партизанському рухові в краї передувало створення чисельних підпільних організацій у райцентрі Славута та в селах району. Їх організаторами виступили не представники партійних органів чи органів влади, а не так давно репресовані владою місцеві жителі: вчитель А. З. Одуха, робітник А. Р. Яворський, лікар Ф. М. Михайлов, а також службовець І. П. Шорніков, інженери С. С. Гавура та Ткачук.

Аналізуючи події на окупованій території, варто враховувати і те, що партизанам доводилося вести боротьбу не тільки з німецько-нацистськими загарбниками. З перших днів окупації німецька влада шукала і успішно знаходила собі спільників з числа місцевих жителів для протистояння партизанам і підпільникам.

Всієї правди про будь-яку війну не знає ніхто. Ні учасники, ні жертви, ні дослідники ніколи не складуть єдиної і повної картини подій. Життя і діяльність в роки окупації проходили в умовах жорсткої конспірації. Часто люди не знали про вчинки навіть своїх близьких, а не те що сусідів чи

знайомих. Вдається викликати на відверту бесіду далеко не кожного. Не всю правду кажуть і ті, хто погоджується на розмову.

Територія Славутського району визволена з-під окупації протягом 8-25 січня 1944 р. на завершальному етапі Житомирсько-Бердичівської операції 1-им Українським фронтом під командуванням М. Ф. Ватутіна [5, с. 375-383]. Районний центр, м. Славута, звільнено 16 січня партизанською групою під керівництвом М. В. Шевчука партизанського загону І. Музальова. Військові підрозділи Радянської Армії ввійшли у місто 18 січня 1944 р.

Окупація Славутського району тривала понад 30 місяців [1, с. 9], нанесені великі збитки народному господарству, спалено 6 населених пунктів, загинуло 5567 мирних жителів, в т. ч. 890 дітей до 17 років, більше 5-ти тисяч молодих людей було вивезено на примусову роботу в Німеччину.

З перших днів окупації розпочалося масове винищення єврейського населення району. У м. Славуті, у селах Ганнопіль і Берездів було створено концентраційні табори – гетто, куди поміщали євреїв з навколишніх сіл [4, с. 9]. Всього в районі розстріляно 5016 осіб єврейської національності.

Відзначимо, що понад 7585 жителів Славутчини загинуло у битвах на фронтах Другої світової війни та у боях з ворогом на окупованій території області у складі партизанських з'єднань, крім того нацисти розстрілювали мирних громадян за зв'язок з партизанами. Імена увічнені на пам'ятниках і меморіалах в населених пунктах Славутчини. А уродженці Славутського району Андрощук І. С., Олейнюк О. П., Папернік Л. Х. удостоєнні звання Героїв Радянського Союзу.

Уже з серпня 1941 р. в багатьох селах і в місті Славута були створені підпільні групи патріотів, які розпочали боротьбу з окупантами. Так, перша підпільна група створена була в с. Стригани завідуючим місцевої школи Антоном Захаровичем Одухою та вчителькою німецької мови Ганною Робертівною Охман.

Підпільна група А. З. Одухи до кінця серпня вже налічувала 12 чоловік і була добре озброєна [6, с. 12]. До її складу, крім А. З. Одухи та Г. Р. Охман, входили: І. І. Чубарко,

О. С. Гіпс, Б. Д. Троцький, Л. Д. Троцький, В. І. Кмитюк, М. Олійник, І. В. Войналович, Л. І. Войналович, Р. Войналович, П. Михалевський, М. Миколайчук, І. Дмитрук, Ф. П. Соколенко, А. О. Петрійчук, М. Носолюк, М. Троцька, М. А. Гіпс, В. С. Гіпс, Є. Федорчук, А. Охман, А. С. Малєєв, В. Мельник, І. М. Науменко.

Стриганські підпільники вели агітаційну роботу проти окупантів і зрадників – нацистських підлабузників, проводили бесіди та читання газет, писали та розповсюджували листівки і зведення Радінформбюро.

До початку 1942 р. ці зведення переписувала від руки Г. Р. Охман, а з початком 1942 р. Отримували зведення, надруковані на друкарській машинці в Славуті. Велику увагу стриганські підпільники А. З. Одуха, Л. Троцький, Б. Троцький, О. Гіпс, М. Ніколайчук, В. Кмитюк та Р. Войналович з перших днів існування групи приділяли збору зброї та боєприпасів. Перші три гвинтівки, знайдені вночі біля річки Горині, принесли в школу 4 липня 1941 р. Віталій Кмитюк, Олександр Гіпс і Борис Троцький, де 3 липня проходив бій.

На 1 жовтня група вже мала: 30 гвинтівок, 2 пістолети, ротний міномет і ручний кулемет, 22 ящики патронів, 12 гранат, 200 мін до міномета, біля 2-х центнерів вибухівки і 300 електропідливних пристроїв.

Найактивніші підпільні групи діяли також в селах Бараньє (керівники Попелєв М. К., Іванов О. Г.), Малий Скнит (керівник Глюзицький Д. П.), Миньківці (керівник Черняк В. М.), Голики (керівник Шевчук М. В.), Лисиче (керівники Гаврилюк К. М., Яковчук І. М.).

Першу підпільну організацію у м. Славуті створив Яворський А. Р. [2, с. 147], також активно діяла у місті підпільна організація на маслозаводі, яку очолювали Гавура С. С. та Ткачук М. С.

Важлива роль у розгортанні підпільної роботи відводиться лікарю Михайлову Ф. М. Федір Михайлович Михайлов народився 30 травня 1898 р. у Новгородській області Росії. В 1917 р. під час служби на військовому кораблі «Николаєв» за участь у революційних виступах він був засуджений військово-польовим судом до розстрілу, від чого його врятувала Жовтнева

революція. Ф. М. Михайлов двічі обирався членом Кронштатської ради матроських депутатів, був активним учасником Жовтневої революції і громадянської війни, згодом перебував на партійній роботі у Новгородській області. У 1921 р. вступив до Ленінградського медінституту. За самовільний від'їзд на навчання Михайлова Ф. М. виключили з членів РКП(б) під час чергової чистки партійних кадрів.

Після закінчення інституту у 1926 р. Ф. М. Михайлов завідував рядом сільських медпунктів у Росії. У березні 1940 р. разом з дружиною та сином переїхав у Славуту, де працював рентгенологом Славутської районної лікарні, а згодом завідував пологовим відділенням. Перед війною Ф. М. Михайлова призвали на перепідготовку в армію, службу проходив у Ізяславі. З початком війни він брав участь у бойових діях, потрапивши в оточення під Полтавою, повернувся у Славуту, ввійшов у довіру німецької влади і незабаром зайняв посаду головного лікаря районної лікарні.

Не пізніше жовтня 1941 р. Ф. Михайлов створив підпільну організацію у районній лікарні. Створена Ф. М. Михайловим підпільна група була найбільш активною і дієвою у місті. А тому цілком логічно, що саме Ф. М. Михайлов очолив міжрайонний підпільний комітет по боротьбі з ворогом у північних районах області [6, с. 21-22].

Особливу увагу комітет звертав на військовополонених червоноармійців і командирів, які перебували у таборах Славуті та Шепетівки. Коли у «Грослазареті Славута» серед військовополонених виникла епідемія тифу, Ф. М. Михайлов запропонував керівництву табору таких хворих лікувати в інфекційному відділенні районної лікарні. За домовленістю з підпільниками табору, крім хворих, «на лікування» в інфекційне відділення направлялися військовополонені, бажаючи втекти з полону і боротися з ворогом. У відділенні через деякий час їх заносили у списки померлих, а насправді забезпечували документами та цивільним одягом, переховували у надійних місцях або відправляли до партизанів. Саме перша група втікачів через інфекційне відділення лікарні 14 червня 1942 року стала зародком партизанського руху на Славутчині.

Непоправного удару зазнало славутське підпілля влітку

1942 р. 22 липня поліція заарештувала Ф. М. Михайлова, підпільників Т. Герлована та Д. Андреева. Протягом наступних декількох днів було схоплено ще 8 підпільників. Разом з Ф. М. Михайловим у катівню гестапо потрапили підпільники: санітарка М. І. Власюк, медсестра інфекційного відділення О. М. Воронюк, завідувача районною аптекою Н. В. Герлован, кухарка комендатури В. А. Панишко, завгосп лікарні Т. О. Герлован, лікар-стоматолог Л. Г. Циганкова та колишні військові: Д. Андреев, А. І. Рябошапка, завідуючий продовольчим кіоском на території лікарні М. А. Бєлий, завідуючий їдальнею лікарні В. В. Куявський. Л. Г. Циганкову, Д. Андреева, М. І. Власюк, Н. В. Герлован, Т. О. Герлована, В. В. Куявського, А. І. Рябошапку нацисти розстріляли на околиці Шепетівки. 2 серпня 1942 р. Ф. М. Михайлова привселюдно повісили на території лікарні у Славуті.

Про арешт учасників підпільної групи Славутської лікарні та її керівника служба безпеки і СД м. Рівне 4 вересня 1942 р. повідомила у Берлін: «У Славуті вдалося ліквідувати банду заколотників з числа інтелігентів, очолювану головним лікарем тамтешньої лікарні Ф. М. Михайловим. Всього було заарештовано 15 осіб. Ф. М. Михайлов сприяв втечам військовополонених, які перебували в нього на лікуванні і формував з них озброєні банди».

Підпільники збирали зброю та боєприпаси, випускали листівки, закликали населення боротись з ворогом, проводили диверсії, перешкоджали окупаційній владі відправляти молодь на роботу в Німеччину тощо.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8 травня 1965 року «за особливі заслуги, мужність і героїзм, проявлені у боротьбі проти німецько-нацистських загарбників у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр., присвоєно звання Героя Радянського Союзу посмертно Федору Михайловичу Михайлову».

Пам'ять про подвиг Ф. М. Михайлова славутичани увіковічили, назвавши його іменем вулиці у містах Славута та Нетішин, Славутську центральну районну лікарню. Йому встановлено пам'ятники у містах Славута і Ульяновськ.

До вересня 1941 р. на базі військових казарм на околиці

Славути нацисти відкрили табір «шталаг 301», де утримувались поранені і хворі полонені рядового і сержантського складу солдати Радянської Армії. У цьому концентраційному таборі, що мав неофіційну назву «грослазарет Славута – цвай», утримувалось до 20 тисяч військовополонених в нелюдських умовах проживання: лікування було практично відсутнє, полонених вкрай погано харчували, вони носили той же одяг, в якому потрапили в полон, спали на голих нарах в три яруси, приміщення казарм в зимовий період не опалювались, над полоненими німецькі «лікарі» проводили дослідження тощо.

Такі умови утримання приводили до масової смертності людей. Так, у липні 1942 р. померло 257 чоловік, у серпні – 392, у вересні – 1078, у жовтні – 1371, у листопаді – 2136, у грудні – 4190, у січні 1943 року – 1699, у лютому – 966, у березні – 1305, у квітні – 1200, у травні – 1226, у червні – 932, у липні – 639, у серпні – 535. В окремі дні вмирало більше 100 чоловік. 7 грудня 1942 року померло 148 чоловік, 8, 9, 14 грудня – по 150, 13 грудня – 171, 16 грудня – 156, 18 грудня – 154, 19 грудня – 169, 20 грудня – 174, 21 грудня – 144, 22 грудня – 143, 23 грудня – 160 чоловік [7, с. 46]. Всього з вересня 1941 по вересень 1943 років в таборі померло понад 20 тисяч військовополонених. Завдяки підпільникам, які діяли у таборі, стали відомі анкетні дані 18360-ти померлих полонених.

Про злочиння нацистських загарбників у концтаборі в м. Славута йшлося на Нюрнберзькому процесі, державна комісія по розслідуванню злочинів ворога у червні 1944 р. виявила на околиці Славути 640 братських могил, у кожній з яких поховано по 20-50 останків загиблих. Ця територія у 44 га у 1990 р. оголошена Полем Пам'яті жертв Другої світової війни.

Підпільні організації Славути і табору боролися за збереження життя полонених, організовували їх втечі з табору, надавали допомогу одягом, харчуванням, направляли втікачів у партизанські загони.

14 червня 1942 р. з числа підпільників і радянських воїнів, які втекли з полону з таборів у Шепетівці та Славути, було створено партизанський загін, який до кінця 1943 р. переріс у партизанське з'єднання ім. Михайлова Ф. М. Партизани з'єднання здійснили до 300 диверсій на залізниці, чим

допомагали Радянській Армії у битвах на фронтах.

Керівник підпільної організації Славутської лікарні Михайлов Ф. М., командир загону Іванов О. Г., юний партизан Валентин Котик посмертно удостоєні звання Героїв Радянського Союзу, отримали це звання і командир партизанського з'єднання Одуха А. З., командир батальйону підричників Петров М. І., командир загону Музальов І. О.

Проведення Естафети Пам'яті у Хмельницькій області щодо 75-річчя звільнення Хмельниччини від нацистської окупації нагадує сучасникам про те, що пережило населення краю в роки війни та надає можливість вшанувати пам'ять про тих, хто ціною свого життя, своїм героїзмом та важкою працею у повоєнні роки зберіг і забезпечив подальший розвиток держави України.

Література :

1. Книга Пам'яті України. Хмельницька область : історико-меморіальне багатотомне видання в 10 т. Т. 7. Славутський, Старокостянтинівський райони. – Хмельницький : Поділля, 1996. – 768 с.
2. Ковальчук С., Ковальчук А. Славута. Минуле і сучасне. – Київ : ФОП Мельник А. А., 2016. – с. 312, іл. 16.
3. Ковальчук С., Жоган Т. Йшли в славутські ліси партизани. – Київ, 2006. – 312 с.
4. Ковальчук С., Фрідман А. Шалом, славутчани. – Славута, 2001. – 128 с.
5. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.) : зб. док. і матер. – Львів : Каменяр, 1969. – 416 с.
6. Одуха А. З., Кузовков Г. В., Гончаров М. Ю. Звіт командування партизанського з'єднання ім. Михайлова. – Фонди СДМІ; Инв. № Дк-1908, 1944. – 317 с.
7. Славута. Відродження пам'яті. – Славута, 2010. – 124 с.; іл.

*Степанець Г.І.,
відмінник освіти, член обласної ради
організації ветеранів, м. Хмельницький*

У них не було дитинства, у них була війна

4 квітня 2019 року минає 75 років як була звільнена від фашистської навали наша область, а 28 жовтня поточного року таку ж дату святкуватиме вся Україна.

Хмельниччині довелося пережити 1011 днів гітлерівської окупації. Досить жорстоким був окупаційний режим. За 33 місяці тимчасової окупації області фашистські нелюди знищили 478 тисяч мирних жителів і військовополонених. Було спалено повністю або частково 78 сіл [1].

Понад 117 тисяч наших молодих краян нацисти насильно вивезли до рейху. Значна частина їх загинула на чужині.

250 тисяч подолян пішли на захист Батьківщини, 115 тисяч з них не повернулись з поля бою [2].

При звільненні нашого краю загинуло понад 30 тисяч воїнів.

В містах і селах Хмельниччини споруджено 972 пам'ятника і пам'ятних знака, меморіала Слави, обеліска воїнам-односельцям і 320 – воїнам-визволителям. У наших серцях вічно житиме безмежна вдячність захисникам Вітчизни, її героям-визволителям.

Так коротко я навела болочу статистику Хмельниччини в роки Вітчизняної війни 1941-1945 рр.

Але моя розповідь була б не повною, якби я не торкнулась життя дітей в роки війни.

Фашизм був жорстоким не лише до дорослого населення. Він знущався і над невинними немовлятами, дітьми, неповнолітніми.

Ось як пригадує немолодий Амброс Ватрас з Храбузної Полонського району, якому в той час і одинадцяти не було: «Наче з небуття вертався, коли серед гори мертвих тіл, старих і молодих, маленьких і манюсінських отямився і став виповзати на

світ божий». Амброс виростав сиротою, бо його батьки, дві сестри і два брата були розстріляні.

18 липня 1943 року було спалено 164 двори і закатовано 182 жителі с. Сьомаки Старосинявського району. Серед закатованих було 57 дітей, зокрема 9 немовлят і 12 дітей до 5 років.

Небачений садизм при знищенні дітей допускали фашистські ідоли. На подвір'ї кадрового офіцера Миколи Сребнюка було вбито 50-річну матір і її 21-річну дочку. Між ними лежало маленьке дитя. Коли хлопчечня підняло голівку і осідлало маму, то довготелесий фашист вихопив тесака і скотилася гарбузиком дитяча голівка під лопуховий листок.

А через кілька хат чи не той самий довготелесий знову отак «вишукано» скарвав малого Мишка Петровського – посадив з розгону на штахетину.

24 січня 1944 року фашисти спалили с. Воробіївка Полонського району, де загинуло 247 жителів. Решту жителів нелюди гнали по розбитій танками дорозі. Хворих і дітей люди несли на руках. Не втримала мати свою хвору доньку Олю Паламарчук і вона впала в сніг на дорозі. Танк, що йшов слідом, роздав дівчинку. Комендант Попець, що їхав на легковій машині, ударом колеса вбив чотирирічного хлопчика, якого вела стара бабуся.

У спаленому селі Губельці Славутського району карателі, зайшовши до хати Феодосія Мирончука, автоматною чергою вбили господаря, його дружину, чотирнадцятирічну дочку і запалили хату. Чотирирічна Галинка, яку не побачили фашисти, вилізла на підвіконник і почала битися в шибки. Її помітив поліцай.

- Пане, пане, – закричав, – он дівчинка, вбийте її!

- Капут їй, капут! – прорік старший групи.

Дитя згоріло живцем.

24 лютого 1944 року оскаженілі фашисти спалили село Клембівку Ізяславського району. Напередодні цього фатального дня Ліда Суворова народила двох синів. Фашист, зайшовши до хати, викинув Ліду на двір і підпалив домівку, де було двійко немовлят. Коли збожеволіла від горя мати рвалася до хати, німець з реготом її відштовхував.

4 березня 1944 року фашистські ідоли спалили 80 хат з 86 у селі Караїна Теофіпольського району і розстріляли та замучили 92 жителя.

Біля порогу будинку Масловських лежали розстріляні Юлія, її доньки – 6-річна Марійка та 10-річна Настя, шестиденне немовля та 70-річна бабуся Марія.

Шестимісячна дитина громадянки Чиж була заколота багнетом, а вона сама – прошита кулями з автомату. Повністю знищена сім'я Ганни Євтушок, її 18-річна дочка Ніна і два хлопчики 12 і 6 років.

Знуцанням фашистів не було меж. Нестерпно важко тривожити людську пам'ять, гортати її почорнілі від страждань сторінки, на яких і запечена кров, і незвіяна зола, і непросохла сльоза, і пасма передчасних сивин.

Тут наведено лише мізерну частину тих страхітливих гітлерівських злодіянь, в яких знищувались нікому не винні діти.

Бачачи звірства фашистів, молодь і діти разом з дорослими активно включились у підпільну і партизанську боротьбу.

У місті Шепетівка юні патріоти створили організацію юних патріотів, до якої ввійшли Вітя і Валя Котики, Стьопа Кишук, Валя Мануїлов. Очолив групу Коля Трухан.

На станції Шепетівка була створена група підлітків, в яку ввійшли Володя Ковальчук, Ваня Жук, Вітя Мельник, Петя Яремчук, брати Борис та Микола Федорович, Володя Яцентюк, Володя Худов.

Дитячо-молодіжні групи займались пошуком зброї та боеприпасів. Одного разу Валя Котик "придбав" німецький пістолет, відрізавши його лезом бритви з боку п'яного офіцера, який спав в парку.

11 лютого 1944 року Валі виповнилось 14 років. В цей день було звільнено Шепетівку. Валентину запропонували повернутися додому. А він відповів: «Ось звільнимо Ізяслав, тоді – піду». Однак в бою за Ізяслав куля підкосила Валю. Його поховано у саду перед школою № 4 у м. Шепетівці, де він навчався. Тут споруджено йому пам'ятник.

Багато бойових вчинків було і на рахунок Володі

Ковальчука.

На станції Шепетівка Володя Ковальчук допоміг втекти з поїзда 23 молодим подолянкам, яких везли до Німеччини. Іншого разу Володя Ковальчук і Ваня Жук непомітно підклали міну під рейки, щоб підірвати поїзд з фашистами і зброєю. Але в цей час виринув маневровий паровоз і вибухова хвиля підняла його. Підкошений осколками був і Володя. Його довго допитували фашисти, де партизани? Запитання і удари сипались на юного патріота з усіх боків. Його били, відливали водою і знову били. Але він мовчав. Фашисти пустили на хлопця паровоз, відрізали ноги, облили бензином і кинули на нього запалений сірник. Володя спалахнув ще живим і палав як світоч. Не вдалось фашистським нелюдам зламати юного героя і вирвати з серця відданість Вітчизні. Його по праву називають подільським ДАНКО.

Юний патріот Стьопа Кищук, який навчався в СШ № 4 м. Шепетівки, також в загоні Івана Музальова. В бою за Ізяслав Стьопа був важко поранений. Йому перебило обидві ноги. Німці схопили його ще живим. Страшні знущання переніс юнак. Фашисти відрізали йому вуха, викололи очі, випалили на грудях зірку. Але Стьопа нікого не видав. Віддав своє життя за Вітчизну.

Трагічно обірвалось життя і Ані Сошенської – дівчинки з м. Ізяслав, яка народилась 12 лютого 1930 року.

Її старшому братові Володі було доручено партизанами переправляти зброю із старого в нове місто Ізяслав через річку Горинь по мосту, який охоронявся цілодобово фашистами.

Брат домовився, що це буде робити Аня. І вона переносила гранати у кошику під картоплею. І ось у лютому 1944 року, коли дівчинка знову переходила міст, фашист крикнув «Стій!». Але Аня, притиснувши до грудей, продовжувала йти. Пролунав постріл і світ захитався. Коли юна партизанка розплющила очі, фашисти почали її катувати.

Мати не дочекалась дочки. Лише через два дні взнала, що біля мосту лежить тіло якоїсь дівчинки. Хоч тіло було понівечене, вона одразу впізнала Аню. Ні стогоном, ні краплею сльози не виказала мати свого горя, щоб не накликати звірські дії фашистських нелюдей на жителів міста.

Три дні фашисти вартували замучену дівчинку, але так нічого не довідавшись, кинули Аню в річку. І лише навесні тіло витягли з води і поховали в Ізяславі на кладовищі. Діти доглядають могилу Ані. На школі № 1 встановлена меморіальна дошка.

Заради щастя прийдешніх поколінь віддала своє життя чотирнадцятилітня подільська школярка Аня Сошенська.

Після звільнення нашої території на знайденій зброї, яку діти намагались розібрати, загинуло понад 800 дітей. А скільки залишилось покалічених дітей і підлітків не перерахувати [3].

Зрозуміло, що за відведений мені для виступу час, не можна все розповісти, як жилося дітям Хмельниччини в роки війни і як вони відважно боролись з лютим ворогом, віддаючи власне життя на вівтар Батьківщини.

Шани і уваги потребують живі ветерани, які, не шкодуючи свого здоров'я і життя, завойовували мир, щастя і незалежність нашої країни.

Тим більше важко зрозуміти, з якою метою понад 4 роки ведуться бойові дії на сході України. Кому потрібно, щоб гинули люди, в тому числі і діти? Адже понад 13 тисяч українських воїнів і цивільних тут поклали своє життя, щоб народ України міг жити під мирним небом.

Ми маємо всі це добре усвідомлювати.

Адже пам'ять – це дивовижна категорія вічності, визначальна ознака невмирущості народу.

Хто пам'ятає своє минуле, той має майбутнє!

Література :

1. Гордость и слава Подолии: очерки о Героях Советского Союза – уроженцах Хмельницкой области / сост. М. Е. Макухин – Львов : Каменяр, 1985 – 262 с.

2. Подвиг їх безсмертний... Короткий біографічний довідник / упоряд. Степанець Г. І., Гордова А. М. – Хмельницький : С. Пантюк, 2010. – 72 с.

3. Поминальна книга «Діти війни – жертви війни» / ред. Федоришин В. В. – Хмельницький : ПП Цюпак А. А., 2010. – 112 с.

*Добрянський П.А.,
відмінник освіти, почесний громадянин
Ярмолинецького району, член НСЖ України*

Фронтовики розповідають

У квітні 1985 року відбулася зустріч жителів села Соколівка з гвардійцями 68-ї стрілкової Проскурівської Червонопрапорної дивізії під командуванням генерал-майора Стеніна, які визволяли Соколівку та Хмельницьку область від німецько-фашистських загарбників. У травні цього ж року учні та педагогічний колектив Соколівської СШ зустрічали велику групу ветеранів 68-ї дивізії на чолі з головою ветеранської ради М. Козловою. В Соколівській СШ було відкрито музей 68-ї гвардійської стрілкової Проскурівської Червонопрапорної дивізії. Ветерани поділились спогадами про визволення нашого краю та України від фашизму.

З почуттям болю вони розповідали про нашу країну, над якою майже 4 роки бушував смертельний ураган, про знищені міста і села, людські біди і трагедії, про небачений героїзм радянських людей. Велика Вітчизняна війна – це минуле, наша героїчна історія. 1225 днів і ночей були в епіцентрі жорстоких воєнних дій, що не обминули жодного міста, жодного села, жодної родини.

Цю істину з особливою гостротою розуміють фронтовики Великої Вітчизняної війни, у яких години і дні були постійним випробуванням, страхом. Кожен живий воїн боїться смерті. Але коли дано наказ піднятися в атаку, то в цій ситуації уже вирішальну роль відіграє не страх, а вірність присязі, обов'язок, які перемагають природний страх. «У момент атаки ми не слухали свисту куль і розривів снарядів, ми захищали свій рідний дім, свою сім'ю, дітей і матерів. Чи могли би ми перемогти, якби захищали лише своє життя?» – так думали фронтовики, які приїхали з різних куточків пострадянського простору: Росії, Казахстану, України, Кавказу, Білорусії, Азербайджану.

Ветерани згадували важкі бої за Проскурів. За словами маршала Жукова К. Г., після Курської битви Проскурівсько-

Чернівецька операція була найбільш складною і важкою. Німецькі армії «Південь» дуже відчайдушно оборонялись. Ніколи не забудуть хмельничани світлого дня 25 березня 1944 р., коли воїни Червоної Армії визволили місто від фашистських нелюдів.

У ті дні, коли гриміли запеклі бої на підступах до Проскурова, з посвідченням військового кореспондента сюди прибув англійський письменник і публіцист Джеймс Олдрідж. Одразу ж після визволення він описав свої проскурівські враження у переданій із Москви в Лондон кореспонденції: «...на всіх вулицях Проскурова лежали в грязюці німецькі трупи. Місто було зруйноване, на одному з небагатьох уцілілих будинків висіла вивіска «Біржа праці». Червоні сапери, в першу чергу, зірвали її, і це – один із виявів зрозумілих фактів, пов'язаних із Проскуровом...».

Фронтовики розповідали про важкі бої на Ярмолинеччині. Ділянка в районі Нового Села і залізничної станції була добре укріплена німецькою обороною. Відступаючи на Городок та Соснівку, німецьке командування робило все можливе, щоб стримати просування радянських військ. Тут, на Городоцькій землі (Пільний Олексинець), відбулось «лобове» зіткнення воїнів 68 дивізії з ворогом. Кілька днів гриміли запеклі бої, в ході яких обидві сторони мали великі втрати у живій силі і техніці.

Література :

1. Книга Пам'яті України. Хмельницька область : Ярмолинечський район. – Хмельницький : Поділля, 1997.
2. Проскурівсько-Чернівецька операція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Проскурівсько-Чернівецька_операція.

*Бернадін А. О.,
керівник прес-центру ради ветеранів
міста Кам'янець-Подільський, член НСЖ України*

**Вчителям України, які в партизанських
загонах, підпільних групах безстрашно
воювали з німецько-фашистськими
загарбниками в період Другої світової
війни!**

Останній подвиг Віктора Масловського

Натруджені за день, теплі сонячні промені повільно згасали в залізній решітці міцного тюремного вікна. Широкі, кам'яні стіни епохи середньовіччя не давали жодної надії на порятунок. В камері міської в'язниці панувала зловісна тиша. Тиша була і в цьому милому, старовинному українському місті Кам'янець-Подільський, на який в липні 1941 року опустився суцільний морок ворожої окупації. Проте, та тиша не завжди панувала – часом, вона раптово переривалася довгими кулеметними та автоматними чергами. Ті черги завжди супроводжувалися страшними, передсмертними криками жінок, дітей, людей похилого віку, яких фашисти і їх прислужники поліцаї катували, масово розстрілювали і часто закопували ще живими у великі могили. Це саме тут, у цьому історичному місті, німецько-фашистськими загарбниками був створений міжнародний концентраційний табір, куди звозили євреїв із Угорщини, Чехословаччини, Румунії, Польщі та інших країн поневоленої Європи. Звозили їх сюди не для мирного життя – звозили їх для знищення, «остаточного вирішення єврейського питання», як вони цинічно заявляли. За роки тієї страшної окупації більше 85 тисяч ні в чому не винних людей знайшли тут свій останній притулок.

Та часом та тиша ще переривалася... чарівними музикальними звуками, які боязливо і так недоречно, як бенкет серед чуми, лунали вечорами в міському Будинку культури. Слухав ту музику кат, що тих людей страчував. Його в місті знали всі – його боялися та обходили десятою дорогою,

зустрічаючи на своєму шляху і шептали вслід: «Вбивця!»...

Він весь час дуже нервував. Ця озвіріла, відгодована на німецьких харчах особа, як ураган гасала по місту – арештовувала, стріляла, вішала безвинних людей та весь час вимагала від своїх підлеглих більшої активності. Нервував він з однієї причини – йому завжди здавалося що він мало робить для великої Німеччини, мало страчує. Це був начальник кримінальної поліції міста Кам'янець-Подільський – вбивця, зрадник і провокатор Гладун. Спочатку він був простий кат – стріляв шістнадцятилітніх дівчат, німечних старих людей, прикладом гвинтівки розбивав голови грудних немовлят. Вороги гідно оцінили його старанність і, враховуючи його «заслуги», одягнули садиста в чорну есесівську форму та призначили начальником тюрми, а потім і начальником кримінальної поліції міста. Фашистам потрібно було щоб вбивали не вони, а свій доморощений кат. Він особисто кожної суботи катував, розстрілював по 50-70 людей, а ввечері ретельно відмивався в бані від бруду, крові і ганьби та спішив до міського вогнища культури, щоб розважити своє тіло і душу після кривавих злочинів. Чинно, проходячи між рядами, він поштиво розкланювався із своїми знайомими, такими ж мерзотниками і нелюдами, як сам та насолоджувався з ними звуками музики і театральними виставами. Кати хоч чимось хотіли бути схожими на людей.

Світу добре відомий ще один цінитель музики – скрипаль, обергрупенфюрер СС Рейнхард Гейдріх – один із ініціаторів «остаточного вирішення єврейського питання» – кат, в якого руки по лікті в крові. Дід Гейдріха керував королівською консерваторією в Дрездені. Батько Гейдріха – Бруно Гейдріх був оперним співаком і композитором. Опері Бруно Гейдріха ставилися в театрах Кельна і Лейпціга. В травні 1942 року скрипаль-душогуба Рейнхарда Гейдріха розстріляли народні месники у Празі. Через рік, після цього вбивства, в США був знятий фільм про Гейдріха під назвою «Палачи также умирают». Свого часу, ще в 19 столітті видатний композитор Йоган Штраус сказав про таких: «Є особи, які сьогодні слухають Моцарта, а завтра скоюють страшні злочини проти людяності і, навіть, музика не робить їх добрішими!»...

В камері міської тюрми у виключно важких, антисанітарних умовах лежали, сиділи півтора десятка знесилених, обірваних і понівечених людей, яких гірка доля одночасно звела у цьому страшному пеклі. Вони знали що їх чекає, але ні про що не жаліли. Якби в них був вибір – то вибір їх би був один і той же – боротися з ворогом. Жити на колінах – це не для них. Серед них, дуже побитий, але з гарячим блиском в очах виділявся партизан Віктор Масловський. Все його тіло було вкрите страшними ранами, що постійно кровоточили і дуже боліли. Часом, втрачаючи свідомість від сильного болю, він марив, але приходячи до себе жалів тільки про одне, що не зможе більше боротися з ненависним ворогом. Його катували з особливою жорстокістю, на яку здатні тільки нелюди, які повністю втратили людську подобу. Та саме тут, у катівні Кам'янця-Подільського, нескорений духом, мужній народний месник Віктор Масловський здійснить свій останній героїчний подвиг, щоб навечно залишитися у світлій пам'яті українського народу...

Родом Віктор був із мальовничого села Кугаївці Чемеровецького району Кам'янець-Подільської (сьогодні Хмельницької) області з бідної селянської сім'ї. До війни він був вчителем молодших класів. Вчитель – це вічна, дуже хороша професія, але яка не кожному під силу. Знали його всі як людину розумну і справедливу. Вчив він дітей вічному, доброму, світлому – вчив їх бути людьми. Його любили і поважали діти. Батьки ж цінували молодого вчителя за його відданість роботі, любов та повагу до дітей. Коли ворожа нога вступила на нашу землю, багато хто звертався до нього за порадою – що робити далі. Для нього особисто таке питання було вирішено однозначно – боротися з ворогом, захищати рідну Батьківщину. Боротися з окупантами Віктор почав спершу самостійно, а потім вступив до партизанського загону імені В. І. Чапаєва, командиром якого був Михайло Тимофійович Тоскалюк – людина мужня і безстрашна, який до війни працював завідувачим районним відділом народної освіти Чемеровецького району. Якось на запит командування Червоної Армії про якісний склад партизанського загону Михайло Тимофійович зауважив: «Не дивуйтеся – у нашому загоні майже

половина складу – вчителі! Я, як завідуючий райвно, можу зробити висновок про повну службову відповідність своїх колег...». Комісаром став Й. П. Сирваровський – до війни працював редактором міської газети в м. Сміла Київської області, начальником штабу – В. Г. Кравцов, який до війни працював вчителем неповної середньої школи в селі Івахнівці Чемеровецького району. Одним із активних організаторів партизанського загону був вчитель Й. І. Протоцький Загін, створений у вересні 1941 року, розростався і активно діяв на території Чемеровецького, Городоцького, тодішніх Смотрицького, Сатанівського, Орининського та інших районів тодішньої Кам'янець-Подільської області. Наприкінці вересня 1941 року до загону приєдналися В. А. Масловський, Ф. А. Морозович, Л. М. Полудняк, В. П. Горошко, В. Д. Повар, В. Д. Синишин, В. І. Бернадін.

Почавши бойові і диверсійні операції з жовтня 1941 року партизанський загін імені В. І. Чапаєва протягом 30 місяців – день у день, завдавав ворогові відчутних ударів, зривав військові і господарські заходи німецько-фашистського командування, знищував зрадників Батьківщини. Чемеровецькі партизани пускали під укіс ворожі ешелони, вантажені живою силою ворога, військовою технікою, продовольством та награваним майном. В цьому загоні воював та захищав рідну Батьківщину Віктор Масловський. Це була дуже хоробра і відчайдушна людина. Віктора важко було стримати в рамках конспірації чи закликати до обережності. Часто він приймав активну участь у запланованих, так і непередбачених планом сутичках з ворогом. Мабуть, це було в нього від переконання, що гріх марнувати час, якщо рідний край поневолений ворогами. За деякі сміливі і ризиковані поступки командування партизанського загону його попереджало – та все ж, його всі любили та глибоко поважали і цінували за мужність, хоробрість і відвагу. Якось вночі, після виконання бойового завдання, проходячи через село Андріївку, він обеззброїв вартового управи, спалив документацію, розбив двері заготівельного пункту і, покликавши селян, наказав їм розібрати зерно по домівках. *(Село Андріївка знаходиться за 5 кілометрів від Чемеровець. В цьому селі народився і виріс майбутній*

письменник, організатор і керівник партизанського руху на Україні, Білорусії – Герой Радянського Союзу Антон Бринський. Світовій спільноті він добре відомий як полковник Млинський із популярного багатосерійного кінофільму «Фронт за лінією фронту», створеного за мотивами книг Антона Бринського).

Іншого разу, серед білого дня Віктор Масловський зайшов до старости села Сокиринці і примусив того скликати на майдані мітинг.

– Товариші! – звернувся Віктор до людей, що зібралися на площі. – Не вірте фашистам! Перемога буде за нами! Гітлер скоро зламає собі шию. Червона Армія жене ворога з нашої землі. Потім Масловський виштовхав до людей перестрашеного служителя «нового порядку» – старосту і сказав: «Він вам більше не страшний! А якщо знову почне знущатися, повідомте нас – партизанів. Провчимо раз і назавжди».

В селі Демківці Віктор Масловський і Василь Сенишин мали зруйнувати пункт зв'язку. Та цього їм показалося замало, тому звідти вони зателефонували в районну поліцію:

– Гей, ви, слухайте! Ми попереджаємо: за знущання з народу вас буде повішено!

– Що, що? Хто це говорить? – долинув з трубки очманілий голос поліцей.

– Представники Радянської влади, партизани загону імені Чапаєва. Після цього партизани знищили пункт зв'язку.

Коли стало відомо, що в селі Кугаївці окупанти відновили роботу маслозаводу і почали відправляти продукцію на фронт своїм військам, штаб партизанського загону доручив Віктору Масловському знищити це підприємство.

Уночі 23 грудня 1941 року Віктор з трьома партизанами пішов у село. Люди спали міцним сном – пильнував підприємство лише вартовий із числа місцевих поліцаїв. Масловський нечутно наблизився до нього і голосно наказав:

– Зброю свою віддай, а сам іди людей будити!

Віктор з партизанами легко впоралися із замком. Вони зайшли в приміщення і почали руйнувати обладнання. Розбуджені селяни, зібралися біля маслозаводу. Партизани веліли їм розібрати те, що було вже заготовлено в приміщенні. Люди з відрами і глечиками з радістю розібрали по своїх

домівках готову молочну продукцію. Вартовий звернувся до Віктора з проханням: – Що я фашист? Зв'яжіть мене.

Селяни обкрутили вартового мотузкою, заткнули йому рота марлею, крізь яку проціджували вершки, і примостили його біля задньої стіни будівлі.

Наступного разу Віктор з партизанами Сенишином і Цвітлухом, виконуючи чергове завдання, проходили селом Криків. Раптом із-за рогу долинула пісня. Наближалися поліцаї.

– Обминемо, – запропонував Цвітлух. – Ба ні! – не погодився Масловський. – Не буду я їм звільняти дорогу! Вони повинні нам...

– Стій! – гукнув один із поліцаїв. – Хто такі? Звідки так пізно?

– Свої! – відповів Масловський. – У карти грали.

– Ходи сюди! – пролунало у відповідь. Дай прикурити і хто ти такий? – поцікавилися поліцаї.

– Прикурити! Впізнаєш? – спокійно відповів Віктор і пішов до поліцаїв. Партизани Сенишин і Цвітлух, що залишилися осторонь, почули спочатку звук удару, а потім щось грюкнуло, наче вдарилося об землю і розкололося. Відразу ж Віктор покликав їх:

– Тримайте гвинтівки! Підійшовши, партизани побачили таку картину – Масловський однією рукою притискав до землі двох поліцаїв, а другою тримав їх зброю.

У 1943 році через Голенищівські ліси проходило знамените партизанське з'єднання С. А. Ковпака. Командування партизанського загону імені В. Чапаєва вирішило просити Сидора Артемовича приєднати загін до нього. Для переговорів вирішили послати Віктора Масловського. Він знайшов Сидора Ковпака, передав йому прохання місцевих партизанів, але Сидір Артемович вирішив залишити загін імені В. Чапаєва на Поділлі.

– Якщо у вас усі такі бойові хлопці, як ти, – сказав він Вікторові, – непогано було б вас приєднати. Проте з іншого боку, якщо ви підете з нами, хто тут підніматиме народ проти фашистів?

Далі подумавши, Сидір Артемович запропонував Вікторові як досвідченому розвіднику бути у нього провідником. Десять днів провів Масловський із своїм

кулеметом у з'єднанні Ковпака, брав активну участь у боях на території Хмельницької і Тернопільської областей, а потім повернувся до свого загону.

В серпні 1943 року у Вишнівчицькому лісі партизани загону імені Чапаєва зустрілися із своїми бойовими побратимами – партизанами загону Я. І. Мельника. Німці довідалися про це і вирішили оточити і знищити партизанів. Розгорівся жорстокий бій. Кулемет Віктора Масловського нещадним вогнем поливав гітлерівські ряди. Великих втрат зазнали фашисти, але їм партизанам було нелегко. Довелося відступити до села Демківці. Переслідуючи їх, фашисти знову примусили народних месників прийняти бій під хутором Залісся. В цьому бою партизани втратили тридцять шість убитими. Після цього Віктор ходив, неначе у воду занурений, весь час думав як помститися ворогу за загибель своїх бойових побратимів. Заспокоївся він лише тоді, коли знову пішов у бій.

На станції Гусятин Тернопільської області група партизанів під командуванням М. Т. Тоскалюка, до якої також ввійшов і Віктор, завдала окупантам відчутного удару, зруйнувавши продовольчі склади і телефонну станцію, вивела з ладу паровоз і перебила охорону. Одного разу, під час виконання бойового завдання, попутно партизани зайшли у село Ямпільчик Чемеровецького району. Справа в тому, що селяни просили партизанів «втихомирити» шуцмана, який дуже знущався з односельців. Партизани, завжди реагували на такі прохання, не зволікаючи. Шуцмана партизани вдома не застали. Месники вже зібралися йти з хати, коли Віктор помітив у кутку командирський ремінь з кобурою і кашкет радянського прикордонника. Він одягнув на себе ці речі. В подальшому, в його житті вони відіграли фатальну роль. Справа в тому, що штаб партизанського загону вимагав все реквізоване майно роздавати населенню, а в тих випадках, коли обставини не давали можливості це зробити, знищувати його. Віктор, залишивши речі при собі, зробив це необачно...

Незабаром партизанам Масловському і Блажкевичу було доручено організувати диверсію на перегоні між Балином і Нігином. Виїхали вони возом з Бережанки вночі. Та не судилося їм того дня виконати завдання, вони відразу попали в засідку.

Ледь вони наблизились до цвинтара, як спалахнув яскравий сніп світла. З-за могил і пам'ятників вискочили німці і поліцаї. На біду Віктора, серед шуцманів був той, у кого він забрав португею і кашкета. Поліцай впізнав Віктора по цих речах. Партизани зазнали жорстоких катувань: їм викручували руки, били прикладами по голові – вороги вимагали від партизанів інформації про знаходження партизанського загону. В Чемеровецькій в'язниці партизанам заганяли під нігті голки, били пістолетами і прикладами автоматів, але вони мовчали. Тоді осатанілий від люті кат почав виривати кліщами зуби у Масловського. Шеф гестапо супроводжував тортури одними і тими ж запитаннями. І раптом на запитання «Де партизани?» Масловський відповів:

– У лісі. – Кати зраділи. Нарешті він заговорив! – Скільки їх там?

– Стільки, скільки листя на деревах!

Оскаженілий слідчий зі всієї сили вдарив Віктора в обличчя. Масловський глибоко зітхнув і плюнув кров'ю в обличчя ката. Фашист кинувся до нього, але Віктор, зібравши останні сили, відкинув його у куток ударом ноги в живіт. Вже втрачаючи свідомість, Віктор крикнув: «Мерзотники! Вам не зламати нас! За нас вам відплатять... Сповна!».

Партизани дуже любили Віктора. Вони планували багато варіантів для його визволення, але це їм так і не вдалося зробити. І тоді вони наважилися на крайність. До ворога пішов сміливий і рішучий партизан Василь Сенишин. Глибокої ночі він, переодягнений у німецьку форму, зайшов до начальника районної поліції Теслюка, з яким він разом вчився в школі, навіть сидів за однією партою. Зрадник Теслюк зустрів бывшего свого однокласника вороже і взявся за зброю. Василь Сенишин сказав йому: «Ти знаєш, – що ми стоїмо з тобою на різних берегах річки. Твій сповзас у воду. Врятувати тебе може тільки одне: доведи, що готовий спокутувати свою вину. Ми пропонуємо тобі визволити Масловського і Блажкевича».

Поліцай понуро мовчав, але згоди на допомогу ніякої так і не дав. Після цього партизани вирішили відбити своїх товаришів, напавши на в'язницю в Чемерівцях. Та ворог вже зрозумів про наміри партизанів, тому Масловського і

Блажкевича понівечених, напівживих негайно доставили до Кам'янець-Подільської в'язниці. Фашистські виродки сподівалися, що партизанів їм вдасться зламати. Проте вони помилилися. Патріоти знайшли в собі сили боротися з ворогом і в катівнях гестапо. Ось як розповів про це робітник цукрового заводу містечка Городок Леонід Гриб, якого фашисти схопили на другий день після арешту Масловського та Блажкевича і разом з ними привезли до Кам'янець-Подільського: «В Чемеровецькій в'язниці, – роповідав Леонід, – мене кинули до камери, де були Масловський і Блажкевич. Масловський був дуже побитий. На лобі в нього фашисти вирізали зірку. Обличчя нагадувало криваву маску. Опинившись в катівні Кам'янець-Подільського, Віктор також стійко і мужньо переносив всі знущання і катування фашистських катів, які силою намагалися вибити із нього інформацію про місцезнаходження партизанського загону. Того злочасного дня, після чергового допиту і катувань, наглядач притягнув напівживого Масловського до камери і зупинився з ним у дверях. Тут Віктор, зібравши останні сили, збив ворога з ніг і вигукнув:

– Товариші тікайте!

Навіть в ці безнадійні, останні хвилини свого життя Віктор думав не про себе – він думав про своїх товаришів і ціною свого життя хотів хоч комусь дати можливість вижити. Він використав свій останній шанс, у цій здавалося б безнадійній ситуації. Своім відчайдушним вчинком він підштовхнув, надихнув інших в'язнів на шлях боротьби за своє визволення в такому, здавалося б, безвихідному становищі. Так поступають тільки великі люди – герої, які заслуговують на велику повагу і шану від людей і вічну славу і пам'ять від прийдешніх поколінь...

В камері було чотирнадцять чоловік. Відчувши що це їх останній шанс на спасіння, вони рішуче кинулися в коридор, зім'яли охорону другого поверху і побігли вниз, до виходу. За ними, ледь переступаючи покаліченими ногами, йшов Масловський. Проте охорона другого поверху вже встигла дати кілька пострілів і наглядачі першого поверху теж почали стріляти. Втеча зірвалася. Віктора Масловського смертельно поранили. Та цього оскраженілим катом показалося замало. Вони

відрізали у нього ніс і вуха і вже мертве тіло винесли на подвір'я в'язниці і почали несамовито стріляти по ньому з автоматів. Кулі безжально рвали і так пошматоване тіло партизана, а кати все стріляли і стріляли – навіть мертвого вони його боялися. Все це відбувалося на очах очевидців – в'язнів, які на той час перебували у в'язниці та з вікон камер спостерігали за тією подією.

Не втекли від партизанської кари кати, які жорстоко знущалися над Віктором Масловським. Частина тих жандармів і шуцманів була знищена партизанами під Голенищевим. Ось як про це розповідає партизан Йосип Протоцький: «З вікна конспіративної квартири я бачив у труні, встановленій на постаменті посеред чемеровецького майдану, того, хто ще недавно верховодив у районній поліції. Дивився на його мертве обличчя, і мені здавалося, що воно забризкане кров'ю Віктора Масловського, Григорія Гарячого, Шийка, Войтюка, одинадцяти патріотів з групи Березюка... А скільки ще радянським людям вкорочено віку з «ласки» цього нелюда...». Не втік від розплати і кат, який намагався розпеченим залізом вирвати зізнання у Віктора Масловського. Вночі партизани відвели двох особливо активних виродків – поліцаїв до лісу, де їх судили ім'ям народу і присудили до заслуженої кари. Одним з цих двох бандитів був кат вчителя Масловського. Так вороги, які звірячою ордою ходили по нашій землі, грабуючи і вбиваючи мирних людей, дістали по заслугі. Вчиненими ними злочинами і визначалася міра покарання.

Блажкевича, Гриба та ще трьох заарештованих глибокої ночі вивели на розстріл. Біля виходу із в'язниці стояли жандарми і блимали ліхтариками. Бойовий побратим Віктора Масловського – партизан Блажкевич, вирішив повторити подвиг свого товариша і, вибравши момент, звернувся до Гриба і сказав:

– Я затримаю, а ви тікайте! Передай слідувачу...

І в ту ж мить Блажкевич вирвав у фашиста автомат і почав стріляти у бік ворога. Решта заарештованих кинулися тікати. Ліворуч, в темряві, біліла стіна невисокого муру. І хоч Блажкевич устиг випустити автоматну чергу по жандармах, один з них, оговтавшись, відкрив вогонь по втікачах. Двох було

вбито. Леонід Гриб і ще один товариш встигли перескочити через мур. А там – темна ніч, і шукай вітру в полі. Так партизани дізналися про останні години життя безстрашного патріота, славного сина українського народу Віктора Масловського. Це живий приклад того, як треба служити своїй Батьківщині, своєму народу. Замислюючись над героїчним минулим наших земляків, мимоволі задумуєшся – як же нам сьогодні це потрібно – та й не тільки сьогодні.

В селі Кугаївці Чемеровецького району Хмельницької області біля входу до школи споруджено пам'ятник партизану – Герою. Це робота народного скульптора Володимира Мостіпаки – земляка Героя. Гордий і безстрашний, увічнений у камені Віктор Масловський замріяно дивиться в неосяжну даль рідного краю і нагадує нам про вічні цінності, які потрібно свято берегти – це Україна і твій народ. Це саме тут молоде покоління поринає у наше славне минуле, це тут б'ють потужні джерела патріотизму і натхнення, це тут їм прививається любов і повага до своєї Батьківщини і готовність її захищати від будь-якого ворога.

Ми живемо в рік 74-річниці Великої Перемоги. Дорогу ціну заплатив український народ за своє визволення. 10 мільйонів українців загинули у тій найстрашнішій за всю історію людства війні. Перемогу ми здобули завдяки героїчному подвигу воїнів Червоної Армії, партизанів і підпільників, всіх людей доброї волі, мільйони з яких віддали своє життя, щоб ми сьогодні жили під мирним небом. Вічна їм слава і вічна їм пам'ять від прийдешніх поколінь.

Нехай вічно живе пам'ять про героїчний подвиг нашого славного земляка і нехай ніколи не заросте народна стежина до його пам'ятника!

Село Андріївка Чемеровецького району Хмельницької області. В ньому народився і виріс легендарний партизан, письменник, Герой Радянського Союзу Антон Бринський (прототип командира партизанського загону полковника Млинського у кінофільмі «За лінією фронту»).

*Шейн О. М.,
головний бібліограф відділу краєзнавства
Хмельницької ОУНБ*

Подільська медицина під час фашистської окупації

До війни на території Кам'янець-Подільської області була створена розгалужена мережа лікувально-профілактичних закладів. До неї входило 34 міських лікарні на 2356 ліжок, 52 районних лікарні на 1902 ліжка, 399 фельдшерських, 207 акушерських пунктів та 9 пологових будинків на 156 ліжок. У лікувальних закладах працювало 608 лікарів та 2897 осіб середнього медичного персоналу.

В перші дні Другої світової війни значна частина лікарів і середніх медпрацівників була мобілізована до лав Червоної Армії. Для потреб військової медицини було забрано більшу частину медикаментів і медичного обладнання. Тому після окупації на території області цілісної системи охорони здоров'я практично не існувало.

Окупаційна влада створила при окружних гебітскомісаріатах медичні відділи, що займалися питаннями медичної справи, здійснювали контроль за санітарно-епідеміологічною ситуацією в населених пунктах, на підприємствах, в таборах полонених, що була надто складною. Так, у доповідній записці від 26 січня 1942 р. до Кам'янець-Подільського округового комісара завідувача окружним медичним відділом лікар Вороніна вказувала: «Враховуючи те, що за останню декаду в таборі полонених м. Кам'янець-Подільського збільшилась кількість випадків захворювань на висипний тиф, існує загроза для цивільного населення, а також і для військових». В таких умовах влада почала вживати відповідні заходи для організації медичного обслуговування. Зокрема, в Кам'янець-Подільському районі діяли 3 лікарні, 32 медпункти і 2 аптеки.

Для цивільного населення, яке потребувало лікування в стаціонарі створювалися окружні та районні лікарні. Кількість

ліжок у них залежала від чисельності населення і складала пропорцію: на 300 мешканців одне ліжко. Відповідно кількість лікарів залежала від кількості ліжок. Влада встановила пропорцію: один лікар на 25 ліжок. Чисельність молодшого медичного персоналу у лікарнях визначалася з розрахунку: одна медична сестра на шість ліжок. У районних лікарнях влада зберегла поділ на підрозділи. Так, у Шепетівській лікарні працювали відділи: акушерсько-гінекологічний – на 30 ліжок, хірургічний – на 40 ліжок, інфекційний – на 50 ліжок. Для амбулаторного лікування населення цивільною владою створювалися поліклініки та медпункти. Їх кількість та штат залежав від волі окружних комісарів.

Поліклініки працювали у всіх окружних та районних центрах. Вони надавали населенню наступні послуги: медогляди загальні та спеціальні, проведення лабораторних аналізів, лікування тощо. За медичні консультації населення оплачувало послуги у розмірі 1 крб. Відповідно до розпоряджень окупаційної влади особам, що лікувалися в поліклініках, не передбачалися надання безкоштовних медичних препаратів. «Лікарі та фельдшери, – зазначала інструкція, – повинні обов'язково при виписуванні медикаментів бути дуже економними з огляду на те, що є брак медикаментів». Їх використовувати для місцевого населення дозволялося лише при наданні невідкладної медичної допомоги. Слід зазначити, що по медичні послуги в поліклініки зверталася чимала кількість населення. По селах відновлювали роботу фельдшерсько-акушерські пункти. В переважній більшості вони знаходилися у колишніх клубах та приміщеннях шкіл. Почали працювати лікарські пункти у с. Княжполі і очний в Оринині. В містах Кам'янці-Подільському, Проскурові, Шепетівці для охоплення медичним обслуговуванням максимальної кількості населення було відкрито також медичні пункти, при яких працювали стоматологічний та фізіологічний кабінети. Так, у Кам'янці-Подільському працювало три медичні пункти з фізіологічним, стоматологічним та зубопротезним кабінетами. З 1 по 23 липня 1942 р. Кам'янець-Подільським окружним медичним відділом при Кам'янець-Подільській повітовій лікарні були відкриті вушний відділ, фізіотерапевтичний кабінет,

оптична майстерня. При медпункті № 2 створили зубний, зубопротезний, фізіотерапевтичний кабінети. Було здійснено санітарні перевірки ковбасного виробництва та пунктів забою худоби, а працівникам харчових підприємств робили трикратне щеплення проти черевного тифу. Понад 14 тисяч чоловік отримали віспощеплення. Кам'янець-Подільська санстанція провела 2367 обстежень, а пастерівський пункт – 416 прищеплень. Таким чином, на кінець 1941 року окупаційна влада частково відновила мережу медичних установ.

Кількість медичних установ у регіонах не була сталою. У разі виникнення епідемій влада йшла на відкриття нових лікарень та збільшувала штати медичних працівників. Так, з жовтня 1942 р. по причині оголошення епідемії дифтерії у Шепетівському та Берездівському районах створено додатково інфекційні відділи з штатом по шість працівників.

Лікування у стаціонарі для населення було платним. Від суми внесеної хворими у касу медичного закладу залежав вид послуг, що їм надавався. Окупаційна влада розробила три категорії медичних послуг. За лікування по третьому класу хворі сплачували щоденно по 5 крб. і отримували елементарне медичне обслуговування: огляд у лікаря та харчування. Хворі, що обрали лікування по другому класу сплачували за лікування щоденно по 15 крб. Для них були доступними: рентген, операційне втручання, медогляд, фізіотерапія, хімічний та бактерологічний аналіз. Із коштів, що сплачувалися населенням за лікування, 80 % надходило у касу, а 20 % йшло на зарплату лікарям. Лікування по першому класу місцевому населенню було недоступним. Воно надавалося лише особам німецької національності. Медичні установи працювали у складних матеріальних та побутових умовах. Електрика їм подавалося по встановленим лімітам, в основному – дві години на добу.

Окупація внесла зміни у розмірений ритм життя лікарів. З введенням нацистами обов'язкової трудової повинності медичні працівники підлягали обов'язковій реєстрації на біржах праці.

Біржі праці примусово направляли медпрацівників на роботу в інші населені пункти. У разі неявки на призначене місце роботи справу на лікаря передавали у поліцію.

Для забезпечення населення своєчасними медичними послугами цивільна влада пішла на створення приватних лікарських кабінетів. Дехто з представників влади відстоював позицію, що приватні лікарі повинні з'являтися лише у регіонах, де проживають заможні верстви населення, а на іншій території «...всі лікарі повинні працювати для загалу за так званий тариф 1 крб.».

У разі виявлення інфекційного захворювання влада проводила наступні профілактичні заходи: у населених пунктах та будинках, де були виявлені ці захворювання вивішувалися таблиці з надписами на німецькій мові «флекфіберпефар» та українській «Загрожує небезпека висипного тифу»; введення карантину, обмеження в'їзду та виїзду, закриття установ та шкіл та проведення дезінфекції. У разі швидкого поширення захворювання трупи померлих підлягали обов'язковому огляду лікаря. За невиконання приписів місцеву адміністрацію цивільна влада штрафувала або притягала до тюремного ув'язнення терміном до 6-ти тижнів. В арсеналі нацистів для локалізації поширення інфекційних хвороб були і нелюдські методи. Так, 27 серпня 1942 р. у селі Шарівка (Ярмолинеччина) окупантами було спалено 30 хворих на тиф осіб.

З метою зменшення захворюваності інфекційними хворобами влада організовувала щеплення. Проте воєнні роки були дуже важкими для системи охорони здоров'я. Війна принесла Поділля величезні матеріальні збитки і людські втрати. Кам'янець-Подільська обласна комісія з розслідування нацистських злочинів подала у Надзвичайну державну комісію 206 актів про завдані збитки закладам охорони здоров'я на суму 45494 тис. крб. Фашисти зруйнували 267 лікувальних закладів. Але найстрашніше те, що окупанти здійснювали старанно розроблену програму винищення людей. На території області фашистські нелюди закатували в концтаборах, єврейських гетто, гестапівських катівнях майже півмільйона чоловік, з них половина військовополонених. В концтаборах, гетто були жахливі антисанітарні умови, вирували епідемії заразних хвороб – висипного і черевного тифу, віспи, дизентерії, а також голод та холод, від яких масово гинули в'язні. У Славутському «Грослазареті» та Проскурівському (військове місто в Раково),

Ярмолинецькому (ст. Ярмолинці) концтаборах над військово-полоненими проводились жорстокі медичні експерименти. Одним зі свідків нелюдської сваволі фашистів над військовополоненими був лікар Євген Ківільша. Потрапивши важкопораним у полон, він утримувався в Раківському концтаборі (м. Проскурів) для військовополонених. У таборі працював у хірургічному відділенні табірному «лазарету», тому на власні очі бачив трагедію знищення фашистами більше 71 тис. полонених, замучених голодом, холодом, важкими хворобами, катуванням, злочинними медичними дослідженнями.

У 1965 р. на честь 20-річчя Перемоги посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу лікарєві Федору Михайловичу Михайлову. На початку війни він працював лікарем Славутського пологового будинку, відступаючи, вийшов з оточення – знову повернувся в Славуту. Добившись дозволу у німців працювати в лікарні на посаді головного лікаря, Федір Михайлович створив там підпільну організацію, налагодив зв'язки з медиками-підпільниками м. Шепетівки, підпільними групами Полонського, Грицівського, Берездівського районів, міст Славути та Шепетівки.

Підпільники врятували життя сотням військовополонених і мирних жителів, здійснювали диверсійні, антифашистські акції, розповсюджували листівки. В кінці червня 1942 р. Ф. М. Михайлов разом з кількома підпільниками, серед яких були зубний лікар Л. Циганкова, медсестри М. Власик, О. Воронюк та інші були заарештовані. Після жорстоких допитів гестапівці розстріляли заарештованих, а лікаря Ф. Михайлова повісили у дворі Славутської лікарні.

Сотні людей врятували лікарі Кам'янець-Подільської поліклініки Панькова і Славикова, медсестра Голева. Вони лікували хворих і поранилих підпільників, ставили їм фальшиві діагнози захворювань, забезпечували їх медикаментами, бинтами. Помешкання Новоушицького лікаря Є. Рибак-Рибаченка служило притулком для підпільників, їхньою явочною квартирою. Разом з рентгентехніком Б. Осиповським і молодим лікарем Ф. Огородником через саморобний радіоприймач вони слухали мовлення інформбюро. Для українців, вивезених на каторжні роботи до Німеччини

(«остарбайтерів»), був штучно організований голод як один із проявів нацистської людиноненависницької політики. «Шматок чорного, як земля, хліба, літр «гарячої брукви» – такою була щоденна наша їжа», – згадувала Є. Сіменцова з с. Шумівців Проскурівського району.

Страшним лихом для «остарбайтерів» стали хвороби. Незадовільне харчування, жахливі умови проживання і праці, постійна перевтома і величезне психологічне перенапруження, катастрофічна нестача одягу і взуття, антисанітарія і відсутність належної медичної допомоги були головними причинами хвороб. Найбільш поширеними були дистрофія, туберкульоз, висипний тиф, шкірні захворювання, запалення нирок, серцеві напади, шлунково-кишкові розлади та ін. Насильницька експлуатація «остарбайтерів» не передбачала будь-якої охорони праці. Під час роботи працюючі наражалися на небезпеку отримати травму, довічне каліцтво або тяжко захворіти. Такі випадки траплялися досить часто.

Знесилених бранців, котрі внаслідок недуги ставали непрацездатними, нацисти або знищували, або ставили в умови, вижити в яких їм було практично неможливо. Існувала мережа спеціальних таборів для туберкульозників, для доходяг та непрацездатних. Щоб не потрапити у нацистське рабство, подоляни свідомо розладнували своє здоров'я, йшли навіть на навмисне каліцтво, обливали кип'ятком або обпалювали частини свого тіла, самозаражалися висипним тифом, малярією, туберкульозом, іншими небезпечними інфекційними хворобами. В свою чергу, місцеві лікарі видавали бранцям фіктивні медичні довідки про їхній незадовільний стан здоров'я, через що тих не відправляли на роботи в Німеччину.

Коротким нарисом неможливо розповісти про ратні великі й малі подвиги медичних працівників Хмельниччини в роки Другої світової війни. Лікарям, військовим санітарам, медичним сестрам, офіцерам і рядовим, що рятували життя, виносили поранених з поля бою, лікували у військових госпіталях і медпунктах, санітарних поїздах і медсанбатах завдячують колишні бійці і командири, їм вічно будуть вдячні діти, внуки і правнуки колишніх фронтовиків.

Література :

1. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941 – 1945) : монографія / П. Я. Слободянюк, М. П. Вавринчук, Ю. В. Олійник та ін. – Кам'янець-Подільський : Медобори – 2006, 2007. – 312 с.
2. Гальчак С. Д. «Східні робітники» з Поділля у Третньому рейху : депортація, нацист. каторга, опір поневолювачам. – Вінниця : Віноблдрукарня, 2003. – 344 с.
3. Поділля у Великій Вітчизняній війні : зб. док. і матеріалів / під ред. М. І. Мехеди. – Львів : Каменяр, 1969. – 416 с.

*Варгачий О. А.,
бібліотекар Деражнянської міської бібліотеки*

Березень нашого визволення

Уже давно пішла в історію Друга світова війна, практично не залишилось серед живих її учасників. Але пам'ять наша нетлінна, як і бібліотечні, музейні та архівні фонди, за допомогою яких ми відтворюємо події однієї з наймасштабніших і кровопролитних воєн в історії людства, дізнаємося про її учасників. Фактаж цього матеріалу також побудований на архівному підґрунті.

Березень 1944-го року... Весна визволення Деражнянського району від нацистських загарбників. Цих березневих, уже мирних і світлих променів сонця так довго очікували наші земляки, землю яких за роки війни було сплюндровано гітлерівськими зайдами. Непоправних втрат зазнали промисловість, сільське господарство, а особливо – населення, чоловіча частина якого воювала проти ворога-супостата, інші працювали у тилу для Перемоги, а ще сотні наших земляків було вивезено на примусові роботи до Рейху [5, с. 2].

Довгожданне визволення... Дорогою ціною заплатили ми за цей день – 713 воїнів полягли смертю хоробрих за визволення району. Їхні прізвища увіковічено у поіменних списках героїв,

прах яких покоїться в братській могилі у Деражнянському міському парку, де створено Меморіал Слави, і в окремих похованнях на території сіл району. 118 воїнів-визволителів поховані в братській могилі села Стара Гута, 134 – в Деражні, 185 – у Вовковинцях, 80 – у селі Нижньому [4, с. 7].

Як відомо з бібліотечних та архівних джерел, в ході Проскурівсько-Чернівецької операції війська 18-ї Армії 1-го Українського фронту, долаючи весняну негоду і бездоріжжя, шалений опір ворога до 26-го березня 1944 року, повністю визволили наш район від загарбників. І нині, з висоти десятиліть, нам, нащадкам визволителів і учасників бойових дій II Світової доводиться лише з історичних документів дізнаватися про події війни. Архівні дані, газетні публікації, книги та свідчення ще живих очевидців дають можливість перегорнути сторінки нашої історії 1941-1945 рр. [1, с. 24].

Отож, визволяючи Деражнянщину, радянські війська самовіддано йшли у бій за кожне село, за кожен опорний пункт ворога, виявляючи при цьому приклади відваги і самопожертви. Ще й досі у пам'яті моїх земляків, зокрема, мешканців Коржовець, бої за визволення села, в яких відзначився солдат-кабардинець М. І. Цицаєв. Він разом з однополчанами сміливо йшов у передових лавах наступу на ворога.

В ім'я Перемоги, визволяючи Деражнянщину, віддали найдорожче – своє життя: Микола Онищенко, Анатолій Вербець, Анатолій Петров, В. І. Нестеров, І. М. Беляков, А. А. Морковін... Серед визволителів був і наш земляк М. О. Гречко, який служив у розвідці. За відвагу і мужність Михайло Олексійович нагороджений орденами Великої Вітчизняної війни I-II ступенів, орденом Червоної Зірки. Тривалий час він працював на посаді військового комісара району, йому присвоєно звання «Почесний громадянин Деражні» [3, с. 11].

Неможливо без хвилювання читати спогади визволителів району, що свого часу були надруковані у районній газеті «Вісник Деражнянщини». А. Герасимчук з Дніпропетровська: «Тоді, у березні 1944 року, 317-та Червонопрапорна стрілецька дивізія, у складі якої воював, звільнила від загарбників Літин і взяла курс на Вовковинецький район. Визволивши Майдан-Чернелівецький, Чернелівці, Луку-Барську, Гришки, ми зустріли

шалений опір гітлерівців у селі Радівці. Та дивізія зломила опір фашистів і 24-25 березня звільнила Радівці, Вовковинці, залізничну станцію Комарівці, взявши курс на Коричинці та Галузинці...» [2, с. 1].

Ще один визволитель, колишній пілот-винищувач Г. Іванов з Харкова пригадує: «Заправившись паливом і боеприпасами, 15 штурмовиків ІЛ-2 піднялись у повітря і взяли курс на залізничну станцію Деражня... Нас зустрів нищівний вогонь ворожих зеніток, але після атаки винищувачів вони змовкли. Штурмовики ж тим часом нанесли нищівний удар по ворожих ешелонах...» [2, с. 1].

Назавжди в пам'яті мешканців села Стара Гута події березня 1944-го, їх передають з покоління в покоління. Як констатує районна газета: «На околиці цього населеного пункту в березні 1944-го року у нерівному бою полягло 119 червоноармійців... Снаряди рвалися по всьому полю, де зійшлися наші і німці. Чимало снарядів втрапило у хати і чимало їх зайнялося і згоріло... Загарбники вривалися до будинків, стріляли по радянських солдатах з вікон... Чули, що з боку Радовець б'ють дальнобійні гармати...» [2, с. 1-2].

Своїми спогадами поділився з читачами районної газети О. У. Крилов, який визволяв наш район і після війни з сім'єю оселився у Вовковинцях: «Перебуваючи на південно-східній околиці Вовковинець, ми отримали завдання перекрити противнику головні шляхи відступу на Летичівському і Старокостянтинівському напрямках. Прицільним гарматним вогнем ми обстріляли мости на автошляхах біля сіл Згарок і Городище. А потім пішли у наступ танки, одним з яких командував я. Ми наздоганяли і добивали ворога і, таким чином, звільнили Вовковинці і ще деякі населені пункти теперішнього Деражнянського району. Через декілька днів ми уже були біля Проскурова...» [2, с. 1, 3].

«...Чомусь вкарбувалось у пам'яті саме звільнення Деражні. Можливо тим, що після короткого і запеклого бою на залізничній станції палали вагони і їдкий дим стелився по долині. Наш полк зайшов у Деражню зі сторони Криничного. Успіх бою залежав і від наших розвідників, серед яких був і я. Ми успішно здійснили розвідку і наступаючі частини ринули на

місто. У бою за визволення Деражні відзначилась рота автоматників старшого лейтенанта Лагоди, командира взводу Діденка, сержанта Гайового. Завдяки спільній атаці усіх частин ворог не встиг зруйнувати і спалити Деражню і в паніці покинув місто», – згадує Іван Кушнарєнко, колишній розвідник 1073-го стрілецького полку, Почесний громадянин м. Деражня. І продовжує: «Поблизу водонапірної башти в Криничному ми зустріли жінку, яка схвильовано дивилась на нас і ніяк не могла стримати сліз радості. А потім ще й пригостила нас кухлем молока. По дорозі жителі запрошували до своїх хат, не соромлячись, плакали, цілували, розділяли радість звільнення. Трохи перепочивши, наступного дня вранці наш полк, як і інші підрозділи, пішов у наступ...» [2, с. 2].

Як розповідає колишній визволитель Деражні Лазар Доленко: «Наш стрілецький полк одержав завдання терміново зупинити наступ німців в районі Летичева, з чим ми успішно справилися. 23 березня звільнили Летичів, а в ніч з 24-го на 25-те березня увійшли в Деражню. Почалася навальна атака. В бою відзначились автоматники, кулеметники, артилеристи. А коли розвіднилось, перед нами було поле, вкрите німецькими машинами, гарматами, тягачами, іншою технікою, майном. Просуватись по грузькій, вкрай зруйнованій, залитій весняними талими водами території, було нелегко. Трохи перепочивши, взяли напрямок на Львів. І досі у пам'яті ті березневі важкі бої, втрати однополчан, які навічно залишились на деражнянській землі...» [2, с. 2].

На жаль, не дожили до 75-річчя визволення Деражнянщини бійці і командири стрілецьких полків і дивізій, окремих інших військових підрозділів. А вони у свій час могли б ще чимало повідати про напружені дні і ночі визволення, про своїх бойових побратимів, які віддали своє життя за нашу землю. Ми свято бережемо пам'ять про тих, хто загинув, визволяючи наш район від коричневої чуми, про тих воїнів-земляків, синів інших народів, котрі загинули, аби вільною була українська земля. Вічна їм пам'ять!

З кожним роком у далеке минуле відходять події Другої світової війни, події довгоочікуваного визволення. Нині практично не залишилось свідків однієї з найжорстокіших воєн.

Але нетлінна наша пам'ять. Нащадки відважних бійців-учасників кровопролитних боїв дізнаються про своїх дідів і прадідів з художньої літератури, спогадів і свідчень очевидців з музейних стендів, тематичних виставок до 75-річчя визволення Деражнянщини, що організовані в бібліотеках району.

Я не пам'ятаю своїх дідів, які полягли смертю хоробрих, визволяючи Польщу і Прибалтику. Але свято бережу їхні, ще довоєнні фото-світлини, відтворюю спогади про них своїх батька і матері. При нагоді розповідаю про дідів Дмитра та Трохима доньці... В нашому родинному архіві зберігається медаль «За відвагу» – нагорода найвищої солдатської доблесті родича по бабусиній лінії, діда Григорія. Її, як і спогади про нього, зберіг мій батько, Антон Варгатий. Чимало фактів війни і визволення району він виклав у книзі «Люди хороші мої...», з якою можна ознайомитися в бібліотеках і школах Деражнянського району. Я, переглядаючи домашній архів, інколи беру нагороду до рук і немов вкотре поринаю в історію війни, в історію мого роду, в історію мужності і самопожертви наших воїнів. Подібні реліквії, певен, зберігають і в інших родинах. Отож, воістину, пам'ять невмируща.

«Нащадки всіх Вас спом'януть!» – підпільниця Оксана Короткова в далекому 1942-му році, закликаючи своєю поезією подолян до бою із загарбниками, так запевнювала пророчими словами воїнів, що йшли у бій. І віриться, що ми, наші нащадки завжди лише добрим словом будемо згадувати визволителів і ніколи не заростатимуть стежки до святинь Другої світової [3, с. 12].

Література :

1. 25 років Хмельницькій обласній організації ветеранів України / упоряд.: Президія ради Хмельниц. обл. орг. Організації ветеранів України. – Хмельницький : ФОП Крисюк, 2013. – 56 с. : фото.
2. Вісн. Деражнянщини : газ. Деражнян. район. ради, райдержадміністрації та труд. колективу редакції. – Деражня, 2004. – 23 берез.
3. Книга Пам'яті України. Хмельницька область :

історико-меморіальне багатотомне видання в 10 т. Т. 3. Деражнянський, Дунаєвецький р-ни. – Хмельницький : Поділля, 1996. – 720 с. : іл.

4. Поховання періоду Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. на території Деражнянського району Хмельницької області : (каталог-довідник) / Упр. культ., туризму і курортів Хмельниц. облдержадміністрації; Відділ охорони пам'яток іст. та культ. у Хмельниц. обл. – Хмельницький : [б.в.], 2009. – 28 с.

5. Прапор ленінізму : орган Деражнян. район. комітету Компартії України та район. ради нар. депутатів Хмельниц. обл. – Деражня, 1984. – 13 берез.

*Баворовська О.О.,
заступник директора
з внутрішньобібліотечної роботи
Хмельницької ОУНБ*

Післявоєнне відродження Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки

Друга світова війна – це масштабна трагедія, що охопила усі сфери матеріального та духовного життя людства. Серед основних наслідків війни – не лише знищення матеріальної та кадрової бази в галузі культури, а й руйнація сторіччями сформованого національного бібліотечного фонду – основи історико-культурної спадщини України.

З початком війни над бібліотечними фондами України нависла загроза їх знищення. Швидке просування нацистських військ українськими землями спонукало до того, що евакуація бібліотечних фондів здійснювалась поспіхом, багато бібліотек не змогли вчасно організувати вивезення своїх документів. Руйнування будівель бібліотек, спричинене воєнними діями, також не дало змоги вивести всі фонди для евакуації, деякі ж були втрачені внаслідок бомбардувань ешелонів з книгами, пожеж, мародерства тощо. Не минула ця участь і Кам'янець-

Подільську обласну бібліотеку для дорослих.

У нацистів існував ретельно розроблений розгалужений механізм привласнення пам'яток історії та культури. Після вступу німецьких військ у той чи інший культурний центр, захоплювалися та консервувалися усі музеї, бібліотеки, картинні галереї тощо. На чолі кожного культурного закладу призначався уповноважений, який відповідав за збереження фондів, що ставали власністю «Третього рейху».

14 березня 1941 року вийшла постанова ЦК ВКП(б) та Раднаркому СРСР, відповідно до якої обласний центр з м. Кам'янець-Подільського переносився до Проскурова, 31 березня того ж року було затверджено план переїзду різних організацій до нового обласного центру, в тому числі була і обласна бібліотека. В той час, статус обласної бібліотеки було надано Проскурівській міській бібліотеці.

На початку війни головна книгозбірня області територіально знаходилась ще у м. Кам'янець-Подільському, і на превеликий жаль здійснити переїзд та передачу книжкових фондів з Кам'янця-Подільського до Проскурова установа ще не встигла. У перші дні війни прямим попаданням авіабомби було зруйноване красиве трьохповерхове приміщення Кам'янець-Подільської бібліотеки, що височіла на скелях берега річки Смотрич та знищено унікальні фонди, які займали цілий поверх бібліотеки. Втрати, нанесені Кам'янець-Подільській обласній бібліотеці для дорослих, становили близько 170 тис. крб, в тому числі було розграбовано та вивезено окупантами 27 тис. книг на суму 40 тис. крб. Розміри затрат, необхідних для відновлення майна, складала близько 210 тис. крб.

Після визволення міста Проскурова від нацистських окупантів було повернуто довоєнне адміністративне облаштування області, з моменту перенесення обласного центру у 1941 році, область не стала називатися Проскурівською, а й надалі використовувалася назва Кам'янець-Подільська.

Саме в цей період розпочала своє відновлення обласна бібліотека, стояли нові завдання: кадрове забезпечення, відновлення приміщення, поліпшення матеріально-технічної бази, формування фонду, пошук нових форм та методів роботи. За архівними матеріалами з 1 квітня 1944 року обов'язки

директора Кам'янець-Подільської обласної бібліотеки м. Проскурова виконував П. Торбін, а вже з 8 травня 1944 року на посаду директора обласної бібліотеки був призначений Микола Іванович Мілютін, який більше 20-ти років очолював бібліотеку та доклав багато зусиль, знань, досвіду, творчості у розвиток та становлення головної книгозбірні регіону.

М. І. Мілютін народився у 1905 році, закінчив Харківський бібліотечний інститут у 1939 році, до евакуації працював методистом Кам'янець-Подільської обласної бібліотеки, директором обласної дитячої бібліотеки у м. Кам'янець-Подільському.

Після призначення в надзвичайно складних умовах йому випало очолювати та організовувати бібліотечну справу на Хмельниччині. З усією повнотою постало багато проблем, пов'язаних з організацією роботи бібліотеки, поповненням бібліотечних фондів, поліпшенням технічних умов, підбором кваліфікованих кадрів. Першим позитивним зрушенням було виділення приміщення для бібліотеки – її було переведено в колишнє приміщення міського казначейства (на розі сучасних вулиць Героїв Майдану і Грушевського), де вона знаходиться і сьогодні. Штат бібліотеки складав 7 чоловік: Кріпак (Мілютіна) К. Є., завідуюча відділом абонементу; Лагодинська М. Г., завідуюча відділом обробки; Микитюк Г. М., старший бібліотекар відділу абонементу; Макарова А. П., старший бібліотекар читального залу; Лівер Б. С., бібліотекар дитячого відділу; Катрина О. С., прибиральниця та двірник. Колективу бібліотеки із 7 працівників вдалося зібрати лише 6000 книг, які вціліли після попадання авіабомби, стелажми для яких служили ящики з-під авіабомб та снарядів.

У розбудові бібліотеки в післявоєнний час стояли справжні ентузіасти своєї справи: Глоднікова Фаїна Еммануїлівна, Герович Дора Григорівна, Чекан Розалія Сигізмундівна, Вільдерман Борис Михайлович, Макарова Анастасія Пилипівна.

Найголовніше завдання, яке стояло перед бібліотечними фахівцями в післявоєнний період – це збереження та поповнення фондів бібліотеки, який зазнав під час війни величезних втрат. У зв'язку з цим, проведено велику роботу зі

збору літератури в населення. Налагоджено зв'язки з багатьма бібліотеками України, інших республік, які значно допомогли в поповненні фондів бібліотеки. Посилену допомогу у комплектуванні літературою надано Держлітфондом, де зберігались книги, які видавались в роки війни. Після визволення близько 10 тисяч примірників книг надіслано до обласної бібліотеки. З 1944 року почали отримувати «Літописи» Всесоюзної та Республіканської Книжкових палат і на сьогодні ми маємо повний комплект (за 55 років) цих безцінних, з бібліографічної точки зору, видань. Якісному поповненню книжкового фонду сприяло те, що бібліотека до 1949 року отримувала обов'язковий безплатний примірник, який виходив в усіх видавництвах колишнього союзу.

Відразу після війни, на державному рівні, було вирішено здійснити загальнодержавний облік бібліотечних фондів з метою підрахунку втрат та фіксації наявного стану. 16 травня 1945 р. видається наказ Комітету в справах культурно-просвітницьких установ при Раднаркомі УРСР щодо упорядкування та зберігання фондів масових бібліотек, яким декларувалася необхідність проведення інвентаризації бібліотечних фондів до 16 серпня 1946 р. з відповідним оформленням інвентарних книг – пронумерованих, прошнурованих та завірених печаткою інспектури культурно-просвітницької роботи. Облік проводиться в 1945-1950 рр. і завершується на початку 1951 року. Саме над цими питаннями першочергово працював колектив обласної бібліотеки на чолі з директором.

Але, з перших днів роботи бібліотеки, перед її працівниками постало завдання не лише відновлення втраченого фонду, його поповнення, доукомплектування, інвентаризація, але і повне та всебічне його розкриття перед читачами. Необхідно було заново створювати систему каталогів і картотек, сформувати підсобний довідково-бібліографічний фонд, організувати заняття з популяризації бібліотечно-бібліографічних знань серед населення. Другу половину 40-х років можна охарактеризувати як період зародження та становлення і довідково-бібліографічної діяльності бібліотеки.

І вже в листопаді 1944 року фонд бібліотеки становив 40

тис. прим. В бібліотеці працює читальний зал, абонемент, відділ обробки літератури, методичний кабінет. Саме Мілютіну М. І., директору цього ж періоду, вдалося придбати цінні дореволюційні видання в букіністичних магазинах Москви, які до сьогодні є в фондах ОУНБ. За його ініціативою в бібліотеках, музеях, архівах Києва, Житомира, Львова, Вінниці виявляється і береться на облік краєзнавча література.

На жаль, справжні масштаби збитків, нанесені бібліотекам України, досі не встановлені. Це і є головною проблемою процесу відновлення нашої культурної спадщини. Встановити їх можна буде лише після складення докладних уточнених каталогів пограбованих та знищених цінностей.

Вже 75-ть років Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека радо зустрічає та задовольняє інформаційні потреби своїх користувачів у приміщенні міського казначейства. Завдяки системній роботі та високопрофесійним якостям фахівців, бібліотека сьогодні є інформаційно-культурним центром, що ефективно впливає на процеси науки, культури, соціально-економічного розвитку, є центром громадського спілкування, місцем цікавих зустрічей.

Прийдешні покоління працівників бібліотеки шанобливо і глибоко цінують працю ветеранів бібліотеки, з гордістю її продовжують, удосконалюють, передають свій досвід молодим фахівцям.

Література :

1. Бібліотека і час : ювілей. зб., присвяч. 100-річчю ОУНБ. – Хмельницький : Хмельниц. міська друкарня, 2001. – 118 с. : фото.

2. Василишина В. О. Обласна бібліотека – постаті директорів // Духовні витоки Поділля : творці історії краю : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 9-11 верес. 1994 р. / редколегія : П. Я. Слободянюк, О. К. Федорук, Ю. І. Блажевич та ін. – Хмельницький, 1994. – С. 188-192.

3. Синиця Н. М. Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека імені Миколи Островського : бібліотеці 110 років // Ювілеї і ювіляри : випуск 2011 р. – Київ, 2011. – С. 49 : фото.

Троян Р. Ф.,
член НСЖ України, обласна рада
ветеранів Хмельницької області

Тих днів не змовкне слава

В статті проведено дослідження щодо розвитку підпільного і партизанського рухів на півночі Хмельницької області та визволення окремих районів від фашистських загарбників.

Понад три місяці, 75 років тому, точилися криваві бої за визволення Хмельниччини від фашистських загарбників. Трьома військовими операціями Першого Українського фронту звільнявся наш край від гітлерівських окупантів. Так, із закінченням Житомирсько-Бердичівської операції на початку січня 1944 року позбулася німецько-фашистського іґа Полонщина. Карателі жорстоко познущалися над нашими земляками. Відступаючи вони спалили кілька сіл та вбили сотні людей.

Вже нинішньої пори з початку року з цього мальовничого краю 9 січня розпочала ходу Естафета пам'яті «Слава визволителям України», присвячена визволенню Хмельниччини. До пам'ятних місць прийшли учасники бойових дій, ветерани усіх категорій, діти війни, молодь, представники місцевої влади. Громадськість району і міста Полонного урочисто вшанували пам'ять визволителів того часу. До пам'ятників і обелісків лягли квіти, а з братських могил відібрано землю у капсули і розміщено у військовий рюкзак як символ Естафети.

Із розгортанням Рівненсько-Луцької військової операції під командуванням генерала Ватутіна у січні – на початку лютого 1944 року було звільнено від загарбників північно-західну частину нашої області. Радо тоді зустрічали визволителів жителі Славутчини та Шепетівщини, які безстрашно боролися з окупантами [1].

І зараз до Білогірського району Естафета пам'яті «Слава визволителям України» надійде 5 березня із центру партизанського краю – Славутського району, де жителі одні з перших у часи лихоліття стали на шлях підпільної і

партизанської боротьби з ворогом. Їх наслідували – ізяславчани, ляхівчани і теофіпольчани. А громадськість і ветерани останніх зустрічатимуть Естафету 11 березня цього року.

Ступивши на нашу землю німаки ненаситно грабували підприємства, колгоспи, споживчу кооперацію, вивозили продовольство до фатерлянду, паралізували соціальну сферу тощо. Вони безжалісно стали тероризувати населення, розстрілювати активістів. Такої участі зазнали: В. О. Борук з Карабіївки, Я. Т. Поберезький з Ільковець, Кузьма Станчук і Тимко Таранчук з Кунчі, М. Ю. Гажарита з Гаврилівки, Д. І. Глабай, М. М. Царук з Олійників, Андрій Супрун, Денис Таранський з дружиною, Петро Дида, Степан Сіверський з Новоставець, В. В. Байдюк з Вовковець, О. П. Масляничук з Заруддя, П. М. Гладищук, Г. Л. Коломійчук у Строках та інші. За непокору і за зв'язки з партизанами було замучено кілька сотень теофіпольчан у селах Волиця, Воронівці, Гальчинці, у Караїні – розстріляно 92 жителів і спалено ще й село. Також в одній Базалії розстріляли 268 мирних жителів. Всього за роки окупації було закатовано і розстріляно: у Теофіпольському районі – 1500 євреїв, Білогірському районі – 3363 чоловік, в т. ч. в тростянецькому лісі, в урочищі «Тудин» – 2300 євреїв, Ізяславському районі у 6-ти місцях захоронено їх 11141 чоловік, Славутському – 13000 євреїв і знищено 150 тис. військовополонених у таборі смерті «Грослазареті 301», Шепетівському районі 31913 чоловік, з них 20 тис. військовополонених [2, 3].

Як свідчать архівні джерела, сміливі патріоти вже восени 1941 року стали гуртувати підпілля. В Ямполі групу очолив мужній Микола Вошило. Його побратимами були Антон Василюк, Сергій Сальник, Федір Рудюк, Василь Вільчинський, Михайло Фесенко, Єфросина Багніцька, Дмитро і Тимофій Котовські у Ляхівцях, Жижниківцях та інші. У Човгузові із сімома односельцями організував підпілля безстрашний Ф. Д. Бульбах. Активізувалося підпілля під керівництвом І. С. Овуцького, М. Я. Царука, А. О. Пашука у Теофіполі, М. В. Блюсюка, М. Г. Сацюка у Святці, Г. І. Гуменюка у Малому Лазучині, А. Т. Масловського у Караїні та в інших населених пунктах. На жаль, частина земляків-героїв загинула у катівнях гестапо [2, 4].

Але прикрим є те, що радянська бюрократична машина свого часу не визнала їх героїчні вчинки, як підпільників. І лише завдяки копіткій роботі пошуковців і багаторічній діяльності досвідченого краєзнавця Івана Архиповича Стасюка, події лихоліття та імена патріотів того часу стали нетлінною пам'яттю жителів краю.

Не змирилися з фашистськими поневолювачами чимало жителів села В'язовець. Сюди із завданням організації підпільної і партизанської боротьби з ворогом прибув з Ляховець Карпо Сафонович Божевський і влаштувався старостою. Німці сприйняли його як зобиженого радянською владою, бо його батька раніше розкуркулили. Божевський не збирався служити ворогам. Він саботував заготівлю і відправку зерна, худоби, птиці у Німеччину, стримував роботи у господарському дворі (колишній колгосп). По суті ним симулювалося відправлення робочої сили у фашистську неволю, бо попереджав усіх, щоб молодь заховалася. Цим скористалася моя мама Софія і пересиділа облави у родичів у Козачках на Лановеччині. Незаперечний той факт, що перше вивезення з В'язовця бранців відбулося не у січні, як вимагали окупанти, а 6 травня 1942 року і вже без Карпа Божевського, який змушений піти у підпілля. З села за два роки було відправлено 223 жителів і в основному молодь, а з усієї Білогірщини – 3227 чоловік, то з Теофіпольщини відбули у неволю 5812 осіб оstarбайтерами, з них не повернулися понад дві сотні бранців.

Божевський з однодумцями Тимофієм Вельмоєю, Власом Гончаруком, Романом Трояном та іншими, активно розгорнули підпільну діяльність і стали давати опір гітлерівцям та їх посіпакам. До них пристали також і звільнені військово-полонені. Допомогали сміливцям-розвідникам Гордій Собчук, Тарас Гоц, Семен Золотнюк, а його юний син Василь став зв'язковим антифашистського підпілля. У Воробіївці з цією функцією успішно справлявся майбутній відомий журналіст Вадим Шептицький. Як наслідок, в'язовецька підпільна група стала зародком майбутнього партизанського загону, який об'єднав підпільників навколишніх сіл Ляховеччини та Теофіпольщини і ввійшов до партизанського з'єднання ім. Ф. М. Михайлова, очолюваного Антоном Захаровичем Одухою,

майбутнім Героєм Радянського Союзу.

Як згадував досвідчений вояка-партизан, виробіівчанин Андрій Зінов'євич Деркач, завідувач Ізяславським райвно, загін Божевського зріс до 474 штиків і був грозою для німецьких загарбників в Ізяславському, Ляховецькому, Плузненському і Теофіпольському районах. Народні месники чинили так, щоб швидше вигнати окупантів з рідної землі.

Здійнюючи диверсії, вони періодично виводили з ладу залізничну колію Тернопіль – Шепетівка і два залізничні мости, припиняючи рух та перевезення ворогом на схід військової техніки, боєприпасів і живої сили. Було зірвано міст через Полкву по шосейній дорозі. Одночасно було спалено приміщення середньої школи у В'язовці, де гітлерівці розмістили опорний пункт жандармерії. Партизанами було звільнено понад 300 чоловік для відправлення на каторжні роботи у Німеччину. Перешкоджено вивезення туди ж 400 голів овець, 500 центнерів цукру, 44 тисячі літрів спирту, з яких 40 тисяч було знищено. Було ліквідовано групу фашистських льотчиків, бургомістрів Ляховець і Ямполя, шуцманського начальника та його підлеглих і кілька старост тощо [1].

П'ятий батальйон на чолі з Божевським звільнив 21 січня 1944 року районний центр – селище Ляхівці і утримував його до приходу Червоної Армії. Разом з бійцями загону Миколи Воцила з 27 на 28 лютого з запеклими боями була звільнена станція Лепесівка. Аналогічно було вибито фашистів з Острога, Ізяслава, Славути, Плузного та з багатьох інших населених пунктів з'єднанням народних месників А. З. Одухи. До його складу входило більше десятка партизанських загонів, чисельністю майже чотири тисячі осіб, якими було підірвано 278 ешелонів і знищено 1818 вагонів з бойовою технікою та озброєнням, а також здійснено 896 боїв і вкорочено життя біля 30 тисяч гітлерівців.

Нещадно боролися з ворогами на сході і півдні Теофіпольщини партизанські загони, що входили в з'єднання А. З. Одухи, очолювані Олексієм Івановим та Іваном Музальовим, майбутніми Героями Радянського Союзу.

Майже рік альтернативно вів активну боротьбу з окупантами у західній частині району загін українських

націоналістів І. А. Врублевського (позивний «Голота»). І. А. Врублевський був уродженцем с. Човгузова, до війни вчителював у с. Хорошів Ляховецького району. Бійці – «іскрівці» цього загону громилі поліцейські дільниці у Святці, Шибеній, жандармерію у Теофіполі, допомагали виживати підневільним селянам тощо. Їх патріотизм відчували жителі сіл Вовковець, Мар'янівки, Немиринець, Лисогірки та інших населених пунктів сусідньої Лановеччини.

В той же час, за твердженням архівів, рейди із західних земель частини сотень УПА «Бистрого», «Буланого», «Одісея» та «Яреми» в кінці 1943 року на терени нашого краю були символічними і невдалими, що виглядало намаганням вижити і схоже на пародію боротьби з німецько-фашистськими загарбниками, бо чота «Буланого» дезертирувала з Шепетівщини, а 24 вояків згодом було розстріляно жорстокою оунівською СБ [5].

Зазначимо, що в цій запеклій боротьбі, у двобої з ворогом героїчно загинуло багато підпільників і партизанів. Серед них: В. Д. Гнатюк, А. І. Горський з Поляхової, П. В. Греля, М. В. Повх, Ф. І. Трунов, П. В. Чух, Т. Ю. Швидкий з Михиринець, понад десятка сміливців з Волиці-Польової та багато інших.

Досі пам'ятає Ніна Яківна Огаркіна, яка нині мешкає у Летичеві, як у ранковій тиші пізньої осені пролунала автоматна черга у Дідківцях. То розпочалася фашистська облава на місцевих підпільників та партизанів, які зігрівалися після нічного рейду у хаті лісника Сумбатова. Тоді в лещата до гітлерівців потрапили Сава і Федір Декалюки, Петро Басмат та Василь Дема, яких закатували у Ізяславській буцегарні. У тих застінках знайшли свою смерть також нескорені підпільники з Теофіпольщини М. Я. Царук, А. О. Пашук, Я. В. Бондар, Г. І. Гоцак, Є. О. Данчук, В. І. Дролюк. На явочній квартирі зірвав себе і власовців гранатою Никифор Кучерук, батько мого старшого товариша. В гестапо закатовано медсестру В. Денисюк, підлітків А. Завадського та О. Завадського з Тростянки та з інших сіл Надгориння.

Відзначимо, що Білогірщина (Ляховеччина) і Теофіпольщина перебували під фашистською окупацією понад 970 днів і тільки 4 березня 1944 року розпочався 3-й етап визволення

області, наступальною Проскурівсько-Чернівецькою військовою операцією Першого Українського фронту під командуванням Г. Жукова.

До її проведення було задіяно п'ять загальновійськових, три танкових і одну повітряну армії.

За перші три дні боїв здійснено прорив по лінії фронту на 180 кілометрів і звільнено більше ніж 500 населених пунктів. Особливо жорстокі бої відбулися біля Білогородки та на Теофіпольщині, в цей час було розбито чотири танкові та вісім піхотних німецьких дивізій. Найбільше відзначилися з'єднання 60-ї армії під командуванням генерал-лейтенанта І. Д. Черняховського, а також танкові частини 3-ї армії генерала П. С. Рибалка і 4-ї армії генерала Д. Д. Лелюшенка [1].

За даними військових архівів, які опрацював відомий член НСЖ України, знаменитий красзнавець Вадим Петрович Шептицький, ворог зосередив в цьому регіоні значні військові сили. Тому при визволенні Ямполь, Святця, Базалії, Єлизаветполя і Теофіполя точилися запеклі бої та полягло багато червоноармійців і партизанів і ці регіони рясніють братськими могилами. А військовим частинам присвоєно почесне найменування «Ізяславських», «Ямпільських» і зокрема 8-й стрілецькій дивізії, 3-й гвардійській мотострілковій бригаді, 240-му окремому гвардійському мінометному дивізіону, 317-му армійському інженерному батальйону та 525-му штурмовому авіаполку.

Після завершення Проскурівсько-Чернівецького побоїща, маршала Г. Жукова було нагороджено орденом «Перемоги» № 1, а фельдмаршала Е. Манштейна усунуто з посади Гітлером і більше не доручалося командувати військами.

Не викликає сумніву твердження великих воєначальників те, що битва за Поділля була однією з найжорстокіших після Курської дуги. Бо визволителі, зрошуючи кров'ю кожен п'ядь української землі, сплачували дорогою ціною власного життя, звільняючи міста і села Хмельниччини, долаючи великий супротив знавсілілого ворога і спасали народ від коричневої чуми. Пам'ять про їх героїчні, безсмертні подвиги подоляни свято бережуть у своїх серцях.

Література :

1. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941-1945 рр.) : монографія / Слободянюк П. Я, Вавринчук М. П., Смоленюк П. С., Телячий Ю. В. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори - 2006», 2007. – 312 с.
2. Стасюк І. А. Теофіпольщина : сторінки історії сіл району. – Львів : Каменяр, 1993. – 384 с.
3. Давід Гошкіс. Незагойна рана. Документально-публіцистичне видання / Шепетівська міжрайонна друкарня. – 2001. – 229 с.
4. Кадук І. П. Край білих гір. До 85-річчя утворення Білогірського району (1923-2008 рр.). – Шепетівська міжрайонна друкарня, 2008. – 407 с.
5. Мокрій Юрій. За Україну, її волю. Книга пам'яті Підволочиського району, 2 т. – Тернопіль : Збруч, 2009. – 600 с.

*Проектор В. М., директор,
Кухтюк Г. П., вчитель
СЗОШ № 19 I-III ст. ім. академіка
Михайла Павловського, м. Хмельницький*

«А слава незгасна, а пам'ять нетлінна»

Зразковий меморіальний музей академіка М. А. Павловського, який уже впродовж 15-и років діє при Хмельницькій спеціалізованій загальноосвітній школі № 19 I-III ступенів імені академіка Михайла Павловського, займається й краєзнавчою роботою, адже людина, пам'яті якої засновано музей, пішла звідси у широкий світ, а Ружична і ружичнянці нею ніколи не забувалися, тому й було вирішено оточити особистість видатного земляка цікавими фактами із життя рідного краю, в тому числі і періоду Другої світової війни.

Цьогоріч ми відзначаємо 75-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників (жовтень місяць). Трохи раніше, в березні 2019 року, минає сімдесят п'ять років з часу звільнення від нацистів нашого рідного міста – Проскурова (з

1954 року – м. Хмельницький). Актив музею, в зв'язку з такою визначною датою, зосередився на дослідженні подій воєнних літ. Особливий інтерес у нас викликала історія порятунку ружичнянською родиною Плоцидим сержанта Макеєва Григорія Олександровича. Це один із героїчних епізодів, а саме з таких деталей, як стверджував Джеймс Олдрідж, тодішній військовий кореспондент, що в березні 1944 року знаходився теж в Проскуріві, складається повне уявлення про війну. Тому перед нами й стоїть завдання – дослідити фактичний матеріал, почути його із уст очевидців, записати ці розповіді, щоб зберегти в пам'яті прийдешніх поколінь...

Скорбота, сум і дивний трепіт з'являються в наших серцях, коли ми гортаємо старі альбоми з фронтовими світлинами, слухаємо пісні цих днів, але особливо тоді, коли чуємо спогади тих, «у кого не було дитинства і юності, у кого була лише війна».

Де та межа, яка відділяє наш сучасний світ від того, який знаходиться поза телеекранами, що показують війну, через горно якої пройшли мільйони людей. Це була найважча війна, перенесена людством дотепер. Вона принесла горе: кров, сльози... Однак показала і патріотизм, силу духу, фронтову дружбу, вірність.

Ще не все сказано про війну. Може, саме в цьому трагедія нашого народу і причина непорозумінь різних поколінь? Потрібна правда про війну!

Григорій Олександрович Макеєв – росіянин із Новоаннінська Волгоградської області – пішов з життя у 91 рік. Незважаючи на ті жахіття, які він пережив, нелегку повоєнну долю, хвороби, як писала його двоюрідна сестра, він все мужньо зумів подолати, був оптимістом і людиною обов'язку. Григорій Олександрович, визволитель м. Проскурова, не забував свою другу родину – сім'ю Плоцидимів, яка врятувала йому життя. Цю історію досліджували активісти зразкового меморіального музею академіка М. А. Павловського. Про це неодноразово розповідали ЗМІ (газети – «Подільські вісті», «Проскурів» та «Прибузька зоря»). Статті «Здрастуй, мамо», «Рятівники», «Його дев'ятнадцята весна» частково відкрили цю сторінку історії. Газета «Ветеран України» у 2015 р. надрукувала

розповідь про героїзм солдата, його рятівників, їх постійне повоєнне спілкування, назвавши Григорія Makeєва «гордістю України» (23 квітня 2015 р.)

Хотілось би детальніше розповісти про людину, яка пролила кров в приміському селі Ружична, і на все життя пов'язала себе з родиною рятівників.

Григорій Makeєв народився в Березовці Новоаннінського району колишньої Сталінградської області. 7 січня 1943 року його призвали в армію. Він був тоді студентом другого курсу місцевого технікуму. В армії вивчився на молодшого командира і в жовтні 1943 року був відправлений на фронт. Опинився в Україні в місті Ніжин Чернігівської області, звідки пішки, походним маршем, разом з іншими солдатами дійшов до Білої Церкви. Саме там Григорій й розпочав свій бойовий шлях в якості командира розрахунку станкового кулемета «Максим».

Пройшов всю Україну. При звільненні міста Проскурова був важко поранений. Це сталося 25 березня 1944 року в день його 19-річчя. Григорія Makeєва відправили у розвідку, щоб з'ясувати обстановку в селі Ружична: встановити наявність німецького війська, вогняні точки противника, кількість техніки. Завдання було виконано: через зв'язкового відправили доповідну в штаб, та у дворі Плоцідимів ногу сержанта Makeєва прошила навиліт розривна куля, і він впав на землю, стікаючи кров'ю. Часу на роздуми не було. Напарник пораненого, літній чоловік, заніс, з дозволу господаря, свого бойового товариша в хату.

Солдата переодягнули, промоли спиртом рану, за браком бинтів у хід пішли перкальові хустки. Нogu підняли на бильце ліжка, щоб зупинити кровотечу. Дітям наказали мовчати, а якщо з'явиться хтось чужий і стане цікавитися, то сказати, що це лежить хворий Андрій, їхній брат. Так Григорія прийняли в родину, яка оточила його теплом і любов'ю. Впродовж тижня знаходився він в сім'ї Якова Омеляновича та Анастасії Хомівни Плоцідимів, де пораненого прихистили та народними методами лікували. Доглядала його дев'ятирічна Ніна. Перебував боєць в

цьому домі до підходу санчастини. Доліковували у м. Красиліві і знову відправили на фронт командиром кулеметно-зенітного розрахунку 304-ої дивізії. Проїшов Польщу з 4-м Українським фронтом, звільняв Прагу. Тут і завершився 11 травня 1945 р. його бойовий шлях. Проте служити йому довелося ще довго: чекали нової зміни. Демобілізувався 4 квітня 1950 року.

За ратні подвиги Григорій Олександрович був нагороджений орденом Вітчизняної війни I-го ступеня, орденом Слави III-го ступеня, медаллю «За відвагу», від чехословацького уряду нагороджений також медаллю «За взяття Дукельського перевалу Карпат».

Все життя Григорія Олександровича – перебування на «бойовому посту». Багато років працював він начальником залізничної охорони. Його цінували за чесність, акуратність, дисциплінованість. Неодноразово нагороджували медалями, яких набралось майже півтора десятка.

З Григорієм Олександровичем Makeєвим велось листування. Спочатку – між нашим героєм та родиною Плоцідимів, згодом ініціативу підхопив зразковий меморіальний музей академіка М. А. Павловського. Активісти музею неодноразово зустрічалися з Ніною Яківною Бортовою-Плоцідим, молодшою донькою рятівників, як в її домі, так і на виховних заходах у школі.

Григорій Олександрович охоче відгукнувся на наше прохання вислати фотографії, матеріали про бойовий шлях та вимушене перебування в українській родині, господарі якої – Яків Омелянович та Анаста-

Г.О. Makeєв разом зі своєю донькою Тетяною в гостях у родини Плоцідим (лютий, 1971 р.)

сія Хомівна стали його названими батьками. На думку Г. О. Макеєва, 25 березня 1944 року стало днем його народження вдруге.

До 70-річчя визволення Проскурова (25.03.2014 року) Григорій Макеєв отримав наші вітання як з цією визначною подією, так і з його 89-річчям. Лист ветерану містив інформацію про події, які розгорнулись в Криму та на українському Сході. Сам же Макеєв слав лише телеграми. Листа ж у відповідь довелося чекати майже рік. І ось 23 лютого 2015 року ми отримали цей довгоочікуваний лист, а прочитавши його, зрозуміли, чому наш герой мовчав: інфаркт, погіршення зору, онкологічне захворювання... Враховуючи все це, ми ще з більшою повагою та розумінням віднесли до визволителя Проскурова і 25.02.2015 р. на позакласному заході «Злилось минуле й сьогодні, в єдину нить переплелось» ознайомили присутніх з новою інформацією, отриманою з російського Новоаннінська.

Дуже хочеться навести декілька цитат з листа Григорія Макеєва: «С содержанием вашего письма я полностью согласен», «На всем протяжении военных действий я слежу за событиями в Хмельницкой области. Хотя в правде сводок, информации СМИ, трудно разобраться, но жалко, что гибнет мирное население, разрушается жилье», «Сердечное спасибо жившим и ныне живущим жителям Ружичной. Я, пролив здесь кровь за освобождение от коричневой чумы – фашизма, могу с уверенностью признать, что сроднился умом и сердцем с украинским народом и стал как бы гражданином Ружичной, ибо обо мне до сих пор вспоминают», «Я все же думаю и надеюсь, что совесть и обязанность заставят государственных деятелей остановить никому не нужное кровопролитие», «Какие бы отношения ни были, срочно надо принимать решение и чем раньше, тем лучше», «С любовью к друзьям украинцам».

Приємно повідомити, що до нашої ініціативи вшанувати ветерана, визволителя міста Проскурова, приєдналися Хмельницька обласна та міська ради ветеранів.

Григорій Олександрович ділився з нами своїми думками, його хвилювало те, що зіткнулися у війні два колись дружні народи. Правдивої ж інформації, на його думку, немає.

Макеєв Григорій Олександрович особисто через все життя проніс любов до українців, пам'ятав своїх підлеглих за іменами, обіцяв до останніх днів життя бути вдячним за порятунок.

Література :

1. Козак А. Рятівники / А. Козак // Проскурів. – 2010. – березень.
2. Короткова (Макеєва) Т. Два брата / Т. Короткова (Макеєва) // Авангард. – 2010. – березень.
3. Кухтюк Г. Гордість України / Г. Кухтюк, В. Проектор // Ветеран України. – 2015. – квітень.
4. Кухтюк Г. П. Його дев'ятнадцята весна / Г. П. Кухтюк // Подільські вісті. – 2006. – травень.
5. Листи та телеграми Г. О. Макеєва.
6. Розповіді Н. Я. Бортової-Плоцидм.
7. Ядушливий М. Здрастуй, мамо / М. Ядушливий // Прибузька зоря. – 1971. – лютий.

***Шкробот П. М.,**
член НСЖ України, Почесний ветеран України,
лауреат обласної премії ім. Євгена Назаренка*

Пам'ять завжди жива

75-річчя визволення України від нацизму назавжди вкарбувалось у нашу пам'ять. Сьогодні знов і знов, як завжди, вшановуємо звитягу героїв-захисників рідної землі.

І. Трагічні дні Поділля 1941-1945 рр.

29 червня 1941 року – на сьомий день після початку війни нога ворога ступила на нашу святу і рідну землю, окупувавши село Білотин Ізяславського району. За 20 днів область була повністю окупована.

Досить жорстким був окупаційний режим. Окупанти завдали непоправної шкоди економіці краю. Загальна сума збитків господарствам області склала 18 млрд. рублів, громадянам – понад 3 млрд. рублів.

На території області було спалено частково або повністю 78 сіл. Страшна доля спіткала села Воробіївка, Сьомаки, Караїна Полонського, Старосинявського, Теофіпольського районів.

Перелік таких страшних фашистських злочинів можна продовжувати.

Загальна кількість загиблих у гестапівських катівнях, єврейських гетто, концтаборах цивільного населення області становить 221,8 тис. чол. Крім того, в таборах для військовополонених, організованих на територію краю, загинуло 255,9 тис. чол. Лише у Славутському «Грослазареті» закатовано понад 150 тис. військовополонених. У м. Кам'янець-Подільському – 85 тис. військовополонених і мирних жителів міста, у Проскуріві – 81 тис., у Шепетівці – 30 тис. Сотні людей фашисти живими замурували у Сатанові і Миньківцях.

За 33 місяці окупації області фашисти знищили 478 тисяч мирних жителів і військовополонених.

Понад 117 тисяч краян нацисти насильно вивезли до Рейху. Значна частина їх загинула на чужині.

Не могли спокійно дивитися подолляни на дії окупантів. На території області широко розгорнулась партизанська боротьба проти фашизму. Партизанські загони і з'єднання допомагали діючій армії навесні 1944 року звільняти північні райони області від коричневої чуми.

4 партизани-уродженці Хмельниччини одержали високе звання Героя Радянського Союзу. Це Одуха А. З., Бринський А. П., Прокоп'юк М. А. і найменший партизан Валя Котик. Крім того, ще 4 народних месників – неподоллянина одержали звання Героя за звільнення нашого краю, зокрема Іванов О. Г., Михайлов Ф. М., Музальов І. О. і Петров М. І.

Визволення області почалося 1 січня 1944 р., коли було звільнено село Ганнопіль Славутського району. А 4 квітня 1944 р. радянські війська повністю очистили наш край від нацистсько-фашистських загарбників, звільнивши с. Жванець Кам'янець-Подільського району. Визволення тривало 95 днів.

При визволенні нашого краю подільська земля стала місцем вічного спочинку для понад 30 тисяч солдатів, сержантів і офіцерів Червоної Армії.

У боях за визволення області більше 15 тисяч воїнів

нагороджені орденами і медалями, а 18 – отримали високе звання Героя Радянського Союзу, в тому числі 7 – посмертно.

В боях за звільнення Хмельницької області віддали своє життя 9 Героїв Радянського Союзу, яким раніше було присвоєно це високе звання.

У серцях хмельничан вічно житиме безмежна вдячність захисникам Вітчизни, її героям-визволителям.

В містах і селах області споруджено 972 пам'ятників і пам'ятних знаків, меморіалів Слави, обелісків воїнам-односельцям і 320 – воїнам-визволителям.

Після звільнення нашого краю від фашистської навали у кожному подільському місті і селі розгорнувся трудовий фронт з відбудови народного господарства, ліквідації окупації. Трудовий подвиг звершувався, головним чином, зусиллями жінок, підлітків і людей похилого віку. За цей подвиг держава нагородила 150 тисяч подолян медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.».

(Шкробот П. М. Ратна і трудова Слава Хмельниччини / П. М. Шкробот, Г. І. Степанець. – Хмельницький: ФОП Цюпак, 2016. – С. 6-8.)

Гірко усвідомлювати, що подільська земля прийняла у свої обійми понад 800 дітей, які після звільнення області підірвались на снарядах, мінах, бомбах, що залишились на наших полях.

Покоління, що живуть у вільній Україні, безмежно вдячні всім, хто своїм життям, здоров'ям, самовідданим патріотизмом захистив Вітчизну від коричневої чуми.

II. Село пам'ятає.

У моєму рідному селі Кремінна, що на Городоччині, як і повсюди, вшановують воїнів-визволителів, які 75 років тому принесли односельчанам свободу.

Село Кремінна – перлина Поділля, воно увібрало в собі всю велич і красу нашого краю – словянську щедрість, доброту, працелюбність, весь життєвий устрій, працьовитих, талановитих подолян.

А ще на в'їзді в Кремінну стоїть оригінальна криниця, цілющу, прохолодну джерельну водицю з якої подає величний журавель. І аж ніби прикметно те, що журавель приносить

людям щастя й нащадків, а водиця кожному сил додає.

Сьогодні старше покоління односельчан пам'ятає трагічні події війни 1941-1945 років.

Село Кремінна перебувало під фашистською окупацією з 1 липня 1941 року по 25 березня 1944 року. Від нанесених ворогом грабежів колгосп втратив 18 млн 938 тис. 313 крб.

Селян обкладали численними грошовими і натуральними податками.

Упродовж окупаційного періоду жителі Кремінної були пов'язані з партизанами, які діяли в області.

Антифашистська підпільна група була на Кремінянських хуторах. Її очолював Осика Павло Філімонович. Однак, фашисти його вистежили і 7 квітня 1943 р. розстріляли, сім'ю живцем спалили в їхній хаті. Патріотам встановлено пам'ятник на місцевому цвинтарі та пам'ятний знак біля хутора.

В 1942 році з села на примусові роботи в Німеччину фашисти вивезли 103 юнаки і 117 дівчат. Значна частина остарбайтерів з Кремінної загинули у фашистській неволі. А ті, хто повернувся на Батьківщину, пройшли крізь терни уже сталінських репресій, підозр, недовіри, поразки в правових та інших принижень.

Городоччина, с. Кремінна весною 1944 р. знаходилися в самому пеклі Проскурівсько-Чернівецької операції 1-го Українського фронту під командуванням Маршала Радянського Союзу Г. Жукова.

Бої за звільнення краю вели війська 1-ої і 3-ої гв. танкових армій. 25 березня 1944 р. 30-й стрілецький корпус вийшов на рубіж Лісоводи-Кремінна. В результаті жорстоких боїв були звільнені населені пункти, в тому числі Кремінна.

У боях за звільнення Городоччини брав участь офіцер, замляк Григорій Іванович Прозоровський. Він згадував:

«Мені випала честь звільняти від фашизму свій край, зокрема: Теофіполь, Білогір'я, Базалію, Фельштин, Михайлівку, Коритну, Підлісний Олексинець, Лісоводи, Кременну, Городок».

За участь у боях за звільнення населених пунктів Хмельниччини Г. І. Прозоровський нагороджений орденом Бойового Червоного прапора. Про Прозоровського зібрано багато матеріалів, про мужнього визволителя нашого краю, які експонуються в музеї. Г. І. Прозоровський

не тільки відзначився як воїн-визволитель, але у післявоєнний період був знаним працівником сільського господарства, працював головою колгоспу в с. Чорноводи Городоцького району, на цукровому заводі. І скрізь він проявляв любов і відданість родинному краю.

У роки Другої світової війни 1941-1945 рр. з 250 тисяч подолян, яких покликала війна, 115 тисяч назавжди залишились на полях битв. Подільська земля виплекала 83 героїв Радянського Союзу. За відвагу і подвиги в роки війни звання Героя України присвоєно Сушку Л. Г. з Летичівського району.

На фронтах Другої світової війни воювало понад 600 уродженців з с. Кременна, кожен третій з них не повернувся додому – 221 загинув у боях з ворогом.

В селі шанують пам'ять про воїнів-визволителів.

У післявоєнний період селяни здійснили трудовий подвиг з відбудови села. Селяни Кременної самовіддано працювали, щоб на полях вирощувались дорідні врожаї, розвивались всі галузі сільського господарства. В селі функціонували три колгоспи, в яких важко працювали колгоспники. В їхньому житті були не тільки радощі, але й немалі труднощі, які обумовлені були післявоєнною розрухою. Селяни Кременної відчули і голодний 1947 рік, але попри всі труднощі село розвивалось, поліпшувався побут, культура.

Переломною подією в житті Кременної стало об'єднання 5 грудня 1958 р. колгоспу ім. Жукова з колгоспом «Україна» с. Лісоводи.

Цим господарством з 1945 по 1989 рр. керував видатний аграрій – двічі Герой Соціалістичної Праці Ткачук Григорій Іванович.

Спільна діяльність Лісоводів і Кременіної давала позитивні результати. Швидкими темпами велось господарське, соціально-культурне будівництво.

За видатні успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва зав. відділком колгоспу «Україна» с. Кременна Пробитому Івану Васильовичу присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. За трудові здобутки нагороджені почесною відзнакою Героя і Василь Якович Сірий, бригадир тракторної бригади, Валентина Федорівна Василюк, доярка.

За високі показники у праці державними нагородами відзначені сотні трудівників села.

Сьогодні на землях Кременянської сільської ради функціонує відділення агрохолдингу «Мрія», товариство «Ярос-Агро», фермерські господарства.

Трудівники села високо пошановують тих, які 75 років тому принесли на рідну землю мир. Вдячні і воїнам, які і сьогодні березуть наші кордони на Сході України.

Серед них: Косарич Сергій, Романишин Олександр, Бота Данієл, Волос Віктор, Осика Василь, Кривий Анатолій, Чепко Михайло, Гуменюк Григорій, Царенко Олександр, Парамей Віктор, Івашко Михайло, Любас Віктор, Король Олег, Садовий Микола.

Ці імена високо вшановують односельчани. А добрий приклад для них – воїни, які боролись проти фашизму у Другій

світовій війні, визволяли наш край від загарбників. Їх імена сьогодні завжди з нами. Серед них:

Володимир Вікентійович Сухорябов,

полковник.

Народився він у далекому 1910 році в селі Слобідці, що на Ярмолинеччині. Його життєвий шлях пов'язаний з Збройними силами охоплює 30-50 роки. В. В. Сухорябов закінчив військові навчальні заклади, став офіцером, льотчиком, займав командні посади в авіаційних підрозділах Червоної Армії.

З архівних документів, які представив його племінник Сухорябов Володимир Вікентійович, дізнаємось про його життєвий, нелегкий, але сповнений героїзмом шлях.

З 1937 по 1938 рік В. В. Сухорябов як військовий льотчик брав участь в національно-революційній війні в Іспанії.

Нагороджений орденом Червоного Прапора.

З самого початку і до кінця закінчення воював на фронтах Великої Вітчизняної війни (1941-1945 роки). Під час війни Сухорябов здійснив 110 бойових польотів, особисто збив 2 літаки ворога. Брав участь в багатьох військових формуваннях, які вели бої за Москву, оборону Харкова, в Курській битві, за звільнення Донбасу.

Полковник Сухорябов в складі Білоруського фронту вів бої в Варшавсько-Познанській, Берлінській наступальних операціях. За час війни був вісім разів персонально відзначений в наказах Верховного Головнокомандуючого за бойові заслуги.

Нагороджений трьома Орденами Червоного Прапора, орденом Суворова, орденом Кутузова, орденом Вітчизняної війни, орденом Червоної Зірки, медалями та іншими відзнаками.

Після війни продовжував службу в авіації на командних посадах. Загинув в авіакатастрофі в 1950 році.

Його ім'я, подвиги назавжди збережені у нашій пам'яті.

У День славного 75-річчя належить по праву ще і ще раз мовити добрі слова про всіх воїнів-фронтовиків.

Григорій Степанович Довгалюк, колишній житель села Білозірка і Щаснівка Волочиського району. Доля його була не-радісною. Батракував, пас селянську худобу. Потім у 1925 році

поїхав шукати кращого життя у Крим. Працював робітником, закінчив курси механізаторів. Звідси і був призваний на строкову службу в армію, де здобув військовий фах – танкіста. А потім закінчив військове училище, став офіцером. В подальшому Г. С. Довгалоук повернувся на рідне Поділля. Працював викладачем в автошколі, одружився.

Йому довелось пережити нелегкі довоєнні роки політичних репресій, коли за необережне слово люди потрапляли в тюремні каземати. Не обійшла стороною реприсивна машина і Григорія Довгалоука. Не те слівце він висловив проти вождя всіх народів, і за це був позбавлений волі на 10 років. Відбував термін на лісопозвалах на Далекому Сході. Лише завдяки домаганням дружини Надії Семенівни, друзям, Григорію Степановичу вдалося вирватися із тюремних казематів і повернутися до рідної домівки.

А коли розпочалась Велика Вітчизняна війна, Григорій Довгалоук одразу став на захист рідної Вітчизни, громив ворога у складі 1-го Українського, 1-го Білоруського фронтів. В одному з боїв під Воронежем екіпаж танка Довгалоука з честю виконав бойове завдання, а його командир удостоєний медалі «За відвагу».

На початку березня 1944 року Григорій Довгалоук воював у складі 4-ї танкової Армії А. Д. Лелюшенка. Йому довелось бити ворога на рідній землі, звільняти від фашизму Шепетівку, Волочиск і інші населені пункти Хмельниччини.

Особливо пам'ятною була подія, коли Григорій Довгалоук разом з своїми танкістами-побратимами зустрівся з односельчанами, родиною в селах Щаснівці, Білосірці. Серце щиміло від радості зустрічі з дитинством, юністю.

Тут жили тато й мама, але, на превеликий жаль, на той час їх уже не було...

Фронтіві дороги повели танкіста Довгалоука на захід, у саме логово фашизму.

За мужність і героїзм, проявлений у боях з ворогом, танкіст гвардії старшина Г. С. Довгалоук нагороджений орденом

Червоної Зірки та багатьма медалями.

Після закінчення війни Г. С. Довгалюк сумлінно працював на різних господарських роботах на Хмельниччині. Але завжди відвідував рідні села Білозірку та Щаснівку. Будучи танкістом у роки лихоліття, залишив символічний автограф «Визволяв їх від ворога».

У 1992 році, на 85 році життя, Григорій Степанович Довгалюк відійшов у вічність, але пам'ять про нього, його подвиги живі серед односельчан Білозірка та Щаснівка, всіх хмельничан.

Пам'ять про події, які відбувались 75 років тому назавжди збережеться у пам'яті сьогоденного і майбутніх поколінь. І цьому сприяє проведення Всеукраїнської естафети пам'яті на теренах області на честь 75-ї річниці визволення України, нашого краю від фашизму.

Хмельниччина пам'ятає, гордиться воїнами, які в грізні роки війни боролись проти нацизму.

Фото. Земляки серед воїнів-визволителів

Література :

1. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині : 1941-1944 : документи і матеріали / упоряд. : Вавринчук М. П., Завальнюк О. М., Слободянюк П. Я. та ін. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 376 с.

2. Шкробот П. М. Ратна і трудова Слава Хмельниччини / П. М. Шкробот, Г. І. Степанець. – Хмельницький : ФОП Цюпак, 2016. – С. 6-8.

3. Звільнення села від окупації – Кременна / П. Шкробот, П. Слободянюк. – Тернопіль : АСТОН, 2017 – с. 69-103.

4. Автограф визволителя : довідка О. І. Довгалюк – Волочиськ : Ветеранська організація, 2019. – 2 стор.

*Маковська В. В.,
заступник директора з наукової роботи
та інформатизації Хмельницької ОУНБ*

Долі людей: лист-спогад Густава Крафта

Про національні населені пункти південної Волині, зокрема, сучасної Хмельницької області є багато публікацій науковців, істориків, краєзнавців. Ще в 20-их роках минулого століття в селах Михайлівка [1], Прикордонне (Karlswalde/Ліс Карла) компактно проживали німецькі сім'ї, поряд з Михайлівкою було польське село Станіславівка, чеська колонія Jadwonin/Ядвоніно (фото 1), а за десяток кілометрів татарське село Ювківці (Яківці/Івківці).

В 1934 році починається переселення німецьких та польських родин від тодішнього радянсько-польського кордону вглиб країни. 1937 рік – це рік початку репресивних дій щодо чоловіків польського та німецького походження, які були визнані «ворогами народу» і вислані на примусові роботи (концентраційні табори).

Друга світова війна стала, по суті, останнім етапом знищення та виселення корінного населення з місць постійного проживання. Але і через багато років у пам'яті людей залишаються спогади про дитинство, друзів, сусідів, ті місця, де народилися та провели дитячі роки.

У 2010 році Густав Крафт передав план розміщення дворів у селі Михайлівка (фото 2) станом на 1943 рік, який склала Аделя Фейк (Adele Feick, уродженка Stebner).

Пані Аделі було дев'ятнадцять років, коли німецька окупаційна влада переселила усіх жителів німецького походження із с. Михайлівка у с. Ювківці. Там планувалося утворити нову німецьку колонію під назвою Зоненталь (Сонячна долина), заселивши її німецьким населенням із навколишніх сіл [2]. У 1943 році Аделя Фейк була відправлена на примусові роботи до Німеччини, де і залишилася після війни. Доля була прихильна до пані Аделі, вона вийшла заміж, народила і виховала двох синів, яким передала спогади про свою малу Батьківщину. Її діти відвідали село Михайлівку уже на початку

нинішнього століття, але нікого з юності своєї матері їм не вдалося зустріти. В сусідньому селі вони віднайшли нащадка польської родини Петровських і передали йому рукопис своєї матері.

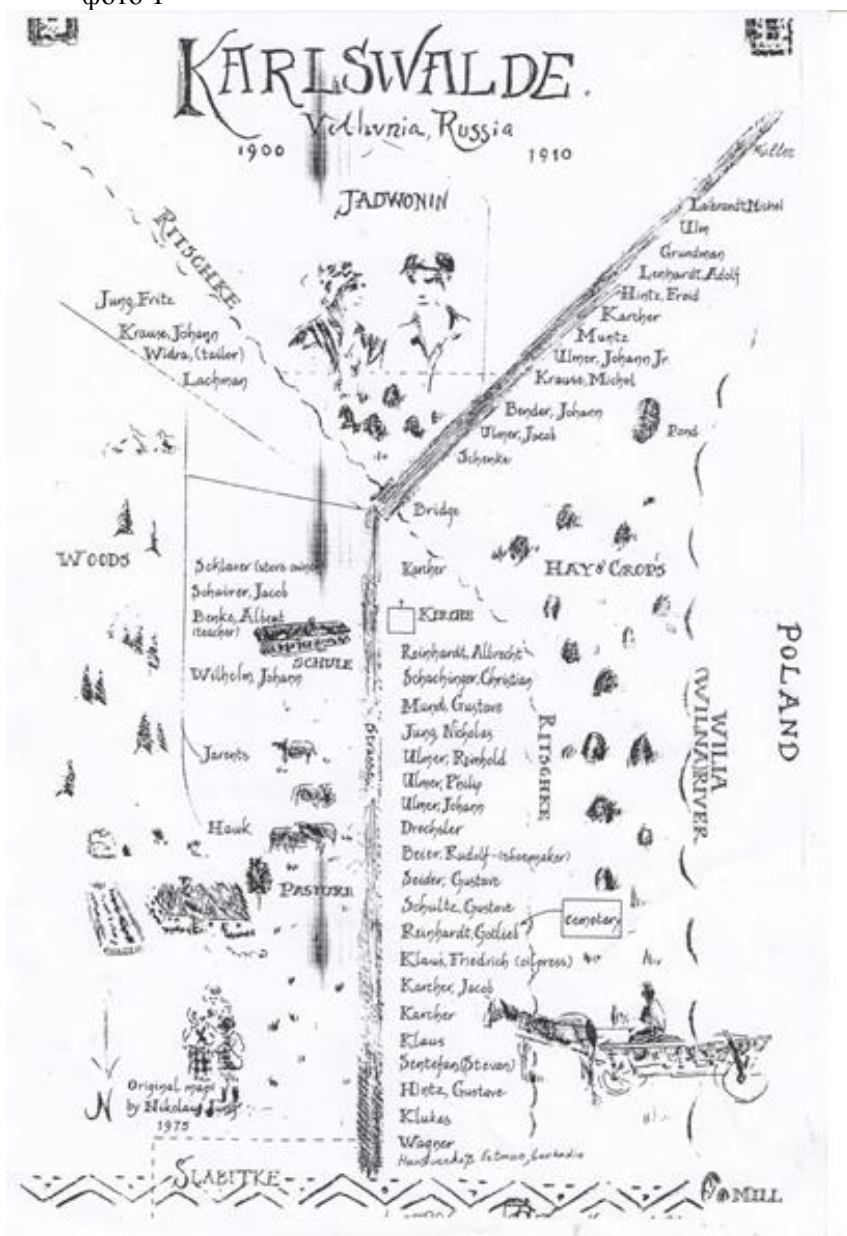
Публікуючи спогади Аделі Фейк сподіваємось, що це дасть можливість сучасникам уточнити місця проживання своїх предків.

Література :

1. Романчук О. Колонія Михайлівка : роки відродження – роки упадку [Текст] / Воляння з Волині. – 2003. – бер.-квіт. – С. 31-34.

2. Якубович М. Іслам як традиційна релігія Волині : Ювківці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://islam.in.ua/ua/islamoznavstvo/islam-yak-tradyciyna-religiya-volyni-yuvkivci#slideshow-2>.

фото 1

*Візнюк В. Г.,
провідний науковий співробітник
ДІКЗ «Межибіж»*

Події Другої світової війни на сторінках видань Державного історико-культурного заповідника «Межибіж»

(бібліографічний список)

1941-1945 роки – трагічна сторінка в історії українського народу. Ворог намагався будь-якою ціною утримати українську землю. Використання українського економічного потенціалу, людських ресурсів зумовило активні бойові дії, величезні матеріальні і людські втрати. На сьогодні ми не маємо повної інформації про кількість загиблих, досліджуються і дискутуються питання початку та закінчення бойових дій. Згідно даних «Книги Пам'яті України» Хмельницька область втратила 434748 чоловік [1]. Науковці мають можливість працювати з раніше засекреченими архівними документами, пов'язаними з періодом окупації, партизанським рухом та підпіллям. Тема Хмельниччини в роки Другої світової війни висвітлювалась в працях істориків та краєзнавців області: П. Слободянюка, І. Рибака, В. Прокопчука, В. Байдича, Ю. Олійника, Є. Назаренка.

Багато часу минуло з часу кривавих подій, але в пам'яті людей навічно залишаться імена тих, хто віддав своє життя в боротьбі з фашистськими поневолювачами. Одним з важливих завдань є збереження історичної пам'яті в нашому суспільстві, патріотичне виховання молоді з урахуванням розкриття ролі українського народу в боротьбі за перемогу.

Про героїчну боротьбу за визволення рідної землі читаємо на сторінках наукового вісника «Межибіж» в матеріалах конференцій, виданих Державним історико-культурним заповідником «Межибіж», збірках праць наукових співробітників. Нижче подається бібліографічний список статей, опублікованих у виданнях заповідника з 2009 по 2015 роки.

Бібліографічний список:

1. Олійник Ю. В. Щоденник Карла Кошарського як джерело з дослідження окупаційного режиму на Летичівщині / Ю. В. Олійник // Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Другої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2009. – Ч. 1. – С. 373-375.

2. Борисов В. Антифашистське націоналістичне підпілля на Летичівщині в 1941-1943 роках / В. Борисов // Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Другої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2009. – Ч. 2. – С. 41-80.

3. Медведчук Г. К. Меджибіж на сторінках районної преси 40-х років ХХ століття / Г. К. Медведчук // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Третьої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2009. – Ч. 2. – С. 61-65.

4. Пономар В. Про українське підпілля за часів німецької окупації у с. Требухівці (1942-1943 рр.) / В. Пономар // Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Другої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2009. – Ч. 2. – С. 81-82.

5. Олійник Ю. Летичівщина в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) / Ю. Олійник // Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Другої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2009. – Ч. 2. – С. 83-92.

6. Романець Л. Проблеми української загальноосвітньої школи у 1943-1945 рр. : економічні та соціально-демографічні аспекти / Л. Романець // Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Другої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2009. – Ч. 2. – С. 93-97.

7. Сохацька Є. І слово – зброя... підпільні видання часів національно-визвольних змагань, їх джерельна вартість («Ідея і чин» 1942-1946 рр. та ін.) / Є. Сохацька // Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Другої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2009. – Ч. 2. – С. 99-111.

8. Візнюк В. Г. До 65-річчя визволення Меджибожа від німецько-фашистських загарбників / В. Г. Візнюк // 20 літ служіння Клію / упоряд. А. М. Трембіцький, О. Г. Погорілець. – Хмельницький – Меджибіж : ПП Мельник А. А., 2010. – С. 82-84.

9. Візнюк В. Г. До 60-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників / В. Г. Візнюк // 20 літ служіння Клію / упоряд. А. М. Трембіцький, О. Г. Погорілець. – Хмельницький – Меджибіж : ПП Мельник А. А., 2010. – С. 109-110.

10. Олійник Ю. В. Родом з Летичівщини / Ю. В. Олійник // Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2011. – Ч. 1. – С. 397-401.

11. Візнюк В. Г. Довгожданим, стражденим і важким був шлях до перемоги... / В. Г. Візнюк // Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А.,

2011. – Ч. 1. – С. 402-403.

12. Сердунич Л. А., Сердунич Ю. В. Село Теліжинці Старосинявського району у радянсько-німецькій війні 1941-1945 років / Л. А. Сердунич, Ю. В. Сердунич // Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Четвертої науково-красназавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2011. – Ч. 1. – С. 404-418.

13. Корнійчук С. Л. Депортація чеченців та інгушів в роки Великої Вітчизняної війни / С. Л. Корнійчук // Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Четвертої науково-красназавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2011. – Ч. 1. – С. 418-421.

14. Гжимайло Ю. Д. Усі 1418 днів і ночей / Ю. Д. Гжимайло // Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Четвертої науково-красназавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2011. – Ч. 1. – С. 433-438.

15. Головка О. М. Свято визволення / О. М. Головка // Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Четвертої науково-красназавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2011. – Ч. 1. – С. 438-442.

16. Візнюк В. Г. Важкі бої за звільнення селища Меджибіж у березні 1944 року / В. Г. Візнюк // Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Четвертої науково-красназавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2011. – Ч. 1. – С. 443-445.

17. Медведчук Г. К. Книга пам'яті України. Хмельницька область – джерело інформації про загиблих подолян у 1941-1945 роках / Г. К. Медведчук // Науковий вісник «Межибіж» :

Матеріали Четвертої науково-красназничої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2011. – Ч. 1. – С. 446-450.

18. Дзьоник В. В. Дослідження поховань періоду Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років на території Волочиського району / В. В. Дзьоник // Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Четвертої науково-красназничої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2011. – Ч. 1. – С. 451-458.

19. Ягодзінський М. Й. Киев бомбили, нам объявили... / М. Й. Ягодзінський // Ягодзінський Михайло Йосипович (1923-2008) : історик, археолог, музейник / упоряд. А. М. Трембіцький. Передмова О. Г. Погорілець. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2011. – С. 18-19.

20. Моздир В. В. Ще одна героїчна сторінка з історії оборони Летичівщини у кровопролитних боях з німецько-фашистськими окупантами / липень 1941 р. / В. В. Моздир // Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Шостої науково-красназничої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. – Ч. 1. – С. 218-227.

21. Хоптяр Ю. А. Стан освіти на Поділлі у період німецької окупації (на матеріалах Летичівського району 1941-1944 рр.) / Ю. А. Хоптяр // Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Шостої науково-красназничої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України і Міжнародного наукового симпозіуму «Євреї Великого Князівства Литовського на теренах Литви й України» / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. – Ч. 2. – С. 128-131.

22. Дзьоник В. В. Дослідження поховань періоду Великої Вітчизняної війни на території смт Меджибіж / В. В. Дзьоник //

Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України : науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2013). – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 3. – С. 19-20.

23. Дзьоник В. В. Вивчення історії братських поховань в с. Ставниця Меджибізької селищної ради за матеріалами архіву міністерства оборони Російської Федерації / В. В. Дзьоник // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України : науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2013). – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 3. – С. 21-22.

24. Савицький Л. А. На фронтах війни з фашизмом / Л. А. Савицький // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України : науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2013). – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 3. – С. 66-69.

25. Натикач П. І., Григоренко О. П. Бойова слава Летичівщини / П. І. Натикач, О. П. Григоренко // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України : науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2013). – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 3. – С. 70-72.

26. Матвеев А. Гізіс М. Л. / А. Матвеев // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України : науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2013). – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 3. – С. 119-121.

27. Медведчук Г. К. Не кажіть : була війна давно / Г. К. Медведчук // Берегиня скарбів народних... Вид. 2-е, випр. і доп. У 2-х кн. / упоряд. А. М. Трембіцький. – Хмельницький : ІРД, 2013. – Кн. 1. – С. 116-118.

28. Медведчук Г. К. Ставка Гітлера у Вінниці / Г. К. Медведчук // Берегиня скарбів народних... Вид. 2-е, випр. і доп. У 2-х кн. / упоряд. А. М. Трембіцький. – Хмельницький : ІРД, 2013. – Кн. 1. – С. 118-121.

29. Медведчук Г. К. Книга пам'яті України. Хмельницька область – джерело інформації про загиблих подолян у 1941-1945 роках / Г. К. Медведчук // Берегиня скарбів народних... Вид.

2-е, випр. і доп. У 2-х кн. / упоряд. А. М. Трембіцький. – Хмельницький : ІРД, 2013. – Кн. 1. – С. 198-203.

30. Гончар О. О. Книга-меморіал «Вінок безсмертя» про жахливу злочинність німецько-фашистських загарбників на окупованій території Хмельниччини / О. О. Гончар // Стежками історичного минулого рідного краю / упоряд. О. О. Гончар, І. Я. Леськів, А. М. Трембіцький. – Хмельницький : ІРД, 2014. – С. 164-170.

31. Гончар О. О. Брати Завидовичі / О. О. Гончар // Стежками історичного минулого рідного краю / упоряд. О. О. Гончар, І. Я. Леськів, А. М. Трембіцький. – Хмельницький : ІРД, 2014. – С. 198-200.

32. Гончар О. О. Про визволення Меджибожа / О. О. Гончар // Стежками історичного минулого рідного краю / упоряд. О. О. Гончар, І. Я. Леськів, А. М. Трембіцький. – Хмельницький: ІРД, 2014. – С. 209-212.

33. Григорьев А. А. Наша малая Родина на Хмельниччине (Историко-биографическая повесть) / А. А. Григорьев / Фототипное издание; Сост. и предисловие А. М. Трембицкий. – Хмельницький : ІРД, 2014. – С. 18-22.

34. Корсовская Е. И вот я итожу то, что прожито... / Е. Корсовская: Сост., предисловие А. М. Трембицкий. – Хмельницький : ІРД, 2014. – С. 15-19.

35. Сологуб В. Повсякденність жителів Червоноармійська в період окупації 1941-1943 рр. / В. Сологуб // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України : науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2014). – Хмельницький : ІРД, 2014. – Ч. 1. – С. 304-307.

36. Степова А. Спогади Осикового Олексія Яковича про свій бойовий шлях у роки Другої світової війни / А. Степова // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України : науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2014). – Хмельницький : ІРД, 2014. – Ч. 1. – С. 308-311.

37. Історія Меджибожа в матеріалах та особистостях [Іван Степанович Лазаренко] / упоряд., вступна стаття і примітки А. М. Трембіцький. – Хмельницький : ІРД, 2015. – С. 51-52.

38. Пономар В. За вільну Україну! / В. Пономар / упоряд. і передмова І. Я. Леськів. – Хмельницький : ІРД, 2015. – С. 6.

Література :

1. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941-1945. – Київ, 2000. – С. 548-561.

2. Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Другої науково-красназавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2009. – Ч. 1. – 423 с.

3. Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Другої науково-красназавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2009. – Ч. 2. – 360 с.

4. 20 літ служіння Клію / упоряд. А. М. Трембіцький, О. Г. Погорілець. – Хмельницький – Меджибіж : ПП Мельник А. А., 2010. – 140 с.

5. Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Четвертої науково-красназавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2011. – Ч. 1. – 532 с.

6. Ягодзінський Михайло Йосипович (1923-2008) : історик, археолог, музейник / упоряд. А. М. Трембіцький. Передмова О. Г. Погорілець. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2011. – 128 с.

7. Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Шостої науково-красназавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. – Ч. 1. – 326 с.

8. Науковий вісник «Межибіж» : Матеріали Шостої науково-красназавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України і Міжнародного наукового симпозіуму «Євреї Великого Князівства Литовського

на теренах Литви й України» / під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. – Ч. 2. – 350 с.

9. Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України : науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2013). – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 3. – 196 с.

10. Березина скарбів народних... Вид. 2-е, випр. і доп. У 2-х кн. / упоряд. А. М. Трембіцький. – Хмельницький : ІРД, 2013. – Кн. 1. – 620 с.

11. Стежками історичного минулого рідного краю / упоряд. О. О. Гончар, І. Я. Леськів, А. М. Трембіцький. – Хмельницький : ІРД, 2014. – 236 с.

12. Григорьев А. А. Наша малая Родина на Хмельниччине (Историко-биографическая повесть) / А. А. Григорьев / Фототипное издание; Сост. и предисловие А. М. Трембицкий. – Хмельницький : ІРД, 2014. – 52 с.

13. Корсовская Е. И вот я итожу то, что прожито... / Е. Корсовская; Сост., предисловие А. М. Трембицкий. – Хмельницький : ІРД, 2014. – 38 с.

14. Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України : науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2014). – Хмельницький : ІРД, 2014. – Ч. 1. – 530 с.

15. Історія Меджибожа в матеріалах та особистостях [Іван Степанович Лазаренко] / упоряд., вступна стаття і примітки А. М. Трембіцький. – Хмельницький : ІРД, 2015. – 84 с.

16. Пономар В. За вільну Україну! / В. Пономар / упоряд. і передмова І. Я. Леськів. – Хмельницький : ІРД, 2015. – 16 с.

*Шелегеда В. М., завідувача відділом зберігання та реставрації бібліотечного фонду;
Лабчук І. С., завідувача сектором депозитарного зберігання документів та рідкісних і цінних видань
Хмельницької ОУНБ*

Колекція видань С. К. Гуменюка як джерело досліджень подій німецько-радянської війни 1941-1945 рр. на Поділлі

Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека – один із провідних культурних закладів області, духовна скарбниця вітчизняної та світової історії та культури, депозитарій краєзнавчих видань.

Фонд бібліотеки універсальний за змістом та унікальний за сукупністю зібраних видів, типів документів, хронологічною глибиною.

Окрасою бібліотечного фонду є раритетні видання – рідкісні та цінні документи. Формування фонду бібліотечних раритетів продовжується не одне десятиріччя. Книги, журнали, газети надходять у бібліотеку із приватних колекцій та книжкових магазинів, у вигляді подарунків від установ та громадських діячів з пам'ятним написом дарувальника чи його особистим штампом, екслібрисом.

У грудні 2019 року – 105 років від дня народження Степана Костянтиновича Гуменюка. З нагоди сторічного ювілею історика Валентина Степанівна Завроцька, його донька, подарувала Хмельницькій обласній універсальній науковій бібліотеці особисте зібрання батька, започаткувавши бібліотечну колекцію «3 книг С. К. Гуменюка».

Відомий український краєзнавець, громадський діяч, бібліограф Поділля, голова Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства (1964–1991) народився 14 грудня 1914

року в с. Михайлівка Ярмолинецького району. Навчався у Проскурівському педагогічному технікумі, Вінницькому педагогічному інституті.

В 1932-1941 роках працював вчителем історії, директором школи. Учасник німецько-радянської війни 1941-1945 рр. Нагороджений медалями «За бойові заслуги», «За взяття Берліна» [1, с. 89]. З 50-років ХХ-го століття почав активно займатися дослідженням усіх періодів історії Хмельниччини і Поділля загалом [2, с. 185]. Саме тоді для забезпечення дослідницької діяльності у вченого виникла потреба у власній бібліотеці. Надалі вона поповнювалась не тільки науковою літературою, а і художніми творами на історичну тематику.

З 1982 по 1991 рр. С. К. Гуменюк працював головним бібліографом Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені М. Островського. Спільно з працівниками краєзнавчого відділу Степан Костянтинівич зібрав понад 12,5 тисяч публікацій про Поділля, упорядкував їх і видав цілий ряд матеріалів, у т.ч. з дослідження подій німецько-радянської війни на Україні та Поділлі зокрема [3, с. 24-25].

У розповіді «Свідки історичних подій» (1970) та методичній розробці «Історичні і пам'ятні місця Хмельниччини від Дністра до Південного Бугу» (1979), підготовленої на замовлення Хмельницької обласної організації Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури, описані численні пам'ятники і пам'ятні знаки, встановлені в містах і селах Хмельниччини на честь звільнення краю від фашистських окупантів. Видання присвячені світлій пам'яті героїв, які загинули...

В методичній розробці «Проскурівське підпілля» (1982) розкрита тема боротьби проскурівських підпільників з фашистськими окупантами в роки війни. У виданні висвітлено різні аспекти боротьби проти німецького режиму. «Проскурівська підпільно-партизанська організація була створена у вересні 1941 року. Патріотами міста було проведено 589 диверсійних актів, зіпсовано 196 паровозів, пущено під укіс 22 ворожих ешелони, знищено 37 танків, 16 літаків, 44 автомашини, звільнено від відправки до Рейху більше тисячі юнаків і дівчат. Комітет Проскурівської підпільної організації спрямовував діяльність

підпільних груп, які діяли у Красиліві, Сатанові, Меджибожі й інших селищах центральної частини області» [6, с. 204].

Протягом січня-березня 1944 року війська 1-го Українського фронту визволили сучасну Хмельницьку область. На відзначення цієї знаменної дати був складений бібліографічний список «Поділля у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років» (1983), в якому підібрані матеріали про перебіг німецько-радянської війни на Поділлі. До списку увійшли документи уряду, монографії, мемуари безпосередніх учасників боїв, спогади партизанів і підпільників.

У методичній розробці «Подвиг юних» (1983) та однойменному бібліографічному покажчику (1983) представлені матеріали з історії боротьби молоді Хмельниччини проти гітлерівських загарбників у лавах Червоної Армії, підпільного і партизанського руху, як складової частини загальнонародної боротьби. В області було організовано 93 партизанських груп і загонів чисельністю 805 чоловік, з яких 230 чоловік – молодь [6, с. 237].

З нагоди 40-річчя звільнення області С. К. Гуменюк взяв участь у підготовці комплекту буклетів «Место подвига – Хмельниччина» (1984), в якому були використані матеріали обласних партійного, державного архівів та музеїв області. У боротьбі проти німецьких загарбників брали участь понад 20 тисяч подолян; 37 партизанських загонів, об'єднаних у п'ять партизанських з'єднань; 145 підпільних і диверсійних груп. На завершальному етапі звільнення області партизани і підпільники проводили велику роботу по збереженню народного майна: перекривали шляхи відступу окупантам, які вивозили державне майно на Захід, знищували загони підпалювачів, врятували від знищення сотні сіл та промислових підприємств, врятували тисячі людей від примусового відправлення до Німеччини [6, с. 215].

Методична розробка «Естафета трудової доблесті» (1985) присвячена змаганням трудящих Хмельниччини на всіх етапах історичного розвитку. У виданні зібрано фактографічний матеріал про буття Хмельниччини в роки німецької окупації та відбудову народного господарства в післявоєнні роки. Фашистські загарбники в період тимчасової окупації (з 29 червня

1941 р. по 4 квітня 1944 р.) завдали величезної шкоди народному господарству області. Збитки становили 18 мільярдів 588 мільйонів 112 тисяч карбованців у довоєнному масштабі цін [6, с. 320].

Видання «Нариси історії Поділля» (1990), створене колективом авторів: С. Гуменюком, Л. Баженовим, І. Вінокуром та іншими, висвітлює події, що відбувались в межах історичного Поділля від найдавніших часів до кінця ХХ століття. В розділі «Поділля в період Великої Вітчизняної війни» описано мобілізацію сил подолян на відсіч ворогові, створення підпілля, формування партизанських загонів та розгортання боротьби в тилу ворога, визволення області від гітлерівських загарбників військами 1-го Українського фронту у ході Проскурівсько-Чернівецької військової операції 1944 року. Внаслідок операції війська просунулись на західному і південному напрямку на 80-350 кілометрів та звільнили від окупантів значну частину Правобережної України [6, с. 281].

У бібліографічному списку «Проскурівське підпілля» (1990) підібрані матеріали, що розкривають боротьбу проскурівських підпільників з гітлерівськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни. Саме тут вміщена інформація про діяльність дев'яти підпільних груп та описана їх робота зі звільнення Поділля від фашистів.

Степан Костянтинович вніс безцінний вклад у розвиток краєзнавчої бібліографії. Його перу належать понад 500 публікацій, брошур, методичних посібників з історії Поділля, міста Хмельницького [5, с. 4].

Місто Хмельницький є обласним центром, в якому зосереджена значна кількість об'єктів історично-культурної спадщини України, тому в останні роки С. Гуменюк працював над підготовкою до видання тому «Зводу пам'яток історії і культури України. Хмельницька область», готував видання «Їх іменами названі вулиці м. Хмельницького». У задумі було ще чимало досліджень історії краю [7, с. 5]. Але 26 жовтня 1991 року життя видатного краєзнавця обірвалось.

Степан Костянтинович Гуменюк удостоєний обласних премій в галузі історико-краєзнавчої роботи та збереження пам'яток минувшини імені Юхима Сіцінського (1994 р.

посмертно) та імені Смотрицького (1994 р. посмертно) [4, с. 6], на його честь у мікрорайоні Лезневе міста Хмельницького названі «вулиця С. К. Гуменюка» (1992) і «провулок С. К. Гуменюка» (1993).

Особисте зібрання відомого красзнавця зберігається у секторі рідкісних і цінних видань, документів депозитарного зберігання бібліотеки і нараховує понад 150 примірників. Основу колекції становлять видання автора, історичні дослідження, мистецтвознавчі видання, твори української літератури. Це окремі та багатотомні видання середини та кінця ХХ століття. Книги цього періоду друкувались державними видавництвами і були якісно оформлені, містили яскраві ілюстрації, кожне вирізнялось своєю оригінальністю та неповторністю.

Характерною рисою колекції «3 книг С. К. Гуменюка» є наявність екслібрису, власницького знаку у вигляді мініатюрного графічного зображення, на форзаці кожної книги. Екслібрис для особистої бібліотеки Степана Костянтиновича створив подолянин Сергій Кукуруза, один з найкращих майстрів-графіків 70-х років ХХ століття. Але Сергій Васильович був не тільки талановитим художником, але і великим книголюбом. Знайомство науковця та митця відбулось у стінах Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки. Творчих людей зблизила любов до рідного краю, любов до рідної мови, до книги. Книжковому знаку художника властива влучна характеристика науковця та його бібліотеки, колористична гра чорних та білих плям, художнє використання шрифтів у загальній композиції. Екслібрис у його виконанні перетворився на знак поваги власника до своєї книги, на знак духовного зв'язку книголюба зі своєю бібліотекою [8, с. 4].

Фізичний стан документів колекції задовільний.

Видання колекції «3 книг С. К. Гуменюка» є надзвичайно цінним джерелом для дослідження історії та культури України, складають цінний фонд поділлєзнавства. Хоча частина документів стосується радянської проблематики й містить ідеологічні та пропагандистські думки, проте переважна частина колекції дозволяє науковцям використовувати їх для висвітлення маловідомих фактів, подій з історії Поділля та Хмельниччини.

Література :

1. Галатир В. В. Особовий фонд голови Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства С. К. Гуменюка в державному архіві Хмельницької області (до столітнього ювілею науковця) [Текст] / В. В. Галатир // Матеріали XVI Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції [присвяченої 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, 70-річчю визволення Хмельниц. обл. від нацистських окупантів, 50-річчю з часу утворення Хмельниц. обл. історико-краєзнавчого товариства] (14-15 листопада 2014 року). – Кам'янець-Подільський, 2014. – С. 88-92.
2. Гуменюк С. К. [Текст] // Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 185-186.
3. Гуменюк Степан Костянтинович [Текст] // Покликання – бібліотекар : (біобібліогр. покажч.). – Хмельницький, 2001. – С. 24-26.
4. Гуменюк Степан Костянтинович (1914-1991) [Текст] // Лауреати обласних премій Хмельниччини : біобібліогр. покажч. – Хмельницький, 2004. – С. 6-7.
5. Невтомний дослідник історії Поділля : до 100-річчя з дня народження С. К. Гуменюка [Текст] : біобібліогр. вид / Упр. культури, національностей та релігій Хмельниц. облдержадмін., ХОУНБ ім. М. Островського. – 2-е вид., доп. – Хмельницький, 2014. – 24 с.
6. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.) [Текст] : збірник документів і матеріалів / Державний архів Хмельницької області, Партархів Хмельницького обкому КП України. – Львів : Каменяр, 1969. – 414 с. : табл.
7. С. К. Гуменюк – краєзнавець-дослідник Поділля (1914-1991) [Текст] : біобібліогр. довідка до 80-річчя з дня народж. / уклад. С. Михайлова. – Хмельницький, 1994. – 16 с.
8. Дашкарьова І. Екслібриси художника Кукурузи [Текст] / І. Дашкарьова // Рад. Поділля. – 1970. – 30 серп. – С. 4.

Зміст

Передмова	3
Програма наукового круглого столу	5
Хауляк М. У. Розвиток підпільного та партизанського руху на Хмельниччині.....	8
Борисов В. В. Партизанський рух і радянське підпілля на Летичівщині.....	15
Ковальчук С. Ф. Підпілля та партизанський рух на Славутчині в боротьбі у визволенні України.....	32
Степанець Г. І. У них не було дитинства, у них була війна.....	39
Добрянський П. А. Фронтовики розповідають.....	44
Бернадін А. О. Останній подвиг Віктора Масловського.....	46
Шейн О. М. Подільська медицина під час фашистської окупації.....	57
Варгачий О. А. Березень нашого визволення.....	63
Баворовська О. О. Післявоєнне відродження Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки...	68
Троян Р. Ф. Тих днів не змовкне слава.....	73
Проектор В. М., Кухтюк Г. П. «А слава незгасна, а пам'ять нетлінна».....	79
Шкробот П. М. Пам'ять завжди жива.....	84
Маковська В. В. Долі людей: лист-спогад Густава Крафта.....	94
Візнюк В. Г. Події Другої світової війни на сторінках видань Державного історико-культурного заповідника «Межибіж».....	98
Шелегеда В. М., Лабчук І. С. Колекція видань С. К. Гуменюка як джерело дослідження подій німецько-радянської війни 1941-1945 рр. на Поділлі.....	107

Тези доповідей (повідомлень)

**Вічна слава загиблим,
вічна шана живим**

*Матеріали наукового круглого столу
(3 квітня 2019 року)*

Матеріали наукового круглого столу подаються мовою оригіналу та в авторській редакції. Автори опублікованих матеріалів несуть самостійну, повну відповідальність за відсутність плагіату у будь-якій формі, за дотримання авторських прав, за підбір, точність наведених фактів, цитат, даних, власних імен та інших відомостей.

Відповідальна за випуск : *Чабан К.А.*

Комп'ютерне опрацювання, правка :
Шмаль Т.А.

Підписано до друку 9.08.2019 р.
Електронне видання